

IVICA MARTINOVIĆ
Institut za filozofiju, Zagreb

ŽANROVI HRVATSKE FILOZOFESKE BAŠTINE OD 15. DO 18. STOLJEĆA

Nad tekstovima se hrvatskih filozofa od 15. do 18. stoljeća priliči zapitati: U koje su književno ruho zaodijevali svoju filozofsku misao? To, dakako, treba ustanoviti za one među hrvatskim umnicima koji su sami sebe smatrali filozofima, ali to vrijedi ustanoviti i za one koji su iz različitih motiva pohađali studij filozofije pa se posvetili drugim zanimanjima, kao i za one koji su za života ili u kasnijim razdobljima, opravdano ili neopravdano, proglašeni prije teolozima i/ili književnicima nego filozofima. Istraživača ne obvezuje opća ocjena umnikova djela, pogotovo ne ona natukničkog doseg, nego upravo i jedino filozofski sloj u njegovim kako filozofskim tako i nefilozofskim spisima. Na osobito naglašen način to vrijedi za polihistore među hrvatskim filozofima.

Uvodno se pitanje može preoblikovati i ovako: Postoji li žanrovsko mjerilo po kojem je moguće odrediti koji spis ne pripada hrvatskoj filozofskoj baštini? Postoji li književna vrsta za koju je povjesničaru filozofije unaprijed jasno da ne pripada predmetu njegova istraživanja? Možda stihovi? Primjerice, pripadaju li pjesance Mavra Vetranovića renesansnoj političkoj filozofiji i pripadaju li joj ravnopravno kao i proza, pogotovo kad je ta proza i sama žanrovski raznorodna, uključujući od rasprave do dijaloga i govora protiv Turaka? Genološko istraživanje urodit će zaključkom da su neki stihovi, od epigrama do epa, dragocjena sastavnica hrvatske filozofske baštine.

Štoviše, valja se zapitati: Jesu li dosadašnji povjesničari filozofije prezirom stanovitih književnih vrsta, prezirom izraslim iz isključive perspektive 19. ili 20. stoljeća, premda nenamjerno, okrnjili ili zatamnili sliku o cjelini hrvatskoga filozofskog naslijeđa? O cjelini je upravo i riječ! Istraživač hrvatske filozofske baštine prije ili kasnije, ali neizostavno susrest će se s izazovom koji i kakvi književni spomenici grade cjelinu hrvatske filozofske baštine. Zbog potrage za cjelinom i vrijedi pokrenuti ti genološka istraživanja.

Zapitanost o cjelini hrvatske filozofske baštine zacijelo će pokrenuti neke dodatne metodološke prijepore. Ovdje ih želim samo natuknuti. Ima filozofskih spisa koje gotovo redovito prate različiti pristupi pri utvrđivanju autorstva. Poznavanje žanra tu može pomoći. Postoje književne vrste za koje jedinstveno, a ne od prilike do prilike, treba utvrditi autorstvo. Takva je književna vrsta, primjerice, ispitni tezarij, koji dosljedno, dakle u svim slučajevima, treba pripisati profesoru, a ne učeniku! Valjda bi trebalo biti jasno tko zadaje ispitna pitanja.

Postoje, nadalje, spisi koji svojim generičkim određenjem zahtijevaju drukčiji pristup nego što ih zahtijeva filozofska rasprava. Ako ocjenjujete ispitni tezarij mjeri-

lima kojima prosuđujete raspravu, a takvih je pristupa bilo, sigurno ćete doći do pogrešnih zaključaka.

Ima i djela kojima je iz nekih drugih perspektiva pri istraživanju hrvatske filozofske baštine teško odrediti književnu vrstu. A proces određivanja književne vrste može pomoći da se ispravno zaključí pripada li dotični spis hrvatskoj filozofskoj baštini.

Ni genološko istraživanje nije bez svojih vlastitih poteškoća. Kako, primjerice, postupiti kad se istraživač susretne s hibridima – djelima koja pokazuju dva ili više žanrovskih lica? Ili, zašto i u kojem smislu treba u hrvatsku filozofsku baštinu uvrstiti *Repertorium* Marka Marulića? Što je s ranim prijevodima i izdanjima važnih djela filozofske starine? Zašto povjesničari zanemaruju proučavati prigodne žanrove? I u njima se može prepoznati filozofski stav ili duh epohe. Zanemarivanjem ili ograničavanjem, koje se ovdje uočava iz genološke perspektive, postiže se samo jedno – iskrivljena slika o cjelini filozofske proizvodnje u pojedinom razdoblju ili disciplini. U pozadini svih ovih upita ocrtava se ono glavno: Koji tekst i s kakvom vrsnoćom pripada hrvatskoj filozofskoj baštini? Da bi se odgovorilo na to infrastrukturno i ujedno temeljno pitanje, treba poznavati i/ili proučavati kako se odnose književni žanr i filozofska epoha.

Odnos književne vrste i povijesti

Razmatra li se odnos književne vrste i povijesti, hrvatskoj filozofskoj baštini od 15. do 18. stoljeća moguće je pristupiti bar dvojako:

1. Hrvatska filozofska baština može biti predmet genološkog proučavanja sa svrhom da se pojavak, učestalost i nestanak pojedine književne vrste ocijeni kao obilježje nekog filozofskog razdoblja ili opusa. Trajanje, razvojni oblici ili utjecaj nekoga žanra tada postaje važnim parametrom u prosudbi filozofske produkcije epohe ili nekog filozofa. Takav pristup njedri žanrovsku povijest hrvatske filozofije.
2. Pojedina književna vrsta kojom su se služili hrvatski filozofi može biti predmet zasebnog povijesnog istraživanja. Tada nastaje povijest pojedinog žanra u hrvatskoj filozofskoj tradiciji, primjerice povijest platonovskog dijaloga, filozofskog epa ili ispitnog tezarija.

Ovdje je prvi pristup primijenjen na razdoblje od 15. do 18. stoljeća. Ako se to razdoblje želi omediti istaknutim likovima, onda se to može postići spomenu li se likovi dvojice znamenitih Dubrovčana Ivana Stojkovića i Rudera Boškovića. Ako se to razdoblje želi prepoznati u institucijskim oblicima filozofskog života, onda je to razdoblje od Stojkovićeve javnog prijedloga da se u Dubrovniku osnuje sveučilište, na kojem bi se predavalo i na hrvatskom, do nasilnog ugasnuća mreže hrvatskih filozofskih učilišta u jozefinskoj reformi školstva. Ako se to razdoblje želi vrednovati iz perspektive nastanka i objave filozofskih spisa, to je zasigurno razdoblje plodnog kontinuiteta, razdoblje koje ne poznaje neplodna desetljeća kakva se nužno pojavljuju u opisu filozofske proizvodnje u 14. ili 19. stoljeću. Tako je nastala ova kratka žanrovska povijest hrvatske filozofije od 15. do 18. stoljeća. U nju su, uz unaprijedno

odustajanje od pukog nabiranja svih imena, a na temelju genološkog istraživanja, upisana 64 imena, žanrovski razvrstana 162 djela i uočena 63 žanra.

Rana renesansa

U hrvatski ljetopis ranorenesansnog umovanja upisano je tek osam imena, od znamenitih Ivana Stojkovića i Jurja Dragišića do gotovo nepoznatih Filipa Zdranina i Nikole Stalića. Ranorenesansni hrvatski filozofi bili su redovnici, biskupi i pučani. Njihovi su se rukopisi širili i očuvali prepisivanjem. Da je tako bilo prije Gutenbergova izuma, podrazumijeva se. Ali krajem 15. stoljeća to je još uvijek vrijedilo za spise čak petorice hrvatskih umnika. Prvi od filozofa koji je u rukama držao tiskano svoje djelo, Nikola Modruški, objavio je 1474. nadgrobnni govor (*oratio in funere*) moćnom i ozloglašenom kardinalu, ne i svoja filozofska djela. Prvo tiskano filozofsko djelo, *Dialectica nova* (1488), potjecalo je iz pera Jurja Dragišića. Tiskana hrvatska filozofska baština na prijelazu u 16. stoljeće svodila se isključivo na Dragišićeva djela koja su, izuzev spomenutog prvijenca, nastala ili dovršena u Dubrovniku i na prvijence Benedikta Benkovića i Nikole Stalića.

Malobrojni i s malim mogućnostima za tiskanje djela, hrvatski začinjavci ranorenesansne filozofije svoje su misli uobličili u spise različitih žanrovskih kanona i tako postali rodonačelnici pojedinog žanra u hrvatskoj filozofskoj tradiciji. Benedikt Kotruljević napisao je prvu raspravu, Nikola Modruški prvi dijalog, Juraj Dragišić prvu obranu. I u skućenim okolnostima 15. stoljeća očitovala se žanrovska raznolikost hrvatskoga filozofskog pisma.

Hrvatska rana renesansa najprije se očitovala u žanru govora. Ivan Stojković, najplodniji hrvatski pisac 15. stoljeća, ostavio je u rukopisu 111 različitih spisa, od kojih više od osamdeset pripada književnoj vrsti govora i poslanice.¹ Dva su njegova govora miljokazi hrvatske filozofske tradicije. Prvi, poznat po početnim riječima *Erit tibi gloria* (*Bit će Ti na čast*) i održan u dubrovačkoj prvostolnici 1. listopada 1424., označio je početak hrvatske renesanse.² U njemu je mladi dominikanac, zahvalan rodnom gradu, predložio da »po uzoru na ostale gradove u Italiji« i Dubrovnik osnuje učilište, na kojem je on bio spreman predavati i na hrvatskom i na latinskom jeziku.

¹ Aloysius Krchňák, *De vita et operibus Ioannis de Ragusio* (Romae: Facultas Theologica Pontificiae Universitatis Lateranensis, [1961]), u poglavlju »Opera Ioannis de Ragusio«, nn. 1–111, pp. 52–91; govori i poslanice obrađeni u nn. 23–111, pp. 60–91. Izdanje obuhvaća prvi dio Krchňákovе disertacije *Introductio ad Tractatum de Ecclesia Ioannis de Ragusio in cod. A I 29 Bibliothecae Universitatis Basileensis*, prvotno objavljen u časopisu *Lateranum* 26/3–4 (1960).

² »Collatio pro gratiarum actione post reditum de Parisiis et pro laude sapientiae«, autograf pohranjen u baselskoj Universitätsbibliothek, cod. A VI 35, pp. 443–469. Usp. Krchňák, *De vita et operibus Ioannis de Ragusio*, u poglavlju »Opera Ioannis de Ragusio«, n. 45, pp. 70–71. Prikaz Stojkovićeva govora vidi u: Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: Srednji vijek*, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), pp. 294–295, 544–545.

Drugi pak govor, ujedno najznamenitiji Stojkovićev govor *Oratio de communione sub utraque specie*,³ održan 1433. u auli Baselskog sabora, odlikovao se opsežnim hermeneutičkim izlaganjem umetnutim u tkivo govora. U razumijevanju Svetoga pisma, pred koncilskim će ocima izreći Dubrovčanin, ravnamo se »kao po nekim pravilima i smjernicama« (*veluti quibusdam regulis atque lineis*). U samom hermeneutičkom umetku ta je pravila izrijekom nazvao »pretpostavkama« (*suppositiones*), da bi ih na kraju umetka napokon imenovao »općim pretpostavkama« (*suppositiones generales*).⁴ Nije mu očito bilo stalo točno odrediti narav svojih polazišta za razumijevanje Svetog pisma, ali mu je uistinu bilo stalo do njih samih kad ih umeće usred svoga teološkog govora o pričesti pod obje prilike.

Takvih je pravila Stojković izrekao šesnaest, poprativši ih obrazloženjima, ponekad vrlo opsežnima. Jezgri hermeneutike pripadaju ona njegova pravila, koja teorijski razmatraju odnos slova i poruke svetopisamskog teksta i koja praktično upućuju kako otkriti značenje teksta. Primjerice, deseta pretpostavka naslućuje prevažnu zasadu o književnim vrstama: »Da bismo upoznali istinski doslovni smisao Svetoga pisma, nužno je s vrhunskom proukom i marom pripaziti na različite načine njegova pojava.«⁵

I u svom glavnom teološkom djelu *Tractatus de ecclesia*, koje je postupno nastajalo od 1433. do 1441., Stojković se poslužio filozofskim obrazloženjima.⁶ To naročito vrijedi za poglavlja u kojima je tumačio da se 'cijela Crkva naziva mističnim tijelom po sličnosti s naravnim tijelom čovjekovim'.⁷ Izvorište Stojkovićeve izla-

³ »Oratio qua Joannes de Ragusio ordinis praedicatorum procurator generalis respondit per octo dies in concilio Basileensi ad articulum primum Bohemorum, de communione sub utraque specie propositum a M. Joanne Rogkzana XVI Januarii [1433].«, u: Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima collectio*, Vol. 29 (1431–1434) (Florentiae et Venetiis, 1757; pretisak: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1961), coll. 699–868, u coll. 715–728. O sačuvanim rukopisnim prijepisima i tiskanim izdanjima ovoga Stojkovićeve govora vidi: Krchňák, *De vita et operibus Ioannis de Ragusio*, pp. 60–64. Usp. Bonaventura Duda, »Biblijska hermeneutika Ivana Stojkovića«, u: Franjo Šanjek (priredio), *Misao i djelo Ivana Stojkovića (1390/95–1443): Zbornik radova s Međunarodnog simpozija u Dubrovniku, 26.–28. svibnja 1983.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986), pp. 235–253; Ivica Martinović, »Ivan Stojković (1)«, *Zbor 4* (1994), broj 7 (34), p. 9, u poglavlju »Ranorenesanski hermeneutičar«, prilog u: *Mi list mladih 18* (1994), br. 9–10 (rujan–listopad).

⁴ Joannes de Ragusio, »Oratio de communione sub utraque specie«, col. 715 i 728.

⁵ Joannes de Ragusio, »Oratio de communione sub utraque specie«, col. 721.

⁶ Johannes [Stojković] de Ragusio, *Tractatus de Ecclesia*, editionem principem curavit Franjo Šanjek, textum recensuerunt et notis instruxerunt Alois Krchňák, Franjo Šanjek, Marijan Biškup (Zagreb: Hrvatska dominikanska provincija et Kršćanska sadašnjost, 1983). Usp. Bonaventura Duda, *Joannis Stojković de Ragusio, O.P. († 1443) doctrina de cognoscibilitate Ecclesiae*, *Studia Antoniana 9* (Romae: Pontificium Athenaeum Antonianum, 1958).

⁷ Stojković, *Tractatus de Ecclesia*, pp. 59–60, 76–78. Usp. Ivica Martinović, »Ivan Stojković (2)«, *Zbor 4* (1994), broj 8 (35), p. 9, prilog u: *Mi list mladih 18* (1994), br. 11 (studenti). Stojkoviću teolog s pravom može prigovoriti da je nauk o Tijelu Kristovu izveo »na temelju apriorističkih dedukcija iz samog pojma 'tijela' kao takvog«, o čemu vidi: Tomislav Šagi-

ganja o Mističnom Tijelu je biblijsko: nauk apostola Pavla iz prve poslanice Korinćanima. Glavna uporišta u filozofskim obrazloženjima dubrovački dominikanac nalazi u Aristotelu i Tomi Akvinskom. Od dvojice velikana preuzima on i terminološka rješenja, primjerice razlikovanje *sličnost – istina (similitudo – veritas)* od Tome Akvinskog, a pojmove *unitas* i *divisio* od Aristotela.

Za razliku od Stojkovića koji filozofske izvode upleće u sustav svoje teološke rasprave, Benedikt Kotruljević 1458. dovršava djelo koje se u tiskanim inačicama, onoj koju je pod naslovom *Della mercatura et del mercante perfetto* 1573. priredio i izdao Frane Petrić i onoj koju je prema firentinskim rukopisima pod naslovom *Il libro dell'arte di mercatura* 1990. priredio Ugo Tucci,⁸ odlikuje istom strogom organizacijom izlaganja i istom podjelom na knjige i brojna mala poglavlja. Zašto to djelo o trgovini pripada hrvatskoj filozofskoj baštini? Prije svega po tome što su dvije od četiriju 'knjiga' Kotruljevićeva djela samostalne filozofske cjeline. U trećoj 'knjizi', koju u firentinskim rukopisima resi posebni naslov »Della vita politica del mercante«, Kotruljević je sustavno, po krepostima, izložio etiku trgovca – prvu etiku jedne renesansne profesije uopće, a u četvrtj je 'knjizi', naslovljenoj u firentinskim rukopisima »Della vita economica«, uz ostalu građu obradio i kršćansku etiku obiteljskoga života.⁹ Time je Kotruljević u hrvatsku filozofsku povjesnicu uveo žanr rasprave.

Filozofsku sastavnicu posjeduje i Kotruljevićev rukopis *De navigatione* (1464), prvi hrvatski udžbenik o umijeću plovidbe.¹⁰ *Codex unicus* Dubrovčaninova spisa sadržava u cijelosti prve tri knjige i početak četvrte. Gotovo cijelu treću 'knjigu' Kotruljević je posvetio opisu meteoroloških i astronomskih pojava, oslanjajući se na mišljenja »i filozofa, i astrologa, i mornara«.¹¹ Prikazujući tako krug prirodnih pojava

Bunić, »Knjiga o hrvatskom teologu Ivanu Stojkoviću«, *Croatica Christiana Periodica* 6/9 (1982), pp. 121–130. na p. 130. A upravo su te dedukcije, koje su iz vidokruga teološke metodologije nedostatak Stojkovićeve teološkog diskursa, dobitak za hrvatsku filozofsku baštinu!

⁸ Vidi dvije inačice Kotruljevićeva djela: Benedetto Cotrugli Raugseo, *Della mercatura et del mercante perfetto*, [uredio i izdao Frane Petrić] (In Vinegia: All'Elefenta, 1573); Benedetto Cotrugli Raguseo, *Il libro dell'arte di mercatura* [1458], a cura di Ugo Tucci (Venezia: Arsenale Editrice, 1990). Dosadašnje spoznaje o rukopisima Kotruljevićeva djela sintetizirane su u: Žarko Muljačić, »U potrazi za izvornim Kotruljevićem«, u: Vladimir Stipečić (ur.), *Dubrovačanin Benedikt Kotruljević* (Zagreb: HAZU i Hrvatski računovođa, 1996), pp. 3–19.

⁹ Ivica Martinović, »Benedikt Kotruljević (1)«, *Zbor* 4 (1994), br. 2(29), p. 9, prilog u: *Mi list mladih* 18 (1994), br. 3 (ožujak); Ivica Martinović, »Benedikt Kotruljević (2)«, *Zbor* 4 (1994), br. 3(30), p. 9, prilog u: *Mi list mladih* 18 (1994), br. 4 (travanj). Vidi i jedan kasniji prikaz o etičkoj dimenziji Kotruljevićeva djela o trgovini: Ljerka Schiffler, »Etičko-humanistička misao Benedikta Kotruljevića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22 (1996), pp. 117–142.

¹⁰ Benedictus de Cotrullis, *De navigatione* [1464], Yale University Library, Beinecke Rare Book and Manuscript Library Ms. 557. Usp. Darko Novaković, »Novopronađeni rukopis Benedikta Kotruljevića«, u: Vladimir Stipečić (ur.), *Dubrovačanin Benedikt Kotruljević* (Zagreb: HAZU i Hrvatski računovođa, 1996), pp. 19–32.

¹¹ Ivica Martinović, »Benedikt Kotruljević«, u: Greta Pifat-Mrzljak (ur.), *Znanost u Hrvata* 1 (Zagreb: MGC, 1996), pp. 56–57.

koje obrađuje Aristotelova *Meteorologika*, a najopsežnije vjetrove, izričito se pozivao na Aristotelove prirodno-filozofske spise i Senekine *Quaestiones naturales*, a osobito rado i najčešće na prvi latinski komentar Aristotelove *Meteorologike* iz pera Alberta Velikog. S trećom 'knjigom' Kotruljevićeva rukopisa *De navigatione* započinje blistava hrvatska dionica renesansne prirodne filozofije.

Suočen s oživljavanjem platonizma, Jan Panonije je pri obradi filozofskih motiva posegnuo za književnim vrstama u užem smislu riječi. U panegiriku *Sylva panegyrica in Guarini Veronensis Praeceptoris sui Laudem condita* opisao je školu u Ferrari koju je pohađao: lik učitelja Guarina Guarinija, likove istaknutih učenika, školski raspored, pedagoška načela i humanističke ideale.¹² Istodobno je, prikazujući lekturu u Guarinijevoj školi, ukazao na obzore svoga mišljenja: Euklida, Demokrita i Anak-sagoru; Isokrata, Ksenofona, Iseja, Lisiju i Demostena; Plutarha i Strabona; dakako, Platona i Aristotela. Suvremenika Lorenza Vallu nazvao je »ispravljačem starih, prezirateljem novih«.¹³ Svoja je kozmološka gledišta, nesuglasna s geocentrizmom, očitovao nizom metafora koje je pridijelio Suncu: »srce neba, duh etera, gospodar zvijezda, ..., plodni suprug Zemlje«.¹⁴ Krug filozofskih motiva proširio je Jan Panonije u svojim epigramima, tako što im je za teme odabrao poetiku i oživljeni platonizam ili ih uputio svom učitelju Guarinu Guariniju ili pjevao o filozofima Valli i Ficinu.¹⁵ Napokon, filozofske teme upleo je i u neke svoje elegije. Primjerice, takve su »Ad animam suam« i »Laus Andreae Mantegnae pictoris«, koje u nacrtu očituju pjesnikov stav prema antropologiji i estetici.¹⁶

Godinu dana nakon pada Bosne Nikola Modruški napisao je *De mortalium felicitate dialogus* (1464),¹⁷ usmjeravajući sugovornike svoga dijaloga od etičke teme o

¹² Ioannes Pannonius, *Sylva panegyrica in Guarini Veronensis Praeceptoris sui Laudem condita* (Bononiae: Hieronymus Plat. impressit, 1513), ff. B1r-G1v. Usp. Josip Bratulić, »Jan Panonije u okviru evropskog humanizma«, *Dani hvarskog kazališta* 16 (Split: Književni krug, 1990), pp. 84–91, na pp. 88–90.

¹³ Ioannes Pannonius, *Sylva panegyrica*, f. E4v: »Corrector veterum, contemptor Valla novorum«.

¹⁴ Ioannes Pannonius, *Sylva panegyrica*, f. F2v: »cor coeli, spiritus aethrae, astrorum dominus, Telluris pariter coniux foecundus ...«

¹⁵ Ianus Pannonius, »Epigrammatum liber primus«, u: *Iani Pannonii poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia* (Traiecti ad Renum: Apud Barthol. Wild, 1784), pp. 451–640; Ianus Pannonius, »Epigrammatum liber secundus«, u: *Iani Pannonii poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia* (Traiecti ad Renum: Apud Barthol. Wild, 1784), pp. 641–660.

¹⁶ Ivan Česmički, *Pjesme i epigrami*, preveo Nikola Šop (Zagreb: JAZU, 1951), pp. 94–97, 100–103. Usp. Zlatko Posavac, »O estetičkim nazorima Jana Panonija«, *Dani hvarskog kazališta* 16 (Split: Književni krug, 1990), pp. 72–83.

¹⁷ Nicolaus Modrussiensis, *De mortalium felicitate dialogus* [1464], editio princeps u: Serafin Hrkać, »Nicolai Modrussiensis De mortalium felicitate dialogus«, *Dobri pastir* 25 (Sarajevo, 1975), pp. 141–200, na pp. 156–200. Usp. i izdanje u: Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi Karšulin i Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo* (Zagreb: HSN, 1995), pp. 299–366.

sreći smrtnikā do gnoseološkog problema: kako naravnim sredstvima dokazati da je ljudski duh sposoban spoznati? Time on nije samo postao začetnikom gnoseološkog diskursa u Hrvata nego i rodonačelnikom dijaloga – najomiljenijeg žanra među hrvatskim renesansnim filozofima. U razdoblju 1465.–1466. Nikola je napisao *De consolatione*, priručnik o načinima tješnja, razveden podjelom na knjige i poglavlja.¹⁸ U prvog je knjizi ponudio sažetu teoriju tjeskobe i utjehe, a u ostalim trima opisao načine tješnja idući od najdjelotvornijega prema najmanje djelotvornom. Rukopis je namijenio govornicima da bi mogli postati i profesionalnim tješiteljima. Kako ga nije pisao »prema strogom zakonu filozofije« (*non quidem secundum exactam philosophiae legem*), ostvario je didaktičko štivo iz primijenjene etike. Iz Nikolina je pera potekao i rukopisni prvijenac hrvatske političke filozofije *Defensio ecclesiasticae libertatis*.¹⁹ Potaknut neposrednim ratnim povodom, modruški se biskup nije zadovoljio upečatljivim opisom papina vojnog pohoda na Toskanu 1479. nego je teorijski proučavao uzrok rata (*causa belli*) u trima različitim kontekstima: o pravednim razlozima papina rata protiv Firentinaca, o pravednim razlozima rata protiv tiranā i o nuždi papina rata protiv Turaka iz perspektive zauzimanja pape Siksta IV.²⁰ Gradeći svoje teorijske ocjene na političkim događajima kojima je od 1462. do 1479., od Bosne do Toskane, bio sudionikom, Nikola Modruški prosuđivao je temelje europske krize i zaključio da anarhija i tiranija ugrožavaju slobodan život u europskoj državi i stabilnost političkog i gospodarskog poretka u njoj.

¹⁸ Neven Jovanović, *De consolatione Nikole Modruškog*, magistarski rad (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1998); Neven Jovanović, »Čitanje Modruškog Marulićem: *De consolatione* i *Evangelistarium*«, *Colloquia Maruliana* 8 (1999), pp. 137–168, na pp. 140, 154–155.

¹⁹ Nicolaus Modrussiensis, *Defensio ecclesiasticae libertatis* [1479], Cod. Vat. lat. 8092, ff. 1–68. Odabrani odlomci objavljeni u: G. Mercati, »Note varie sopra Niccolò Modrussense«, u: G. Mercati, *Opere minori IV*, Studi e testi 79 (Città del Vaticano, 1937), pp. 208–267, na pp. 249–258. Vidi Ivica Martinović, »Književni žanrovi hrvatskih filozofa od Stojkovića do Boškovića«, u: *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata*, a cura di Fedora Ferluga Petronio (Udine: Forum, 1999), pp. 107–116, na p. 108. Usp. ranije a različite ocjene Nikolina rukopisa: Marija Brida, »Budenje naše filozofske misli u razdoblju renesanse«, *Zadarska revija* 18/5 (1969), pp. 354–362, na p. 358; »Glavno mu je djelo *Defensio ecclesiasticae libertatis* (napisano 1479) pretežno historijsko-sociološkog karaktera.«; Miroslav Kurelac, »Nikola Modruški (1427–1480): Životni put i djelo«, u: Mile Bogović (ur.), *Krbavska biskupija u srednjem vijeku* (Rijeka: Visoka bogoslovska škola u Rijeci; Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988), pp. 123–142, na p. 139; »Nadilazeći međutim inače vrlo slikovite opise samih događaja, *Defensio ecclesiasticae libertatis* zapravo je traktat u kojem Nikola Modruški izlaže svoje koncepcije, prosudbe i stavove u vezi s teškim i složenim prilikama u kojima se tada našla Evropa, kršćanstvo, Crkva, papinstvo, pojedine zemlje i nacije, ...«.

²⁰ Vidi osobito poglavlja Nikolina spisa: »Capitulum IIII. in quo docentur iustissimae causae suscepti belli contra Florentinos et simul habitae victoriae«, ff. 7r–10v; »Cap. XV. de iustis causis belli contra tyrannos«, ff. 48r–55v; »Capitulum XVII. de Turco bello a pontificibus suscepto«, ff. 57r–62r. Usp. kazalo spisa u Mercati, »Note varie sopra Niccolò Modrussense«, p. 251.

U drugoj polovici 15. stoljeća tema utjehe postala je misaonim izazovom dvama hrvatskim intelektualcima. Premda je pisce krasila ista ambicija – da budu poučni, odnos prema glavnom konzolacijskom predlošku urodio je različitim žanrovskim ishodima. Dok se biskup Nikola Modruški pri pisanju sustavnoga proznoga priručnika za tješitelje najčešće pozivao na Cicerona, a među Ciceronovim djelima najviše na *Tusculanae disputationes*,^{20a} dominikanac Filip Zadranin stavio je klasično Boetijevo djelo *De consolatione philosophiae* u središte svoga književnog i egzistencijalnog previranja. Naime, nepoznati zadarski redovnik, *magister theologiae*, u nesređenu je rukopisu, u kojem je digresija pravilo, upotrijebio oko 3800 stihova za opsežnu stihovanu parafrazu Boetijeva djela.²¹ Svojim je stihovima namijenio funkciju komentara, kako je izrijekom zapisao u proznom »Predgovoru novom komentaru Boetija«. Ako je tako i želio »utjecati na mlađe duše«, istodobno je ustrajao u ekspektoracijskoj nakani da Boetijevom tamničkom tjeskobom opiše vlastite egzistencijalne poteškoće.

Juraj Dragišić u hrvatsku je književnost i filozofiju uveo obranu (*defensio*) kao izgrađenu književnu vrstu.²² U svom zagubljenom književnom prvijencu branio je Bessarionova gledišta u raspi između Bessariona i Georgiosa iz Trabzona. Na poticaj Lorenza Medicija do 1488. sastavio je rukopis *Opus septem questionum*, u kojem je procijenio sedam zaključaka Giovannija Pica della Mirandole o milosti, koje je papinska teološka komisija iz Picove knjige *Conclusiones nongentae* (1486)²³ izdvojila kao nepravovjerne. G. 1497., mjesec dana prije Savonarolina izopćenja iz Crkve, u Firenci je pod naslovom *Propheticae solutiones* objavio obranu Girolama Savonarole kao vjerodostojnog novog proroka poslanog Firentincima. Postavši za trajanja V. Lateranskog sabora članom rimske teološke komisije za ocjenu Reuchlinova djela *Augenspiegel*, u komisiji odabran glasovanjem da prvi izrekne stav, napisao je 1515. dijalog na temu »Trebali li knjige, koje Židovi zovu Talmud, radije uništiti nego čuvati i spasiti«. U njemu se založio za čitanje židovskih knjiga radi produbljenja kršćanske egzegeze i otvoreno pozvao na toleranciju: »Ali dok one koji su izvan Crkve podnosimo, i knjige kojima se služe morali bismo podnositi.«²⁴ U objema tiskanima obranama Dragišić se poslužio dijalogom (*ad modum dialogi*), u kojem se uz njega pojavljuje samo jedan zainteresirani suvremenik: u obrani Savonarole tu ulogu dodjeljuje svom učeniku Ubertinu Risalitiju iz Pise, a u obrani Reuchlina još je izravniji – jer razgovara s Reuchlinom!

^{20a} Vidi: Neven Jovanović, *De consolatione Nikole Modruškog*, osobito poglavlje »Quellenforschung *De consolatione*«, pp. 94–139, o Ciceronovim spisima kao Nikolinim izvorima na pp. 97–106.

²¹ Darko Novaković, »Nepoznati rukopis Filipa Zadranina s kraja 15. stoljeća: Boetije u vrtlogu samostanskih skandal«, *Vijenac* 7/128 (28.1.1999), pp. 12–13.

²² Ivica Martinović, »Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić«, *Dubrovnik* n.s. 6/4 (1995), pp. 213–232, na pp. 214–215, 216, 220, 227–230.

²³ »*Conclusiones nongentae*«, u: Joannes Picus Mirandulae, *Opera omnia* (Basileae: Per Sebastianum Henricpetri, 1601), pp. 63–113.

²⁴ Georgius Benignus, *Defensio praestantissimi viri Ioannis Reuchlin* ([Agrippinae Coloniae], 1517), f. c3v. Usp. Ivica Martinović, »Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić«, na p. 228.

U pisanju se Dragišić nije ograničio samo na jedan žanr. S početka njegove profesure u Urbinu potječe rukopis *Fridericus, De animae regni principe* (1475), koji istodobno nudi dva žanrovska lika: lik znanstvene rasprave razdijeljene na poglavlja i paragrafe i lik dijaloga između Federica di Montefeltra, urbinskog vojvode, i njegova rođaka Ottaviana.²⁵ U Firenci je za svoje učenike sinove Lorenza Medicija, Giovannija i Pietra, napisao udžbenik iz logike *Dialectica nova* (1488), slijedeći Duns Scota i Tomu Akvinskoga.²⁶ Priručnik za vladareve sinove prvi je spis koji je Dragišić tiskao. Nastojanjem Lorenza Medicija na njegovu je dvoru 30. lipnja 1489. upriličena javna rasprava (*disputatio*), koju su o naravi i težini Adamova grijeha održali Nicolaus de Mirabilibus i Juraj Dragišić, i to u nazočnosti triju prvaka renesansne filozofije Giovannija Pica della Mirandole, Marsilija Ficina i Angela Poliziana.²⁷ Nezadovoljan oponentovim tiskanom prikazom rasprave, Dragišić je žurno napisao polemiku *Septem et septuaginta in opusculo Magistri Nicolai de Mirabilibus reperta mirabilia*, s rugalicom već u naslovu.²⁸ Premda je za predmet razgovora bio izabran teološki prijevor, franjevac iz Bosne Srebrene u svojim je primjedbama utirao put boljem razumijevanju uzroka (*causa*) i zbiljnosti (*actus*) i tako svoj polemički odgovor učinio važnim i u filozofskom smislu.

Osim što se oglasio u obranu Savonarole, Dragišić je za petogodišnjeg prognaništva u Dubrovniku (1496.–1500.) glavninu svojih književnih napora usmjerio na dva ranije započeta projekta. Prigoda da na devet javnih nastupa od 1. svibnja do 8. srpnja 1498. u dubrovačkoj prvostolnici izlaže nauk o anđelima potaknula ga je na temeljitu preradbu rukopisa *De natura angelica*. Svaki je nastup s popratnim javnim razgovorom kasnije uobličio u zasebnu knjigu i tako je nastalo devet knjiga, devet dijaloga u kojima sudjeluju 33 mlada dubrovačka plemića, predstavnici svih vlastelinskih rodova ranorenesansnog Dubrovnika.²⁹ U svojoj je angelologiji *magister* Juraj

²⁵ Georgius Benignus, »Fridericus, De animae regni principe«, kritičko izdanje prema rukopisu *Vat. Urb. lat. 995* iz Vatikanske knjižnice priredio Zvonimir Šojat, u: Zvonimir Cornelius Šojat, *De voluntate hominis eiusque praeeminentia et dominatione in anima secundum Georgium Dragišić (c. 1448–1520): Studium historico-doctrinale et editio Tractatus »Fridericus, De animae regni principe«*, *Studi e testi Francescani* 50 (Vicetiae: LIEF, 1972), pp. 129–219.

²⁶ Georgius Benignus de Salviatis, *Dialectica nova secundum mentem Doctoris subtilis. Et beati Thomae Aquinatis aliorumque realistarum* (Impressum Florentiae, 1488).

²⁷ Nicolaus de Mirabilibus, »Disputatio nuper facta in domo Magnifici Laurentii Medicis.«, u: Vilmos Fraknói – Jenő Ábel, *Két magyarországi egyházi író a XV. századból*, *Irodalomtörténeti emlékek I* (Budapest: Magyar tudományos akadémia Irodalomtörténeti bizottsága, 1886), pp. 351–367; o nazočnosti filozofa na p. 355, o datumu disputacije na p. 367.

²⁸ Georgius Benignus de Salviatis, »Septem et septuaginta in opusculo Magistri Nicolai de Mirabilibus reperta mirabilia«, u: Vilmos Fraknói – Jenő Ábel, *Két magyarországi egyházi író a XV. századból*, *Irodalomtörténeti emlékek I* (Budapest: Magyar tudományos akadémia Irodalomtörténeti bizottsága, 1886), pp. 369–426. Usp. Ferdinand Stipe Čavar, *Giorgio Benigno Salviati, OFMConv. (Juraj Dragišić, c. 1444–1520): Profilo bio-bibliografico* (Roma, 1977), pp. 60–61.

²⁹ Georgius Benignus, *De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus* (Florentiae, 1498), na f. a1vb. Usp. Ivica Martinović, »Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić«, na p. 221; Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma* (Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999), p. 191.

zašao u široko granično područje teologije i filozofije te je, primjerice, jezik i ustroj svijeta učinio važnim temama filozofskog razgovora sa svojim učenicima.³⁰ U Dubrovniku je Dragišić pripremao i novi udžbenik iz logike *Artis dialecticaes praecepta vetera ac nova*. Iz pedagoških razloga inzistirao je na brojnim manjim naslovljenim cjelinama, nazvavši ih poglavljima, a pritom je ostao vjeran dijalogu, ovoga puta između nadarenog učenika P, svoga nećaka Petra, koji se u svojim pitanjima znao pozvati na Aristotelovu *Fiziku* i *Politiku*, i učitelja B.³¹ Izuzme li se nadgrobni govor za Junija Đurđevića, oca Dragišićeva neumornog učenika Šiška, Dragišić je u Dubrovniku, u stalnu dijalogu s mladom dubrovačkom vlastelom, ustrajao u privrženosti dijalogu kao svom književnovrskom izboru.

U ranorenesansnom Dubrovniku Dragišićev su angelološki projekt stihovima počastili pjesnici latinisti, među njima i Damjan Beneša, koji je prilažući tri epigrama Dragišićevoj knjizi iskušao nove mogućnosti te kratke forme: može li epigram poslužiti kao nacrt za filozofov životopis i može li ponuditi periodizaciju i ocjenu njegova umovanja?³²

Uz pojavu Dragišićevih knjiga, razdoblje rane renesanse zaključuju prvijenci dvojice pisaca s hrvatske obale. Stariji od njih, franjevac Benedikt Benković iz okolice Zadra, potaknut temom, koja je bila predložena za korizmu, sastavlja svoj *opus mirificum*, kraći spis *Navigium beatae Mariae Virginis* (ca. 1498) u kojem na temu o ulozi Djevice Marije u povijesti spasenja primjenjuje Aristotelov nauk o četirima uzrocima.³³ Filozofsko značenje Benkovićeva spisa može se iz egzistencijalističke perspektive potražiti i drugdje – u kontrastu voluntaristički usmjerenog sadržaja i racionalistički usmjerene metode.³⁴ Mlađi od dvojice primoraca, Nikola Stalić iz Tro-

³⁰ Ferdinando Stipe Čavar, *La vita, le opere e la dottrina sugli angeli del P. M.° Giorgio Benigno Salviati, OFMConv. (Juraj Dragišić. † 1520)* (Roma: Seraphicum – Pontificia Facultas Theologica S. Bonaventurae in Urbe Ordinis Fratrum Minorum Conventualium, 1972), dissertatio ad lauream, pp. 60–223; Ivica Martinović, »Dva dragocjena a nezapažena prinosa hrvatskih istraživača o Jurju Dragišiću«, *Filozofska istraživanja* 16 (1996), pp. 509–527, na p. 514.

³¹ Georgius Benignus Argentinensis, *Artis dialecticaes praecepta vetera ac nova* (Excusum in Alma urbium principe Roma: Apud Iacobum Mazochium Romanae academiae bibliopolam. Anno 1520. XI. Kal. Ianuarias); učena pitanja s pozivanjem na Aristotela vidi na f. LIIIr; obraćanje nećaku Petru vidi na f. CXLVIIIv: »Habes mi Petre nepos charissime et studiosissime ...«.

³² Damianus Benessius, »Ad Lectorem«, »Ad Georgeum Benignum Salviatum« i »Ad Lectorem de eodem«, u: Georgeus Benignus, *De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus* (Florentiae, 1498), f. q8rb. Vidi i moj prepjev na hrvatski: Damjan Beneša, »Jurju Dragišiću Salviatiju«, *Dubrovnik n.s.* 6/4 (1995), p. 232.

³³ Benedictus Benedicti, *Navigium beate Marie virginis* ([Lugduni: Johannes Trechsel, ca. 1498]), f. a1ra.

³⁴ Usp. dva, neznatno različita prikaza Benkovićeve inkunabule: Marija Brida, *Benedikt Benković* (Beograd: Institut društvenih nauka – Odeljenje za Filozofiju, 1967), pp. 20–30; Marija Brida, »Benedikt Benković«, *Praxis* 5/4 (1968), pp. 388–398, na pp. 390–396, sa zaključkom na p. 396: »Filozofski značaj ovoga spisa može se, dakle, vidjeti i u ujedinjavanju takvih različitih tendencija koje, sad u skladu sad u proturječnosti, karakteriziraju doživljavanje tadašnjeg čovjeka.«

gira, započinje pisati kao student, s nakanom da njegov rad (*lucubratio mea*) bude prvi vjerodostojni glas očinskoj kući o njegovu napredovanju u spoznajama (*veluti praerogativa meorum studiorum*). Po uzoru na Ciceronov istoimeni spis Trogiranim objavljuje *Paradoxa*, jedini spis koji nam je poznat iz njegova pera.³⁵ Izdanju prilaže dva pisma, prvo koje je uz svoje djelce uputio ocu i očev odgovor datiran 28. veljače 1499.³⁶ Taj epistolar ne samo da pomiče nastanak Statilićeva etičkog djelca najkasnije na početak 1499. nego znači i žanrovsku novinu, koja, primjerice, otkriva da je mladi Statilić planirao dovršiti opširnije etičko djelo.

Prvijenci Benedikta Benkovića i Nikole Statilića te angelološki projekt Jurja Dragišića tiskani su na zalazu 15. stoljeća, gotovo istodobno. U njima je filozofska tema zaodjenuta u različita žanrovska ruha. Je li time nagoviješteno žanrovsko obilje kasne renesanse?

Tri glavna žanra kasne renesanse

U razdoblju kasne renesanse ili kroz 16. stoljeće na hrvatskoj se filozofskoj sceni ne pojavljuju tek usamljeni pojedinci, nego u europskom prostoru, često bez ikakvih duhovnih spona, istodobno djeluje nekoliko hrvatskih filozofa. Primjerice, g. 1520., kad Dragišić tiska svoju posljednju knjigu, djeluju: Fran Trankvil Andreis, Benedikt Benković, Grgur Budisaljčić, Federik Grizogono, Augustin Nalješković, Marko Marulić, Klement Ranjina i Ivan Polikarp Severitan. Ili, akademske godine 1588.–1589., kad Dominis nastupa na katedru matematike u Collegium Patavinum, djelatni su: Andrija Dudić, Ambroz Gučetić, Nikola Vitov Gučetić, Antun Medo, Miho Monaldi, Frane Petrić, Matija Vlačić ml. i Faust Vrančić. Treba uočiti i drugo obilježje: iz iste redovničke zajednice stasaju filozofski pisci u kontinuitetu, i to neovisno o tomu gdje bivaju poslani na studij. To osobito vrijedi za slijed filozofa iz dubrovačkog dominikanskog samostana – od najstarijeg Augustina Nalješkovića do najmlađega Ambroza Gučetića. Uz filozofe, koji se na umovanje i pisanje odvažuju nakon studija filozofije, javljaju se i filozofi koji u istu duhovnu avanturu kreću.

³⁵ Nicolaus Statilius, *Paradoxa* (Venetiis: Bernardinus de Vitalibus, 1500). Usp. dosadašnje ocjene: Šime Jurić, »Dvije nove hrvatske inkunabule«, u: Mladen Nikolanci (ur.), *Prilozi povijesti otoka Hvara 4* (Hvar: Centar za zaštitu kulturne baštine, 1974), pp. 32–41, na pp. 37–40; Šime Jurić (collegit et digessit), *Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis. Pars I. Opera scriptorum Latinorum natione Croatarum usque ad annum MDCCCXLVII typis edita. Ad tomos I et II additamentum I.* (Zagrabiae: Bibliotheca nationalis et universitaria Zagabienensis et Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1982), p. 159, n. 738; *Govoriti protiv Turaka*, preveo i uredio Vedran Gligo (Split: Književni krug, 1983), p. 126; Darko Novaković, »Hrvatska novolatinska književnost od 15. do 17. stoljeća«, u: *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata*, a cura di Fedora Ferluga Petronio (Udine: Forum, 1999), pp. 165–176, na p. 170; Davor Balić, »Umijeće sintetičkog prikaza hrvatske kulture«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 25 (1999), pp. 231–250, na p. 246.

³⁶ Vidi pisma: Nicolaus Statilius, »Epistola ad Michaellem patrem suum« i Michael Statilius, »Epistola ad Nicolaum Statilium filium suum«, u: Nicolaus Statilius, *Paradoxa* (Venetiis: Bernardinus de Vitalibus, 1500).

mimo tog redovitog puta. Bez ikakva institucionalna okvira u istom se gradu plemići i pučani, a ne samo svećenici, počinju stvaralački baviti filozofijom. Primjer takva djelovanja, gdje filozofija okuplja pripadnike različitih staleža u staleški ustrojenoj državi, nudi dubrovački trolist Gučetić-Monaldi-Medo s kraja šesnaestoga stoljeća. S brojem pisaca znatno se povećava i broj tiskanih radova. Primjerice, u pedesetim godinama svoje spise objavljuju Frane Petrić, Pavao Skalić i Matija Vlačić Ilirik, a svoju raspravu uza sva nastojanja ne uspijeva objaviti Vinko Paletin. U devedesetima su pak tiskani radovi Nikole Vitova Gučetića, mladog Jurja Dubrovčanina, Antuna Meda, Miha Monaldija, Frane Petrića i Matije Vlačića mlađega. Na zemljovidu hrvatske filozofske baštine istodobno se ucrtavaju nova učilišna i tiskarska središta: do Rostocka na sjeveru, do Krakowa na istoku, do Lyona na zapadu. Uz dvije iznimke na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće, Dragišićevo dubrovačko prognaništvo i Benkovićeva zadarska razdoblja, tek u 16. stoljeću filozofski život počinje bujati u gradovima na hrvatskoj obali. Dubrovnik, Split, dakako zahvaljujući Maruliću i Dominisu, i Zadar oni su primorski gradovi gdje se umuje i piše, ako ne i tiska. Uz takvu filozofsku pisanu i/ili tiskanu produkciju prvi put ima smisla govoriti o žanrovima za koje se hrvatski filozofi najčešće odlučuju i/ili s kojima postižu najveći odjek u europskim razmjerima. Čak i onda kad se ništa ne može reći o žanrovskom kontinuitetu koji bi nastao utjecajem jednoga hrvatskog filozofa na drugoga ili se mogu zabilježiti tek pojedinačni primjeri sljedbeništva pri odabiru žanra, ova su dva mjerila, čestoća i odjek, dostatna da se takve žanrove nazove glavnima. U kasnorenesansnih hrvatskih filozofa bilo ih je tri: duhovno štivo, platonovski dijalog i komentar.

U prvoj polovici 16. stoljeća razni su oblici duhovnog štiva poslužili hrvatskim umnicima i za izricanje *filozofskih* stavova. To osobito vrijedi za dvojicu duhovnih pisaca – Marka Marulića i Klementa Ranjinu. U duhovnom pismu Marulić je najprije posegnuo za svetačkim primjerima, a zatim se okušao i u složenijim proznim oblicima – paraboli i moralnoteološkoj raspravi, da bi progovorio o ljubavi i mržnji ili o miru i ratu, često pridodajući filozofski aspekt odabrane teme. Ta je tri žanra moguće prepoznati na stranicama Marulićevih djela *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1507), *Quinquaginta parabola* (1510) i *Evangelistarium* (1516).³⁷ Tim trima djelima i, štoviše, odabirom žanra u njima određen je Marulićev razvojni put u duhovnom pismu – od nizova primjera s istom duhovnom porukom do etičkog sustava. Istom trilogijom, pokazalo se, orisan je i obzor europskog odjeka Marulićeve duhovne poruke.³⁸

³⁷ Marcus Marulus Spalatensis, *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (Impressit Venetiis presbiter Franciscus Lucensis de consortibus Cantor ecclesiae S. Marci et Bernardinus de Vitalibus Venetus, 1506 [= 1507]); Marcus Marulus, *Quinquaginta parabola* (Venetiis: Per Laurentium de Rosis Tervisinum, [1510]); Marcus Marulus, *Evangelistarium* (Venetiis: Industria ac summa diligentia Francisci de consortibus Lucensis Sacerdotis integerimi in aedibus Iacobi Leuci, impressoris accuratissimi / Impensis vero Melchioris Sessae, 1516). Usp. Branko Jozić i Bratislav Lučin, *Bibliografija Marka Marulića. Prvi dio: Tiskana djela (1477–1997)* (Split: Književni krug, 1998), nn. 8, 13, 19, pp. 35, 36–37, 39.

³⁸ O trima »*bestsellerima* humanističke (kršćanske) literature« iz Marulićeva pera vidi: Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul* (Zagreb: Erasmus Naklada: Split: Književni krug – Marulianum; Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999), pp. 61–82.

Dok je izlagao moralne primjere, etičke norme u prisposobama i etičke norme unutar sustava bogoslovnih kreposti, Marulić se nije isključivo oslanjao na Sveto Pismo nego je posezao i za moralnom filozofijom u djelima Platona, Cicerona i Seneke. Dokaz je tomu sastav njegove knjižnice, kako ga zrcali *Repertorium librorum*, sastavni dio piščeve oporuke.³⁹ Još potpunije i slojevitije o tome svjedoči rukopisni *Repertorium*, riznica misli iz Marulićeve ciljane etičke lektire, što je nastajala od ranih osamdesetih godina 15. stoljeća pa bar do 1515., ujedno »dokument samoodganjanja kršćanskog intelektualca«.⁴⁰ Da bi se doprilo do filozofskog značenja toga Marulićeva rukopisa, treba sažeto opisati njegovu genezu.⁴¹ Marulić je najprije ustanovio pojmovnik s 344 jedinice, složivši ga po abecedi. Zatim je u odabranim izdanjima, koja tvore popis od 40 svezaka, sustavno tražio navode o pojmovima sa svoga pojmovnika. Ciljano iščitavanje provodio je u poretku kako su te knjige dospijevale u njegove ruke. Kad bi pronašao misao, koja bi udovoljavala njegovim istraživačkim ciljevima, postupao bi različito: rijetko bi doslovno prepisao navod, češće je sažimao i preoblikovao misao. Time, genološki motreno, nije nastala puka zbirka citata iz omiljene lektire. Marulićev *Repertorium* bio je mnogo više – zbirka autorski obrađenih pojmova, uz koju je Marulić stasao do pisca *Evangelistariuma*, do prvaka moralne filozofije na početku 16. stoljeća.

Među izvorima, koje je Marulić pomno proučio nakon 1490., nalazilo se izdanje Senekinih spisa *De philosophia morali* (1490) i drugo izdanje Platonovih *Opera omnia* (1491) u Ficinovu prijevodu.⁴² Među filozofima Ciceron je bio zastupljen s najviše poimence spomenutih djela: *Tusculanae disputationes*, *De finibus bonorum et malorum*, *De amicitia* i *De senectute*. Sa svrhom s kojom je iščitavao Platona i u vrijeme dok ga je zaokupljao Platon on nije čitao izvornog Aristotela i Tomu Akvinskog. Najmanje desetljeće nakon Platona on je sustavno iščitavao dva djela aristotelovskog nadahnuća: pseudo-Aristotelova *Problemata* i *Problemata* Aleksandra iz Afrodizijade.

Uz neke važne pojmove, ključne za pojedine filozofske discipline, kao što su *anima* i *ratio*, Marulić je u *Repertorium* ubilježio znatno više iscrpaka iz Platona, Cicerona i Seneke nego iz Biblije, ali je taj »manjak« nadoknađivao Jeronimovim,

³⁹ Bratislav Lučin, »*Studia humanitatis* u Marulićevoj knjižnici«, *Colloquia Maruliana* 6 (1997), pp. 169–203, na pp. 194–200.

⁴⁰ Marcus Marulus, *Repertorium* I. (A-F), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1998); Marcus Marulus, *Repertorium* II. (G-O), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1998); Marcus Marulus, *Repertorium* III. (P-Z), e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 2000). Usp. Darko Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev *Repertorij*?«, *Colloquia Maruliana* 7 (1998), pp. 9–26, na p. 12 i 20.

⁴¹ Usp. Drago Šimundža, »*Repertorij* kao moralno-didaktičko djelo« u: Marcus Marulus, *Repertorium* I. (Split: Književni krug, 1998), pp. XVII–XXII, na pp. XVIII–XIX; Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev *Repertorij*?«, pp. 10–14.

⁴² Novaković, »Zašto nam je važan Marulićev *Repertorij*?«, p. 20.

Augustinovim i Origenovim gledištima. Začudo, obrađujući nazivak *corpus* poslužio se Senekom i Platonom, ne i Biblijom. Znao je postupiti i oprečno. Pri obradi pojma *pax* misli iz Biblije višestruko su nadmašile one preuzete iz trojice filozofa. Nazivak *philosophia* nije Marulić uvrstio u svoj polazni pojmovnik, ali ga je ipak dobro obradio, i to pod nazivkom *poetae*. Nazivak *ventus* obradio je iz prirodno-filozofske perspektive, crpeći iz pseudo-Aristotela i Diogena iz Laerte, dok su biblijski navodi o vjetru pripadali spasopovijesnom pristupu. Zato je *Repertorium* ključni svjedok o Marulićevim filozofskim interesima na dugotrajnom putu duhovnoga samoizgrađivanja i književnoga sazrijevanja, rukopisni projekt koji je i s genološkog motrišta jedinstven u hrvatskoj filozofskoj tradiciji.

Klement Ranjina, Dubrovčanin iz Reda propovjednika, bio je, za razliku od svjetovnjaka Marulića, upućen na žanr svoga redovničkog identiteta – propovjed. Prvo izdanje njegove zbirke propovijedi *Quodlibet declamatorium* (1541), razdijeljene u tri knjige s ukupno 176 propovijedi, tiskano je o trošku Dubrovačke Republike prema odluci Vijeća umoljenih s nadnevkom 29. travnja 1540.⁴³ Drugo, posmrtno izdanje iste zbirke, naslovljeno *Sacri sermones* (1584), priređeno je za tisak s mnogo više pomnje: tekst propovijedi bio je popraćen rubnim bilješkama koje su upućivale na Ranjinine izvore, od filozofskih najčešće na Tomu Akvinskoga i Augustina, ali i, iznimno, na Aristotelovu *Fiziku*; pridodano je i opširno predmetno kazalo »Index alphabeticus«. Prva knjiga prvoga izdanja, posvećena tajni Utjelovljenja i naslovljena »de verbi dei incarnatione«, u drugom je izdanju postala drugom knjigom. U toj su knjizi, posve očekivano, objavljene i propovijedi, u kojima je pobudni *ornatus* posve ustuknuo pred diskursom, gdje je Ranjinin govor prerastao u teološku ili filozofsku raspravu. S takvim razumijevanjem propovijedi kročio je Ranjina u granično područje filozofije i teologije, a izvrsnim predlošcima za tumačenja postala su mu mjesta Novoga zavjeta poticajna za filozofsko propitivanje. Ogladni primjer takva Ranjinina pristupa nuda njegovo tumačenje prologa Ivanova Evanđelja: »U početku bijaše Riječ«. ⁴⁴ Natuknice »Cognitio personarum divinarum quo ad Philosophos, quo ad Theologos«, »Cognitionem Dei habuerunt Philosophi quinque viis«, »Deus quid secundum Philosophos« i »Verbum secundum Theologos & Philosophos«, koje je sadržavalo razvedeno kazalo »Index alphabeticus« drugog izdanja, upozoravale su čitatelja na opetovani Ranjinin interes za filozofiju o Bogu. Pred misterijem Sv. Trojstva i Klement Ranjina, predstavljajući se kao »Verbi Dei declamator«, odabire filozofiju za glavnu saveznicu spekulativnoj teologiji.

U ozračju duhovnog pisma nikla je i prva klica hrvatske filozofske historiografije. Tako treba ocijeniti latinsku poslanicu Ambroza Ranjine upućenu Bernardu

⁴³ Clemens Araneus de Ragusio, *Quodlibet declamatorium cum suis figuris et attestationibus ex sacris litteris*, in tribus libris distinctum (Impressum Venetiis arte ... Nicolai Bascariini sumptibus illustrium dominorum Ragusii, 1541). Usp. Državni arhiv u Dubrovniku, *Consilium Rogatorum* 44 (1538–1540), f. 320v.

⁴⁴ »De quiditate verbi dei«, sermo secundus, ff. 4v–8v prve folijacije u: Clemens Araneus, *Quodlibet declamatorium* (Venetiis, 1541).

Getaldiću 20. kolovoza 1540., a objavljenu samo u prvom izdanju zbirke propovijedi *Quodlibet declamatorium* Klementa Ranjine, i to iza prve, teološki najzahtjevnije knjige.⁴⁵ Razumijevajući da su *gesta proborum virorum* isto što i *proborum virorum exempla*, dakle pišući po kanonima pobudnog štiva, Ambroz je Ranjina kronološki izložio znane mu podatke o znamenitim članovima dubrovačkog dominikanskog samostana (*nostri ragusini conventus*), ograničivši se na najvažnije podatke: o diplomama i profesurama, o istaknutim crkvenim dužnostima i diplomatskim misijama. U nizu od 29 imena⁴⁶ zapaženo su mjesto dobili i oni dominikanci koji su u graničnom području filozofije i teologije ostvarili izvorne doprinose, nezaobilazne u svakom prikazu hrvatske filozofske baštine. Historiografski interes »brata Ambroza« zahvatio je razdoblje od prvih podataka o intelektualnom radu dubrovačkih dominikanaca, a to znači od Ivana Stojkovića, preko podatka o upućenosti Augustina Nalješkovića u to-mistički nauk početkom 16. stoljeća do posljednje važne vijesti da je Tomo Cerva, znalac teologije i obaju prava, dubrovački poklisar pri Svetoj Stolici, »revidirao prvu knjigu *Quodlibet declamatorium*, o Utjelovljenju Riječi Božje, brata Klementa Ranjine.«⁴⁷ Poslanica Ambroza Ranjine htjela je pripomoći historiografskom projektu Bernarda Getaldića kojemu je preostalo »točnije istražiti ostala slavna djela« dominikanaca iz dubrovačkog samostana.⁴⁸

Hrvatski kasnorenesansni filozofi najčešće su svoje misli izricali u obliku platonovskog dijaloga. Taj se žanr pokazao prikladnim za oblikovanje ocjena o raznorodnim filozofskim pitanjima, pripadala ona etici ili politici, filozofiji ljubavi ili filozofiji prirode, metafizici ili teoriji znanosti. Tako je Marko Marulić u jedinom svom latinskom dijalogu *De laudibus Herculis* (1524), razgovoru pjesnika i teologa, usporodio antičko i kršćansko poimanje junaštva.⁴⁹ Na hrvatskom se jeziku ovom žanru najviše približio u stihovanu dijalogu ili dijaloškoj pjesmi *Utiha nesriće*, »lipom

⁴⁵ Ambrosius Araneus, »Epistola: Frater Ambrosius araneus ragusinus ordi. predi. venerabili patri fratri Bernardo de gethaldis ragusino eiusdem professionis, salutem & ss. consolationem.«, ff. 96r-96[a]v prve folijacije, u: Clemens Araneus, *Quodlibet declamatorium* (Venetiis, 1541), s nadnevkom na f. 96[a]v: »Dat. ragusii die. 20. Augusti. 1540.«

⁴⁶ Stjepan Krsić, »Uvod«, u: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* [Ragusii, 1740], tomus primus (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1975), pp. VII–LXXIX, na p. X.

⁴⁷ Ambrosius Araneus, »Epistola« [1540], f. 96v: »frater Thomas cervinus ragusinus ..., qui & revidit quodlibet declamatorii primum librum, de incarnatione verbi dei fratris clementis aranei.«

⁴⁸ Ambrosius Araneus, »Epistola« [1540], f. 96r: »cetera gloriosa eorum [nostri ragusini conventus patrum] facinora tibi acuratius investiganda relinquens.«

⁴⁹ Marcus Marulus Spalatensis, *Liber de laudibus Herculis* (Venetiis: Per Bernardinum de Vitalibus Venetum, 1524). Usp. Mirko Tomasović, »Marulićev dijalog o mitologiji i literaturi«, *Umjetnost riječi* 30/1 (1986), pp. 89–97; Zlatko Posavac, »Marulićev *Dialogus de laudibus Herculis*«, *Dani hvarskog kazališta* 15 (1989), pp. 253–267; Bratislav Lučin, »Marulićev *Hercules moralisatus*«, *Colloquia Maruliana* 2 (Split: Književni krug, 1993), pp. 16–35.

prigovaranju Razuma i Človika«. ⁵⁰ Neovisno o tome kako se protumačio lik koji daje odgovore ne šteti stihove – kao »apstraktan Razum«, kao »personificirani Razum«, kao »personificirani tješitelj« koji »daje savjete sa stajališta stoičke nepokolebivosti i kršćanske mudrosti« ili nekako drukčije, ⁵¹ Človiku s jobovskim katalogom stradanja Marulić nudi racionalne naputke za ćudoredno ponašanje – na razmeđima etike i moralne teologije, odnosno teodiceje i biblijske teologije otkupljenja. Pritom uspijeva biti jezgrovit do maksime, primjerice u savjetu uz prijateljevu smrt:

»Ako si jednoga izgubil, kripti se,
ako l' jedinoga, grih je tvoj, stidi se!« (vv. 313–314)

Fran Trankvil Andreis dvaput se, koliko je dosad istraženo, odlučio za dijalog na filozofske teme. Prvo je u dijalogu *Sylla* (1527) izabrao podzemlje kao scenski prostor za bitku raspru Cezara i Sule o smislu političkoga djelovanja i srodnim temama, a pravorijek prepustio sucu Minoju, koji presuđuje u korist Sule, time i za prevagu općeg dobra nad pojedinačnim probitkom. ⁵² Kasnije, za boravka u Poznanju, u 'zapisanom' je razgovoru *Dialogus philosophandumne sit?* (1545) raspravljao o dvjema teškim temama: o vrijednosti filozofskog napora i o duši. ⁵³ Dok je razgovarao s hedonistom, Andreis je razgovor kvalificirao kao raspravljanje (*disputatio*), a pisani je ishod u predgovoru nazvao raspravicom (*disputatiuncula*). Frani Petriću dijalog je poslušio pri obradi tema iz njegova mladenačkog 'humanističkog' razdoblja: o časti (1552), povijesti (1560) i retorici (1562). ⁵⁴ Uz to, Petrić je prvi objavio zbirke dija-

⁵⁰ Marko Marul, »Utiha nesriće: Lipo prigovaran'je Razuma i Človika«, u: Marko Marulić, *Dijaloški i dramski tekstovi*, priredio Nikica Kolumbić (Split: Književni krug, 1994), pp. 101–116.

⁵¹ Usp. različite pristupe: Nikica Kolumbić, »Marulićevi dijaloški i dramski tekstovi«, u: Marko Marulić, *Dijaloški i dramski tekstovi* (Split: Književni krug, 1994), pp. 9–68, na pp. 27–28, 52, 60, osobito na p. 27; Drago Šimundža, »Teološki pristup Marulićevim *Dijaloškim i dramskim tekstovima*«, u: Marko Marulić, *Dijaloški i dramski tekstovi* (Split: Književni krug, 1994), pp. 69–98, na pp. 83–85, osobito na p. 84; Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul* (1999), pp. 152–153, osobito na p. 153.

⁵² Vedran Gligo, »Prilog poznavanju književnog djela Franje Trankvila Andronika«, *Dani hvarskog kazališta* 18 (1992), pp. 73–84, na pp. 78–80.

⁵³ Trankvil Andreis, »Philosophandumne sit / Treba li filozofirati«, dvojezično latinsko-hrvatsko izdanje, preveo Šime Selak, u: Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi Karšulin i Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo* (Zagreb: HSN, 1995), pp. 367–399. Vidi i članak u istom izdanju: Erna Banić-Pajnić, »Trankvil Andreis o filozofiji i ljudskoj sreći«, pp. 79–97. Usp. ranije prikaze: Erna Banić-Pajnić, »Treba li filozofirati?«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 15 (1989), pp. 127–148; Ljerka Schiffler, »A divinis ad humana: Filozofijske značajke hrvatskog humanizma«, *Dani hvarskog kazališta* 17 (1991), pp. 55–66, na pp. 58–60; Vedran Gligo, »Prilog poznavanju književnog djela Franje Trankvila Andronika«, *Dani hvarskog kazališta* 18 (1992), pp. 73–84, na pp. 80–83.

⁵⁴ Francesco Patritio, »Il Barignano. Dialogo dell'honore.« [1552], u: Francesco Patritio, *La città felice* (In Venetia: Per Giovan Griffio, 1553), ff. 20–43; Francesco Patritio, *Della historia diece dialoghi* (In Venetia: Appresso Andrea Arrivabene, 1560); Francesco Patritio, *Della retorica dieci dialoghi* (Venetia, 1562).

logā: dok je potragu za istinskom definicijom časti proveo u jednom dijalogu, promišljajući povijest i retoriku sastavio je po deset dijaloga. Unutar zbirke neki od dijaloga djeluju samostalno, s vlastitom podjelom uloga. Rijetki su neimenovani sugovornici (učenik, plemić), a samo se jedan lik pojavljuje u svim dijalozima – *Francesco Patritio*. I Pavao Skalić u svom je protestantskom razdoblju a u istim koricama 1559. objavio dva dijaloga iz humanističke sfere.⁵⁵ U prvom, s razglašanim naslovom *Encyclopaediae ... Epistemon*, znalac Epistemon upućuje mladoga Philomususa u krug svih znanosti, filozofiju i teologiju, vrlo često *secundum Politianum*. Upravo taj krug svih sakralnih i profanih znanosti Skalić naziva *enciklopedijom*, ali taj nazivak on prvi ne uvodi, kako se na mnogo mjesta može pogrešno pročitati, nego uključivši nazivak *enciklopedija* u naslov svog djela doprinosi širenju njegove uporabe u protestantskim krugovima 16. stoljeća.⁵⁶ Drugi Skalićev dijalog, naslovljen *Eulogus* (1559), teološkog je značaja, ali s važnim implikacijama za filozofsku antropologiju kad je riječ o tome kako Skalić razumijeva trpnost odvojene duše.⁵⁷

Nakon Splita, Poznaña, Venecije tradicija platonovskog dijaloga u Hrvata ugnjezdila se iznovice u Dubrovniku, i to najprije zaokretom prema prirodnofilozofskim temama. Dijalozi *Ragionamenti sopra le varietà de i flussi et riflussi del mare oceano occidentale* (1574) Nikole Sagroevića i *Dialogo sopra la sfera del mondo* (1579) Nikole Nalješkovića⁵⁸ prethodili su Gučetićevoj djelu *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele* (1584), u kojem pisac razgovara s Mihom Monaldijem o meteorologiji, a kao predložak im služi Aristotelova *Meteorologika*.⁵⁹

Filozofije ljepote i ljubavi bilo je zahvalno pretočiti u razgovore dviju žena, kao što je postupio Nikola Vitov Gučetić u dijalozima *Dialogo della bellezza* (1581) i *Dialogo d'amore* (1581), odabravši za sugovornice ljepoticu Cvijetu Zuzorić i svoju

⁵⁵ Paulus Scalichius de Lika, »Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum. Epistemon«, pp. 7–103, i Paulus Scalichius de Lika, »Eulogus, seu de anima separata. eiusque passione«, pp. 146–218, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, [1559]).

⁵⁶ Valentin Putanec, »Dva priloga za našu 'skalicistiku': 1. Skalićev pseudonim *Olistus Hirscher* (1559.) – 2. Skalićev prinos za širenje termina *enciklopedija*«. *Encyclopaedia Moderna* 17/47 (1997), pp. 63–67, na pp. 64–66, nn. 4–10.

⁵⁷ Mihaela Girardi Karšulin, »Pavao Skalić. Eulogus ili o odvojenoj duši«. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18 (1992), pp. 27–39, na pp. 37–38.

⁵⁸ Nicolo Sagri, *Ragionamenti sopra le varietà de i flussi et riflussi del mare oceano occidentale* (In Venetia: Appresso Domenico, & Gio. Battista Guerra, fratelli, 1574); Nicolò di Nale, *Dialogo sopra la sfera del mondo* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1579). Usp. Žarko Dadić, *Hrvati i egzaktne znanosti u osvitu srednjovjekovlja* (Zagreb: Naprijed, 1994), u poglavljima »Astronomski rad Nikole Nalješkovića« na pp. 25–34 i »Nikola Sagroević i problemi plime i oseke mora« na pp. 48–56.

⁵⁹ Nicolo Vito di Gozze, *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro giornate*. (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1584). Usp. Ivica Martinović, »Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić«, *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka* 6 (1997), pp. 203–225, na pp. 208–213.

suprugu Marušu Gundulić.⁶⁰ Uz temu ljepote nastao je i najopsežniji od svih renesansnih dijaloga – *Irene, ovvero della bellezza* (1599) Gučetićeve prijatelja Miha Monaldija, koji je nizom od deset dijaloga s Irenom, gospom izmišljena imena, preslikao ustroj Platonove *Države*.⁶¹ Nastupe sugovornikā Panfila i Irene moguće je prepoznati tek u izričajima: »diš'io« i »diš'ella«. I druga su dva Monaldijeva objavljena filozofska djela dijalozni: *Dialogo dell'havere* (1599), proveden s Nikolom Vitovim Gučetićem i uzvrat za Gučetićeve gestu u razgovorima o meteorologiji, i *Compendio breve della metafisica* (1599).⁶² Protivno naslovu, i sažeti je kompendij metafizike dijalog, kako po žanrovskoj odrednici na naslovnici, tako i po ostvarenju – razgovoru pisca s nećakom Marinom Battitorreom, priređivačem postumnog izdanja Monaldijevih djela. Među našijencima Monaldi je zacijelo bio najodaniji žanrovski privrženik dijaloga, sklon varijacijama u izvedbi dijaloga.

Napokon, dijalog je u kasnorenesansnih filozofa bio žanrovski odabir i pri teorijskim pristupima političkom umijeću, kad je teorijski predložak bilo Aristotelovo djelo (*secondo la mente di Aristotele*) ili kad je povod bio dramatičan događaj političkog karaktera. Pripremajući se za obavljanje najodgovornijih državnčkih dužnosti, Nikola je Gučetić objavio dva dijaloga *Governo della famiglia* (1589) i *Dello stato delle Repubbliche* (1591) s oslonom na Aristotelovu *Ekonomiku* i *Politiku*, ali su ovog puta, sukladno temi, njegovi sugovornici bila dubrovačka vlastela Stijepo Nikola Bunić i Dinko Ranjina.⁶³ Blistavi niz platonovskih dijaloga iz pera hrvatskih renesansnih filozofa kronološki zaključuje rukopisni dijalog *Martellino*, koji je o naravi crkvene i svjetovne vlasti 1606. napisao Marko Antun de Dominis, izazvan interdiktom kojim je papa Pavao V. udario Mletačku Republiku.⁶⁴

⁶⁰ Nicolò Vito di Gozze, *Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1581); Nicolò Vito di Gozze, *Dialogo d'amore, detto Antos, secondo la mente di Platone* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1581). Usp. Ljerka Šifler-Premec, *Nikola Gučetić* (Zagreb: Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, 1977), pp. 15–36.

⁶¹ Vidi urednikovo tumačenje: Marino Battitorre, »A benigni lettori.«, u: *Irene, ovvero della bellezza, dialogo del Signor Michele Monaldi di nuovo ristampato, & ricorretto* (In Venetia: Presso Altobello Salicato, 1604), ff. A4r-A4v, na f. A4v: »a che fare non credo d'haver fatto errore, havendo in ciò seguitato l'esempio di Platone, il quale il suo Dialogo della Repubblica, fatto pure in una sola giornata, & con continuata tessitura, & narratione, come ancho è fatto il presente Dialogo, ha in dieci parti secato, & diviso ...«. Usp. prosudbe Monaldijeva dijaloga o ljepoti: Franjo Jelašić, *Miho Monaldi, Irena iliti o ljepoti*, rasprava odobrena od Povjerenstva strogih ispita Mudroslovnoga fakulteta (Zagreb: Dionička tiskara, 1909), 101 pp.; Ljerka Schiffler-Premec, *Miho Monaldi: Ličnost i djelo* (Zagreb: Odjel za povijest filozofije Centra za povijesne znanosti u Zagrebu, 1984), pp. 49–104.

⁶² »Dialogo dell'havere, del Sig. Michele Monaldi« [1604], ff. 3r-10r, i »Compendio breve della metafisica. Dialogo di Michele Monaldi.« [1604], ff. 10v-14v, unutar iste folijacije u primjerku bez naslovnice, pohranjenom u Državnom arhivu u Dubrovniku sa signaturom R 726.

⁶³ Nicolò Vito di Gozze, *Governo della famiglia* (In Venetia: Presso Aldo, 1589); Nicolò Vito di Gozzi, *Dello stato delle Repubbliche seconde la mente di Aristotele con essempi moderni giornate otto* (In Venetia: Presso Aldo, 1591).

⁶⁴ Usp. dva izdanja Dominisova dijaloga, i to *editio princeps*: Marko Antun de Dominis, »Martellino. Dialogo sopra li dispareri tra il sommo Pontefice Paulo Papa V. e la serenissima

Novom zamahu komentiranja djela filozofske starine tijekom 16. stoljeća pridružili su se u većem broju i hrvatski filozofi. Pritom su oni, pogotovo dominikanci, najčešće slijedili studijem propisan zadatak. Ponekad su predložak birali u svom mladenačkom poletu ako mu i nisu bili dorasli. Iznimno, kao u Polikarpa, poticaj im je dao rukopis koji im se učinio dragocjenim premda ih je svojim netočnostima usmjerio u krivom pravcu.

Prijelaz iz 15. u 16. stoljeće obilježio je šibenski dominikanac Ivan Polikarp Severitan koji je svoj filozofski interes usmjerio na područje praktične filozofije, napisavši i dva komentara u studentskim danima, prije svoga ispita za doktora teologije u Ferrari 1500. U dobi od 22 godine, dakle 1594., na temelju prouke prastarog rukopisa, koji je pronašao u knjižnici u Perugi, napisao je komentar *In quatuor ethycorum libros Seneca Junioris Catonis Cordubensis commentarius*, u kojem su mu predloškom za tumačenja bila *Disticha Catonis*; objavio ga je dvaput, 1517. i 1520., i tada pogrešno uvjeren da je predložak napisao Seneka.⁶⁵ Drugi Polikarpov komentar, sastavljen prije 1597., poznat nam je samo po naslovu *Commentaria in Isocratis moralem philosophiam*, koji je pisac priopćio u jednom tiskanom autobiografskom zapisu.⁶⁶ Ako i nije tiskao svoj komentatorski uradak, Polikarp je u razdoblju dok je predavao po talijanskim gradovima bar objavio prijevod Isokratova govora kralju Nikoklu, izradivši ga na talijanskom u svrhu komentiranja (*pro commentariis*), a objavivši ga pod latinskim naslovom! Dakle, Polikarpovi komentari po nastanku pripadaju 15. stoljeću, a po onom što je od njih ili uz njih objavljeno djeluju u 16. stoljeću.

U prvoj polovici 16. stoljeća u pisanju su se komentara okušali i dokazali i drugi hrvatski dominikanci. Pri procjeni komentatorskih napora sredinom stoljeća dva imena izbijaju u prvi plan: Grgur Budisalić i Klement Ranjina. Oba su iz Dubrov-

Republica di Venetia.«, pp. 2–18, u: S. Ljubić, »Prilog k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu«, *Starine* 4 (1872), pp. 1–18; »Martellino«, pp. 65–87, u Marc'Antonio de Dominis, *Scritti giurisdizionalistici inediti*, a cura di Antonio Russo (Napoli: Luigi Loffredo, 1965).

⁶⁵ M.[agister] Jo.[annes] Policarpus Severitanus Sibenicensis dalmata, »In quatuor ethycorum libros Seneca Junioris Catonis Cordubensis commentarius«, u: *Dionisii Apollonii Donati de octo orationis partibus libri octo ad novam et optimam limam deducti et Seneca Junioris Catonis cordubensis ethycorum libri quattuor cum commentariis M. Jo. Policarpi Severitani Sibenicensis dalmate predicatorum ordinis opus aurem nuper ad unguem excussum*. (Impressum fuit hoc opus Perusiae apud Leonem per Cosmum cognomine Blanchinum Veronensem, 1517), ff. 112v–142r. Glede geneze i izdanja Polikarpova komentara usp. Stjepan Kراسić, »Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 3 (1977), pp. 7–78, na pp. 32, 36–41. Pregled Polikarpovih tema uz uporabu »dijagonalnih interpretativnih postupaka« vidi u: Krešimir Čvrlić, »Humanist, političar i filozof Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin i njegov komentar Seneki pogrešno atribuiranih etičkih distiha Dionizija Katona (1472–?)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 12 (1986), pp. 177–217, na pp. 190–212.

⁶⁶ *Dionisii Apollonii Donati de octo orationis partibus libri octo ad novam et optimam limam deducti ... cum commentariis M. Jo. Policarpi Severitani ...* (Perusiae, 1517), f. 24v. Usp. Stjepan Kراسić, »Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao«, pp. 33, 48–49.

nika, suvremenici, potkraj života zajedno u dubrovačkom samostanu sv. Dominika, prvi brijačev sin, drugi potomak prastarog vlastelinskog roda. Budisaljčić je, bilježi Cerva pozivajući se na ranije dominikanske historiografe, napisao *Commentarium in Praedicabilia* i *Commentarium in Physicam et Metaphysicam Aristotelis*.⁶⁷ Gdje je istraživao aristotelovsku baštinu, a istraživao ju je očito sustavno u poretku logika-fizika-metafizika, da li za studentskih dana, dok je bio profesor u Zadru ili dok je bio profesor u Cosenzi i Sieni, nije poznato. Naprotiv, *Commentaria in quatuor libros Sententiarum* (1549) Klementa Ranjine, opsežni komentari *Sentencija* Petra Lombardskog, plod su piščeva rada u dubrovačkom dominikanskom samostanu, k tomu namijenjen za objavljivanje jer je prošao uobičajenu crkvenu cenzuru predviđenu prije tiskanja.⁶⁸ Budisaljčićevi su rukopisi nestali, a Ranjinin se i danas čuva u Dubrovniku.

U posljednjoj četvrtini 16. stoljeća tiskani su prvi sustavni komentari uz djela Aristotela i njegovih tumačitelja. Napisali su ih Dubrovčani u Dubrovniku, a da nisu bili svećenici. Nakon što je »kao mladić od 21 godine« napisao i s desetljetnim oklijevanjem objavio komentar uz Averoesovo djelo *Sermo de substantia orbis* (1580), pridodajući istom izdanju komentar uz *Liber de causis* nepoznatog filozofa, Gučetić je knjigom *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele* (1584) u dijaloškom obliku ponudio sustavan komentar Aristotelove *Meteorologike*.⁶⁹ Antun Medo na samom je za-

⁶⁷ »Fr. Gregorius Natalius Ord. Praed.«, u: Seraphinus Maria Cerva, »Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur«, tomus alter [Ragusii, 1740], u: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, tomus alter et tertius (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1977), pp. 119–127, na p. 126; Stjepan Krsić, »Grgur Natalis Budisaljčić«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1 (1975), pp. 281–285, na p. 284.

⁶⁸ Clemens Araneus Ragusinus, *Commentaria in quatuor libros Sententiarum* [1549], rkp. 595/I i 595/II u Arhivu Male braće u Dubrovniku. Usp. »Fr. Clemens Araneus Ord. Praed.«, u: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, editionem principem curavit et prooemium conscripsit Stephanus Krsić, tomus primus [Ragusii, 1740] (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1975), pp. 214–244, na p. 228; Stephanus Krsić, *Congregatio Ragusina Ord. Praed. (1487–1550)*, Dissertationes historicae 19 (Romae: Institutum Historicum FF. Praedicatorum Romae ad S. Sabinae, 1972), p. 189; Stjepan Krsić, »Klement Ranjina (1482–1559)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1 (1975), pp. 287–290, na p. 287 i 290; Marijan Biškup, »Klement Ranjina O.P. (1482–1559)«, *Croatica Christiana Periodica* 6/9 (1982), pp. 142–158, na pp. 146–148, s prvom upućenicom u literaturi na današnje nalazište Ranjinina rukopisa: Arhiv Male braće u Dubrovniku.

⁶⁹ Nicolaus Viti Gozzius, »Commentaria in sermone Averrois Cordubensis de substantia orbis«, u: Nicolaus Viti Gozzius, *Commentaria in sermone Aver[rois] de substantia orbis, et in propositiones de causis* (Venetiis: Apud Bernardum Iuntam, 1580), ff. 1–125; Nicolaus Viti Gozzius, »Commentaria in propositiones authoris de causis«, u: Nicolaus Viti Gozzius, *Commentaria in sermone Aver[rois] de substantia orbis, et in propositiones de causis* (Venetiis: Apud Bernardum Iuntam, 1580), ff. 126–170; Nicolo Vito di Gozze, *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro giornate*. (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1584). Usp. Ivica Martinović, »Kasnoerenesanski filozof Nikola Vitov Gučetić«, *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka* 6 (1997), pp. 203–225, na pp. 203–205, 208–213.

lazu stoljeća objavio komentare uz dvanaestu i sedmu knjige Aristotelove *Metafizike*.⁷⁰ Dok su Gučetićevi dijalozi s Monaldijem *po značenju* komentari svih važnih tema Aristotelove *Meteorologike*, Medove knjige, promotrene iz genološke perspektive, komentari su u doslovnom smislu. Primjerice, nakon svakog poglavlja Aristotelove knjige Lambda, otisnutog u latinskom prijevodu, slijedi *expositio*, ogled upravo o tom poglavlju. Iznimka je najopširniji komentar, nastao uz osmo poglavlje knjige Lambda o naravi i množini odvojenih bivstava, napose nebeskih krugova, jer se u njemu Medo odvojio od Aristotelova teksta i zauzeo stav prema dvama različitim renesansnim »slikama svijeta« – Fracastorovoj i Kopernikovoj.⁷¹

Iz komentiranja Aristotelova *Organona* izrastao je prvi i najpsežniji sveučilišni udžbenik hrvatske filozofske starine – *Opus logicum in Organon Aristotelis Stagiritae* (1593) Matije Vlačića ml.⁷² Nastao na temelju višegodišnjih Vlačićevih predavanja u Akademiji u Rostocku i namijenjen prije svega njegovim slušačima (*postulantibus hoc auditoribus et aliis studiosis adolescentibus*), priređen je uz svesrdnu pomoć Vlačićeva učenika Daniela Cramera. Pisac, koji je za vrijeme tiskanja djela iznenada umro, na naslovnici je predstavljen kao *doctor medicinae in Schola Rostochiensis clarissimus olim Professor*. Vlačićev udžbenik iz logike, razdijeljen u četrnaest knjiga, obradio je opću logiku, apodiktiku (*de demonstratione*) i dijalektiku (*de disputatione et disquisitione*).

Filozofska sastavnica i žanrovska oblička hrvatskoga ratnog pisma u 16. stoljeću

Za razliku od platonovskog dijaloga, koji se pokazao prijemčivim za svaku filozofsku temu, šesnaestim je stoljećem gospodovala tema koja se pokazala obradivom u različitim žanrovima. Takav obrat u odnosu žanr-tema prouzročila je tema rata, štoviše i još bolnije, iskustvo rata, pretežito ali ne isključivo u liku neposredne turske vojne opasnosti. Provrelo iz egzistencijalne tjeskobe, hrvatsko je ratno pismo 16. stoljeća, uz molitve i gorke pozive u pomoć, imalo i svoju filozofsku sastavnicu, žanrovski raslojenu na govore, poslanice, stihove, rasprave, polemike i dijaloge. Hrvatske filozofe nisu na umovanje o ratu i miru potaknuli jedino Turci na granicama

⁷⁰ Antonius Medus Ragusinus, *In librum duodecim Metaphysicae Aristotelis expositio* (Venetiis: Apud Franciscum Barilletum, 1598); Antonius Medus Ragusinus, *In librum septimum Metaphysicae Aristotelis expositio* (Venetiis: Apud Franciscum Barilletum, 1599). Usp. Erna Banić-Pajnić, *Antun Medo* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1980), pp. 90–153.

⁷¹ Antonius Medus, *In librum duodecim Metaphysicae Aristotelis expositio*, pp. 62–77; vidi o Fracastoru na p. 65; o Koperniku na p. 67.

⁷² Matthias Flacius, *Opus logicum in Organon Aristotelis Stagiritae* (Francoforti: Ex officina Typographica Nicolai Bassaei, 1593), 1102 pp. O okolnostima u kojima je djelo nastalo vidi osobito posvetnu poslanicu »Matthias Flacius Holgero Rosencrantz ...«, ff. a2r–a5v, i »M. Daniel Cramerus Lectori, De Matthia Flacio Praeceptore suo piè defuncto.«, umetak bez oznake folijacije ili paginacije. Usp. Mijo Mirković, *Matija Vlačić Ilirik* (Zagreb: JAZU, 1960), pp. 250–251.

kršćanske republike nego i Španjolci svojim osvajanjima, drevni Rimljani svojim ratnim umijećem, dovitljivi Dubrovčani u skrbi da očuvaju svoju slobodu i pobunjenici u talijanskim državicama.

Prvi pristupi hrvatskih kasnorenesansnih filozofa temi rata obilježeni su izrazitim protuturskim nabojem.⁷³ Dok je Fran Trankvil Andreis na saboru njemačkih knezova što ga je u Augsburgu 1518. sazvao car Maksimilijan, u svojstvu poslanika hrvatskoga bana Berislavića, govorio *contra Thurcas* pred cijelom njemačkom političkom elitom,⁷⁴ Marko Marulić je iz Splita 1522. uputio poslanicu papi Hadrijanu VI.⁷⁵ Žanrovski ona pripada književnoj podvrsti pobudnice (*epistola exhortatoria*), kako izrijekom stoji u *explicitu* njezina izdanja. U njoj je Marulić obradio tri važna etička pitanja.⁷⁶ Prvo je ustanovio narav »muhamedanskog mira« (*pax maumetana*) s Mlečanima zbog kojeg su početkom 16. stoljeća pošteđeni gradovi na hrvatskoj obali, nazvavši ga prividnim mirom. Tek tada je obrazložio da je opći savez i mir svih kršćana (*communis unio et pax omnium christianorum*) nužan, a rat udruženih kršćana protiv turskog osvajača (*expeditio adversum infideles*) opravdan. U završnici poslanice Marulić je još jednom, ovaj put točnije, odredio ratne ciljeve razjedinjene kršćanske Europe. Dapače, sastavio je redosljed koraka koje bi kršćanska kraljevstva morala poduzeti uz papinu svesrdnu potporu pa da se Europa obrani. Samoobrana, pomoć napadnutom savezniku i borba, kojom se osvajač želi jedino i samo potjerati s posjeda koji je u napadu zauzeo, ona su tri obilježja koja ratu koji je 1522. predlagao Marulić jamče obrambeni značaj.

Ustrajući u prizivima na svjetovne vladare, Andreis je u četrdesetim godinama napisao još dva govora-opomene na istu antitursku temu.⁷⁷ Prvi je govor označen kvalifikativom opomene samo u predgovoru, a drugi je opomenom nazvan već u naslovu premda mu je ton bio obziran. Prvim je Andreis opominjao Nijemce, a drugim Poljake. Prvi je sastavio u Beču nakon pada Budima u turske ruke 1541., a drugi

⁷³ Vedran Gligo (ur.), *Govori protiv Turaka* (Split: Logos, 1983); Darko Novaković, »Hrvatska novolatinska književnost od 15. do 17. stoljeća«, u: *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata*, a cura di Fedora Ferluga Petronio (Udine: Forum, 1999), pp. 165–176, osobito na pp. 167–168.

⁷⁴ *Oratio Tranquilli Parthenii Andronici Dalmatae contra Thurcas ad Germanos habita*. (Augustae Vindelicorum: In officina excusoria Johannis Miller, 1518).

⁷⁵ *Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem* (Impressa Romae per B.[ernardinum de] V.[italibus], 1522), ff. A2r-B2v. Usp. i dva pretiska s hrvatskim prijevodima: Vedran Gligo (ur.), *Govori protiv Turaka*, pp. 165–181, 449–462; Marko Marulić, *Epistola ad Adrianum VI. P. M.* (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka; Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Split: Crkva u svijetu; Split: Zbornik »Kačić«; 1994).

⁷⁶ Ivica Martinović, »Marulićev nauk o miru« (u tisku).

⁷⁷ Vidi izdanja: Tranquillus Andronicus Dalmata, *Oratio ... ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos*. (Excusum Viennae Pannoniae per Io. Singrenium, 1541); Tranquillus Andronicus Dalmata, *Ad Optimates Polonos admonitio* (Cracoviae: In Officina Lazari, 1584).

u Krakovu 1545. nakon razgovora s krakovskim kastelanom i vojnim teoretičarem Ivanom Tarnowskim.

Što su od političkofilozofskog diskursa sadržavale Andreisove opomene? U prvoj opomeni, onoj *ad Germanos*, udio teorijskog razmatranja bio je skroman. Andreis se najprije usredotočio na raščlambu dvaju velikih pogrešaka u ponašanju prema osvajaču: u vojnom području to je popuštanje neprijatelju pri prvom njegovu napadu; u političkom području to je izostanak razborite prosudbe političkih prilika iz sebičnosti. Nakon pronicanja u razloge turskih vojnih uspjeha, u vojnoteorijskom razglabanju progovorio je Nijemcima »s kakvim vam neprijateljem predstoji borba, kakve vojskovođe morate izabrati, kakvu vojsku takvu neprijatelju suprotstaviti«. ⁷⁸ Motive za rat opisao je trostupanjskom skalom: slast za slavom, dužnost, krajnja nužda. Zaključna je njegova procjena glasila: s Turcima je nemoguće uspostaviti »ravnopravan i dugotrajan mir«. ⁷⁹

Ad Optimates Polonos admonitio Andreis je ostvario kao diptih, posluživši se za prvu dionicu poslovicom »Sretno je mudar tko je mudar zbog tuđe nevolje.«, a za drugu realpolitičkom modifikacijom iste poslovice »Kasno je mudar tko je mudar nakon čina.« Svoj cilj pri pisanju opomene poljskim velikašima Trogiranim je u poslanici poznanjskom kastelanu Andriji Górka označio tek kao »nešto malo od državi«. ⁸⁰ Iz političke filozofije obradio je dvije osnovne teme: državničke dužnosti poljskih velikaša i ustroj poljskoga kraljevstva. Umjesto opsežnog egzemplarija, koji je uobičajeno sadržavala *Antiturcica*, ograničio se samo na dva rječita primjera: propast ugarskog kraljevstva i položaj Slavena pod raznim gospodarima. U okviru ovoga drugoga primjera nastao je jedan od rijetkih opisa dubrovačke slobode koji je politički uspio: »Dubrovčani pak niti posjeduju potpunu slobodu niti posve robuju.« ⁸¹ Od prvotne nakane da u tekstu izloži kako ukloniti građanske razdore, te zašto su neke države propale a neke opstale u miru, Andreis je, iako je prikupio obilnu građu, odu-

⁷⁸ *Oratio Tranquilli Andronici Dalmatae ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos* (1541), f. C4r. Usp. Trankvil Andronik Dalmatinac, »Govor Nijemcima o poduzimanju rata protiv Turaka«, preveo Vedran Gligo, u: *Govori protiv Turaka*, pp. 223–264, na p. 238.

⁷⁹ *Tranquillus Andronicus, Oratio ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos* (1541), f. G2v: »aequam ... ac diuturnam pacem«. Usp. Trankvil Andronik Dalmatinac, »Govor Nijemcima o poduzimanju rata protiv Turaka«, p. 254.

⁸⁰ »Epistola Tranquilli Andronici Dalmatae, ad ... Andream Comitem à Gorca ...«, ff. C2v–C3r, u: *Tranquillus Andronicus Dalmata, Ad Optimates Polonos admonitio* (Cracoviae: In Officina Lazari, 1584), f. C3r: »pauca quaedam de Repub.[lica]«. Usp. »Poslanica Trankvila Andronika Dalmatinca presvijetlom i velemožnom gospodinu Andriji Gorka, poznanjskom kastelanu i vrhovnom kapetanu Velike Poljske«, pp. 279–280, u: Trankvil Andronik Dalmatinac, »Opomena poljskim velikašima«, preveo Vedran Gligo, u: *Govori protiv Turaka*, pp. 265–308, na p. 280.

⁸¹ »Epistola Tranquilli Andronici Dalmatae, ad ... Andream Comitem à Gorca ...«, f. E1v: »Ragusini quidem nec integra libertate potiuntur, nec omninò serviunt.«; ovdje u hrvatskom prijevodu Ivice Martinovića. Vidi i dva različita Gligova prijevoda ove Andreisove ocjene u: *Govori protiv Turaka*, p. 50 i 288.

stao – da bi njegova opomena poljskim velikašima o dugotrajnoj slozi kao najvećoj jakosti države bila što djelotvornija! Tako je iz retoričkih razloga izostala treća a važna tema iz političke filozofije.

Uz Andreisove opomene i Marulićevu poslanicu, u prvoj se polovici 16. stoljeća začuo i jedan opori glas. Odjeknuo je iz strahotne samoće benediktinske ćelije na dubrovačkom otočiću sv. Andrija na pučini. Mavro Vetranović, ponajviše zgrožen neskladom između ortodoksije i ortopraksije u kršćanskih vladara, svom je dobu upravio *pjesance*, političku filozofiju u stihovima.⁸² Napose to vrijedi za *Pjesancu slavi carevoj*, u kojoj je, doduše iz perspektive povijesti spasenja a prije pada Klisa 1537., opravdavao ratne uspjehe »otmansoga kolina« i *modus vivendi* Dubrovačke Republike:

»Mimo sve ter ino, za naš se grijeh zgodi
otmansko kolino da naprijed prohodi.

I Bog ga umnoži za grijeha tolike
Pod svoj stijeg da složi države razlike.

...

Dubrovnik slabi grad jošte se njemu tač

Od mnogo ljet do sad postavi u harač,

I služi mu vjerno, vazda je vjeran bil,

Ter gojno i mirno počiva pod svoj kril.

...

[Dubrovniku:]

S Bogom se ti združi i, mimo sve ino,

i dvori i služi otmansko kolino.«⁸³

Tako ovdje opreku u pristupu turskoj opasnosti prati opreka u žanru i jeziku – umjesto latinske proze hrvatski dvanaesterci.

Osvajački rat dobio je još jednog teorijskog zagovornika, kad se dominikanac Vinko Paletin, rodom iz Korčule, uključio u raspru koja je svom žestinom buknila nakon javne dispute koju su pred carem Karlom V. u Valladolidu 1550. povelj Bartolomé de Las Casas i Juan Ginés de Sepúlveda o naravi Indijanaca i, neizravno, o naravi španjolskih osvajanja. Korčulanin je s velikom ambicijom prvo na latinskom napisao *Tractatus de jure et justitia belli, quod habent reges Castellae et Leonis in regionibus occidentalis Indiae* (1557/1558), a potom je sam priredio i španjolski prijevod *Tratado del derecho y justicia dela guerra que tienen los reyes de España con-*

⁸² Usp. Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, Knjiga I: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća. (Zagreb: Matica hrvatska, 1913), pp. 148–151; Ivo Banac, »Political themes in the poetry of Mavro Vetranović, a Benedictine from Dubrovnik«, *The American Benedictine review* 36/1 (1985), pp. 23–43.

⁸³ »Pjesanca slavi carevoj«, u: *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*, dio I., skupili V. Jagić i I. A. Kaznačić, *Stari pisci hrvatski* 3 (Zagreb: JAZU, 1871), pp. 41–52; vv. 121–124, 289–292, 305–306 na pp. 44, 49; u suvremenoj transkripciji uz moje modifikacije u roku i interpunkciji.

tra las naciones dela Yndia Ocidental (1559), prilagodivši ga u nekim pojedinostima španjolskom čitatelju.⁸⁴ Tražeći izdavača od Flandrije do Venecije, osam je godina uporno nastojao tiskati svoju raspravu, ali nije uspio. Zaokret u moralnoj ocjeni španjolskih osvajanja u Zapadnim Indijama, istodobno i zaokret u razumijevanju prava starosjedilaca, koji se prvo zbilo u području filozofije prava u raspravama dominikanskih teologa, doveo je do promjene politike i na španjolskom dvoru.

Paletinov rukopis otkriva vješta pisca. Šest pitanja, koja Paletin obrađuje, određuju i osnovnu podjelu rasprave. Unutar svakog pitanja, dijelom po ugledu na dokazne postupke visoke skolastike, iza preambule s teorijskim načelima slijedi izvođenje dokaza u više koraka. Dokazni postupak formalno je najuzornije proveden za prvo pitanje – o zakonitim razlozima za opravdan rat (*iusta guerra, justum bellum*) protiv Indijanaca na temelju međunarodnog prava (*derecho de las gentes, jus gentium*). Istodobno, Paletinova rasprava obiluje polemičkim žalcima. Premda u predgovoru izjavljuje da u pristupu bira »sredinu« između Las Casasa i Sepúlvede, on gotovo svu polemičku energiju usmjeruje na Las Casasov pristup. Ne birajući riječi i nazivajući Las Casasa »onim biskupom«, on se najčešće obrušava na činjenice i stavove iz Las Casasova utjecajnog izvješća *Brevisima relación de la destruccion de las Indias* (1552), a da bi opravdao Cortésa ili Pizarra! Riječju, Paletinov »srednji put« opravdava primijenjenu strategiju španjolskih osvajača: pokoriti pa propovijedati Evanđelje.

Kao teolog Paletin je, posve očekivano, svoje zaključke snažio potvrdama iz Biblije, a u argumentaciji posebno mjesto namijenio buli *Inter caetera* (1493) pape Aleksandra VI. S druge strane, kao negdašnji sudionik konačnog osvojenja Yucatána, on je zabilježio dragocjena svjedočanstva o kulturi Maya. U tom ga je tekstovnom sloju moguće doživljavati i ocjenjivati kao istraživača i kroničara.⁸⁵ Ali ta dva pristupa, lako uočljiva u raspravi, ne isključuju pitanje o Paletinovoj misaonosti, o Paletinu filozofu: Kako je Paletin, imajući stalno pred očima španjolske osvajačke ratove u Novom svijetu, razradio teoriju *bellum justum*?

Obraćajući se španjolskom kralju Filipu II., Paletin je na početku rasprave jasno odredio njezin predmet: »Smije li se bez grižnje savjesti svladati one Indijance koji

⁸⁴ Vincentius Paletinus Corzulensis. *Tractatus de iure et iustitia belli, quod habent reges Castellae et Legionis in regionibus occidentalis Indiae, quam quidam novum appellant orbem* [1557/1558], Ms. Phillipps 11798 u Indiana University Library u Bloomingtonu; Vinko Paletin / Vicente Paletino. *Rasprava o pravu i opravdanosti rata što ga španjolski vladari vode protiv narodā Zapadne Indije* (1559) / *Tratado del derecho y justicia dela guerra que tienen los reyes de España contra las naciones dela Yndia Ocidental* (1559), priredili Franjo Šanjek i Mirjana Polić-Bobić (Zagreb: Globus, 1994).

⁸⁵ Stjepan Krsaić. »Vicko Paletin, prvi hrvatski istraživač Srednje Amerike (I. polovica XVI. st.)«. *Dubrovnik* 3/5 (1992), pp. 5–37, na pp. 27–34; Franjo Šanjek. »Vinko Paletin (1508 – ds. 1571): Vida, labor científica e ideas / Vinko Paletin (1508. – ps. 1571.): Život, znanstveni rad i idejna opredjeljenja«, u: Vinko Paletin, *Rasprava o pravu i opravdanosti rata* (1994), pp. 12–63, na pp. 41–63.

praktički neće i ne žele priznati Vaše gospodstvo kad im se mirno propovijeda Evanđelje ... i smije li se protiv njih povesti pravedan rat?»⁸⁶ Da bi potvrdno odgovorio na oba pitanja, dominikanac iz Korčule iskazao se kao istinski majstor u umijeću razlučivanja razloga ili »naslova« na temelju kojih se može povesti *bellum justum*. Među njima po teorijskoj promišljenosti treba istaknuti ove razloge: prirodno društvo (*compañia natural*), savez (*alianza*), građanski rat (*guerra civil*), širenje vjere (*divulgacion de la religion*) i kazna za grijeha (*castigo por los pecados*). U obrazlaganju prvih triju razloga Paletin se često pozivao na međunarodno pravo (*derecho de las gentes, ius gentium*). Izrijekom je upućivao na dva izvora: Augustinovo remek-djelo *De civitate Dei* i *De regimine principum* Tome Akvinskoga. Osobito je oštrouman bio pri oblikovanju teorijskih načela, iako se pritom služio trima različitim nazivcima: *proposiciones, questiones* i *conclusiones*. Pouzdao se u formalnu snagu silogizma, pa kad su njegove činjenice bile oprečne Las Casasovima, i zaključci su im morali biti oprečni. Premda je svu svoju misaonost upregnuo u opravdanje osvajačkog rata, premda se, dakle, zalagao za pravo na rat a protiv prava na slobodu, Paletin je, formalno gledajući, napisao uzornu raspravu iz filozofije prava, nenadmašenu među hrvatskim renesansnim filozofima.

S drugom optikom i višekratno pristupao je temi rata i mira Paletinov mlađi suvremenik Frane Petrić. Od svojih filozofskih početaka imao je na umu model grada koji svoj mir temelji na jednakosti, privatnim posjedima i dostojanstvima koja su dostupna građanima. Sretan grad iz Petrićeva tiskanog prvijenca *La città felice* (1553) bio je obranjeni grad, sposoban odbiti navale vanjskih neprijatelja i otporan na pobunu, građanski rat ili neki drugi oblik netrpeljivosti unutar vlastitih zidina.⁸⁷ Istu je temu Cresanin obradio u dijalogu *Il Donato* (1560), onom među svojim dijalozima o povijesti, u kojem sugovornike upućuje »kako u povijesti uočiti ono što bi bilo od koristi za sreću i mir našega grada«.⁸⁸ Tu je izložio nauk o trima stanjima »građanske države« (*stato civile*): miru, pobuni i ratu, ali drukčije i razrađenije nego u svom mladenačkom modelu sretnog grada. Dok je u povijesnoj perspektivi razvijao teoriju, imao je na umu i dva temeljna onovremena politička iskustva: turska osvajanja i pobune u talijanskim gradovima. Zato se založio da se pri suočavanju s jačim neprijateljem pribjegne »ljubavnom uzlu« (*nodo d'amore*), kakav je, primjerice, mletački mirovni ugovor s Turcima ili danak koji Dubrovčani prinose istom osvajaču. A što se tiče pobune, »neprijateljice bitka«, oblikovao je četiri napatka kako se ona može smiriti idući od najstrožeg prema najblažem rješenju: od kazne za kolovođe do pris-

⁸⁶ Vinko Paletin, *Rasprava o pravu i opravdanosti rata ...* (Zagreb, 1994), p. 85.

⁸⁷ Francesco Patritio, »La città felice.« [1551], u: Francesco Patritio, *La città felice* (In Venetia: Per Giovan Griffio, 1553), ff. 4r-19r, na ff. 10r-13r. Usp. Cesare Vasoli, *Francesco Patrizi da Cherso* (Roma: Bulzoni, 1989), pp. 10-12.

⁸⁸ »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria.«, dialogo nono, u: Francesco Patritio, *Della historia diece dialoghi* (In Venetia: Appresso Andrea Arrivabene, 1560), ff. 49r-54r, na f. 51v. Vidi i pretpisak s hrvatskim prijevodom: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti* (Pula: Čakavski sabor, 1980), pp. 246-247.

tanka na sve uvjete pobunjenika.⁸⁹ U istoj je prigodi Petrić zauzeo stav i o teoriji *bellum justum*: »Otvoreni je rat ili obrambeni, a taj je uvijek opravdan, ili napadački, a taj nikad nije opravdan, osim kad je povrijeđena čast ili oštećena dobit.«⁹⁰

Napokon, u posljednjem djelu koje je uspio tiskati, dvosveščanoj sintezi vojne misli *Paralleli militari* (1594, 1595),⁹¹ Petrić je vojnoteorijska razmatranja uobličio u sustav s glavnim sastavnicama: odredba rata, izbor glavnog zapovjednika, ustroj vojske, politička sredstva koja ne osiguravaju opstanak države, vojne dužnosti podanika, vojna stega. Granične teme između filozofije države i vojne teorije izložio je u drugoj, petoj i šestoj knjizi prvoga dijela. Prvo se, i to u drugoj knjizi, pozabavio ciljevima i uzrocima rata. Ponudivši repertoar razlogā za *bellum justum*, vrludao je između pravičnosti i političke pragmatike kasne renesanse. Primjerice, glavni i prvi model za *bellum justum* bio mu je rat »protiv krivovjeraca, raskolnika i nevjernika«, predvođen papom, da bi tek drugi model bila nužna samoobrana, i to u Ciceronovu tumačenju. Dapače, nabrojio je petnaest vrsta rata »sa zakonitim razlogom« (*con legitima cagione*) i, proširujući zakonite razloge za napadački rat, dopunio svoje gledište o teoriji *bellum justum*., objavljeno 1560. u dijalogu *Il Donato*. Ti su ratovi, zaključio je Petrić, opravdani »bilo da su obrambeni ili preventivni ili diverzantski ili posve napadački«.⁹² Na popis političkih sredstava koja ne osiguravaju opstanak države Petrić je stavio ove opcije: rodbinske veze ili prijateljstvo među vladarima, ovisnost, zaštitu, saveze i trgovinu, a od vojnih sredstava koja pate od iste slabosti uvrstio je utvrde i topništvo. Da bi obrazložio taj opsežni negativni popis, ispisao je petu knjigu djela. U šestoj je proučio osjetljivi odnos vojske i države.

⁸⁹ Usp. Frane Petrić, »Mletački mir i dubrovački danak – ljubavni uzlovi za Turke«, preveo s talijanskoga i popratio bilješkama Ivica Martinović, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), pp. 187–188; Ivica Martinović, »Petrićev naputak za gušenje pobune«, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), pp. 582–583.

⁹⁰ Francesco Patritio, »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria.«, f. 52r.

⁹¹ Francesco Patrizi, *Paralleli militari*. [Parte I.] Ne'quali si fa paragone delle Milizie antiche. in tutte le parti loro, con le moderne. (In Roma: Appresso Luigi Zannetti, 1594); Francesco Patrizi, *De paralleli militari*. Parte II. Della militia riformata. Nella quale s'aprono. i modi, e l'ordinanze varie degli Antichi. Accomodate a nostri fuochi per potere secondo la vera arte di guerra. con pochi vincere in battaglia la gran moltitudine de Turchi e di varie figure militari adorna. (In Roma: Appresso Guglielmo Faciotto, 1595). Usp. Paola Maria Arcari, *Il pensiero politico di Francesco Patrizi da Cherso*, osobito poglavlje »Le armi colla politica e la politica colle armi«, pp. 245–285; Cesare Vasoli, *Francesco Patrizi da Cherso* (Roma: Bulzoni, 1989), osobito poglavlje »Il 'platonico machiavellico': Gli scritti 'militari'«, pp. 229–259; Ljerka Schiffler, »Filozofija politike i povijesti u djelu Frane Petrić«, u: Frane Petrić, *Izabrani politički spisi*, izbor i uvodna studija Ljerka Schiffler (Zagreb: Golden marketing i Narodne novine, 1998), pp. 7–34, na pp. 28–33.

⁹² Francesco Patrizi, *Paralleli militari* (Roma, 1594), u trećem poglavlju druge knjige »Delle cagioni giuste et ingiuste della guerra«, pp. 31–36, na p. 35: »Giuste essere le guerre, ... che in especie sono XV. sieno elleno. o difensive, o preventive, o diversive, od assolutamente offensive.« Vidi nepotpun prijevod ovoga Petrićeva zaključka u izdanju odabranih poglavlja iz Petrićeve vojne sinteze: Frane Petrić, »Vojne usporedbe«, u: Frane Petrić, *Izabrani politički spisi*, pp. 179–210, na p. 191.

Izričajem »da bi se istinskim ratnim umijećem s malo vojnika moglo u boju pobijediti veliku množinu Turaka«, kojim se diče *Paralleli militari* na naslovnici drugog dijela, Petrić je očitovao vojnu opsesiju epohe, a možda i želio pripomoći boljoj prodaji izdanja. Protivno najavi, tu je temu razradio tek u kratkom poglavlju »O načinu na koji malobrojni mogu uvijek pobijediti mnogobrojne«, gdje očekivano svoje zaključke osnažuje primjerima o turskim neuspjesima i o uspješnom ustroju turske vojske. Među tim primjerima istodobno će se tako naći neuspjela turska pomorska opsada Korčule 1571. za sultana Selima II. i neizbježni janjičari. »Turchi« će tako postati uočljivom natuknicom u stvarnom kazalu drugog sveska Petrićeva vojnoteorijskog djela. Kratkim raščlambom kako sigurno pobijediti brojčano nadmoćnije Turke, koju ne pušta tematizirati i na naslovnici i u stvarnom kazalu, Petrić se, s pobjedničkim duhom, priključuje tematskom kompleksu koji je obilježio epohu – *Antiturcica*.

Tri Petrićeva tiskana djela, među njima prvo i posljednje, u svojim su važnim ulomcima sadržavala piščeva teorijska razmatranja o ratu i miru. U njima se, u vremenskom razdoblju od 1551. do 1594., očitovala evolucija teorijskih gledišta, koja promiče Petrića u istaknutog renesansnog filozofa države. Takvim ga ne treba smatrati isključivo zbog njegova mladenačkog djelca o sretnom gradu nego zato jer je kroz četiri desetljeća, pišući i objavljujući, prešao dramatičan put od modelara obranjenog grada do zelota koji katoličku vjeru proglašava najopravdanijim razlogom za pokretanje rata.

Filozofska misao o ratu i miru, premda nedostavno vrednovana, dragocjena je sastavnica hrvatskog ratnog pisma tijekom 16. stoljeća. Među protagonistima te misli moguće je razlikovati isključive tumačitelje obrambenog rata i one koji svoj misaoni napor, dijelom ili u cijelosti, usmjeruju na opravdanje napadačkog rata. Živeći na obodu plimnog vala turskih osvajanja, Marulić i Andreis upućuju svoja protuturska djelca uglednim adresatima. Svaka je njihova misao usmjerena na obranu, pa i njihovi teorijski uvidi prinosе razumijevanju upravo obrambenog rata. Pritom je Marulić teorijski dublji od Andreisa, a zrelost Marulićeva uvida počiva na djelima, koja je prije poslanice papi Hadrijanu VI. proizvela Splicićaninova književna radionica. Među trima filozofima koji opravdavaju napadački rat postoje velike razlike u pristupima i obrazloženjima. Vetranovićev imperativ »služi otmansko kolino« iznuden je zbivanjima, »moj plač krvavi«, kako sam pjeva u drugom stihu *Pjesance slavi carevoj*. Dubrovački benediktinac prihvaća tursko napredovanje u Europi kao pokoru za grijehe, kao povijest spasenja (*Heilsgeschichte*) unutar koje treba pretrpjeti jobovski teške kušnje. Naprotiv, obzori druge dvojice izgledaju drukčije, dijelom i zbog drukčijeg razumijevanja kršćanstva. Legitimizacija napadačkog rata u Paletina i Petrića uključuje i ideju »rata za vjeru«. U Paletina je to »rat za širenje vjere« (*por la divulgacion de la religion*), kakav su, primjerice, povelili Španjolci u Novom svijetu pozivajući se na papinsku darovnicu *Inter caetera*. U Petrića je to rat »za istinsku katoličku vjeru« (*guerra per la vera religione catolica*), koji bi »kršćanski vladar« trebao pokrenuti ne samo protiv nevjernika nego, po mjeri onodobne europske stvarnosti, i protiv krivovjernika i raskolnika. Petrić pronalazi opravdanja za različite vrste obrambenog i napadačkog rata, a Paletin je isključivi teoretičar osvajanja. Petrić se

ističe dugotrajnom genezom svojih gledišta, a Paletin cijelom opsežnom raspravom nudi teorijski sustav za osvajače. Mjeri li se utjecaj hrvatskih teoretičara osvajačkog rata, Petrić je u velikoj prednosti pred ostalom dvojicom. Dok su Vetranovićeви i Paletinovi stavovi ostali u rukopisu, što se u Paletinovu primjeru zbilo protiv želje pisca, Petrić ih je redovito objavljivao, u mladosti u Veneciji a potkraj života u Rimu.

Žanrovske osobitosti u djelima kasnorenesansnih filozofa

Tri glavna žanra i tema s najrazvedenijom žanrovskom osnovom ne iscrpljuju književnu proizvodnju hrvatskih kasnorenesansnih filozofa. Izvan tih dvaju pristupa ostaje još mnogo njihovih filozofskih spisa. I njih je moguće prikazati u žanrovskom ključu, težeći prema kronološkom opisu žanrovskih inovacija u odnosu pisac-žanr. Tako žanrovsko ispitivanje nudi dodatni pokazatelj za bujnost kasnorenesansne misli u Hrvata.

Prvi u tom kronološkom nizu, Zdranin Federik Grizogono, u svojim je dvama tiskanima izdanjima ponudio *zbornike* vlastitih spisa koji se, i kad pisac obrazloženo povezuje njihove teme, po žanru i organizacijskom ustroju prilično razlikuju. Prvi zbornik, objavljen pod neprozirnim naslovom *Speculum Astronomicum* (1507)⁹³ neposredno nakon Grizogonova imenovanja za profesora astrologije i matematike na Sveučilištu u Padovi, sadržavao je:

1. javni govor *Oratio in Achademia Patavina publice habita* s autobiografskim ulomcima, gotovo sigurno Grizogonov nastupni govor prilikom preuzimanja padovanske katedre;
2. spis po kojem je izdanje i naslovljeno, *Speculum Astronomicum*, razdijeljen na četiri rasprave (*tractatus*): o Aristotelovu četverouzročju, o plemenitosti aritmetike, o cjelovitosti glazbe te o uzvišenosti i vrsnoći astrologije;
3. *Plusquam expositio quia totalis resolutio in librum Elementorum Euclidis*, odabrane komentare uz Euklidove *Elemente*.

Drugi zbornik, objavljen 1528. iz zadarske osame pod zbirnim naslovom *De modo collegiandi, pronosticandi, et curandi febres necnon de humana felicitate ac denique de fluxu et refluxu maris*,⁹⁴ uključivao je spise (*lucubrationes*) iz medicine, etike i prirodne filozofije:

1. znanstveni govor (*sermo scientificus*)⁹⁵ o liječenju groznica;
2. djelce *De summa felicitate et suprema perfectione humana* na razmeđu etike i teorije spoznaje;

⁹³ *Speculum Astronomicum terminans intellectum humanum in omni scientia Federici Chrysogoni Jadertini*. (Impressum Venetiis per Lazarum de Soardis, 1507).

⁹⁴ Federicus Chrisogonus, *De modo collegiandi, pronosticandi, et curandi febres necnon de humana felicitate ac denique de fluxu et refluxu maris lucubrationes nuperrime in lucem edita* (Et Venetiis impressum a Joan. Anto. de Sabbio et fratribus, 1528).

⁹⁵ Federicus Chrisogonus Jadertinus, »Prohemium«, f. A2ra.

3. raspravu *Tractatus de occulta causa fluxus et refluxus maris*, najznačajniji Zadraniinov znanstveni tekst.

Priređujući žanrovski raznorodne *zbornike*, Grizogon je oba puta ostao vjeran svom polihistoriskom idealu.

U prvim dvama desetljećima 16. stoljeća dva su se hrvatska redovnika na europskoj sceni iskazala kao urednici važnih filozofskih izdanja. Dubrovački dominikanac Augustin Nalješković, regens franjevačkog generalnog studija u Bologni, priredio je za tisak sintezu *Summa sacrae theologiae* Tome Akvinskoga u tri sveska, koja je doživjela neutvrđen broj izdanja, najmanje tri, prvo u Veneciji 1508. i 1509. te dva posmrtna u Lyonu 1534. i 1535.⁹⁶ Smisao njegova uredničkog rada, dvaput izrijekom očitovan, bio je popraviti (*emendare*) izdanje.⁹⁷ U kojem je smislu Nalješković priredio popravljeno izdanje? Sastavio je abecedni popis članaka Tomine *Sume*, pridružio im brojeve te cijeli tekst dosljedno popratio rubnim bročanim i slovcanim oznakama. Tako uvedeni sustav upućenica (*allegationes*) obrazložio je u poslanici Marcu Gradonicu na početku prvoga sveska.

Franjevac iz okolice Zadra Benedikt Benković, »generalis sacrae Theologiae lector« na franjevačkom generalnom studiju *Ara coeli* u Rimu, izdao je udžbenik skotističke logike *Scoticae subtilitatis epidicticon* (1520) u dva sveska.⁹⁸ Po različitim obilježjima, koja mu je pridijelio sam urednik na naslovnica dvaju svezaka, to

⁹⁶ Uspio sam ogledati samo ova izdanja: *Prima Pars Summe sacre Theologie Angelici Doctoris sancti Thome Aquinatis Ordinis Predicatorum per fratrem Augustinum Natalem Raguseum nuperrime castigata* (Lugduni: In aedibus Jacobi Giunti, [1535]); *Prima Secunde Summe sacre Theologie Angelici Doctoris sancti Thome Aquinatis Ordinis Predicatorum per fratrem Augustinum natalem [= Natalem] Raguseum nuperrime castigata* (Lugduni: Impressa per solertem virum Joannem Crespinum, 1535); *Secunda secunde sacre Theologie angelici doctoris sancti Thome de Aquino Ordinis predicatorum per fratrem Augustinum Natalem de Ragusia novissime recognita: ac plurimis utilissimisque annotationibus et allegationibus pro margine appositis ornata*. Adiceto [= adiecto] insuper alphabetico indice quo facilius proposita questio inveniri queat. (Lugduni: Impressus per Joannem Crespinum impensis vero Jacobi Giunti, 1534). Prva dva sveska pripadaju istom izdanju iz 1535., dok treći pripada izdanju iz 1534.

⁹⁷ Vidi uredničko slovo »frater Augustinus Natalis Raguseus Theologie professor ordinis Predicatorum Marco Gradonico Bartholomei filio Patrio Veneto artium Doctori eminentissimo. S.«, u: *Prima Pars Summe sacre Theologie Angelici Doctoris sancti Thome Aquinatis Ordinis Predicatorum per fratrem Augustinum Natalem Raguseum nuperrime castigata* (Lugduni: In aedibus Jacobi Giunti, [1535]), f. ai1v.: »Primam partem summae Theologiae sancti Doctoris ... quo elimatio imprimetur praecepto Reverendissimi Patris fratris Thomae de Vio Caietani ... his diebus emendare curavi«. *Explicit* u izdanju *Secunda secunde sacre Theologie angelici doctoris sancti Thome de Aquino Ordinis predicatorum per fratrem Augustinum Natalem de Ragusia novissime recognita* (Lugduni, 1534) započinje ovako: »Explicit liber secundus partis secunde beati Thome de aquino ordinis predicatorum demum accuratissime emendatus in pristinumque candorem redditus«.

⁹⁸ Benedictus Benkovich, *Scoticae subtilitatis epidicticon* (Papie impresse per solertem virum Iacob Paucidrapium de Burgofranco, 1520).

je bio *epidicticon* i *enchiridiolum*, a po naravi uredničkih zahvata posrijedi je bila emendacija Mauritiusova izdanja skotističkih spisa koju je Benković proveo uz dragocjenu pomoć svojih studenata.⁹⁹ U tom je izdanju među spisima, za koje je bilo označeno da su Duns Scotovi, bilo i onih za koje se kasnije ustanovilo da su spisi Duns Scotovih nastavljača, a uz njih su stajali i spisi za koje je sam Benković upozorio da su pogrešno pripisani Duns Scotu. Odabir logičkih spisa iz skotističke baštine bio je prokušán: uključio je spis jednoga skotističkog pisca iz 14. stoljeća i spise petorice najznamenitijih logičara skotističkog smjera na prijelazu iz 15. u 16. stoljeće.¹⁰⁰

Gotovo pola stoljeća nakon *rukopisnog* prvijenca Nikole Modruškog, pojavila se prva *tiskana* rasprava iz političke filozofije – *Monoregia* (1522) Ivana Polikarpa Severitana, posvećena urbinskom vojvodi Francescu Mariji della Rovere da Montefeltro.¹⁰¹ Obrazovanje vladara, uređenje države, osnutak grada i priprava za rat četiri su osnovna vidika Severitanova diskursa o nasljednoj monarhiji.

Iz protestantskog razumijevanja humanizma i kršćanstva izraslo je djelo Matije Vlačića Ilirika iz Labina. Dvije se njegove knjige odlikuju izvornim doprinosima filozofiji. Prvu, naslovljenu *Paralipomena dialectices* i objavljenu bez oznake autorstva na naslovnici, pisao je za opsade Magdeburga a dovršio u Jeni, dakle izradio u razdoblju 1550.–1558., u pokušaju da dopuni dijalektiku.¹⁰² Vlačićev stav »da su poredak (*ordo*) i sredstva (*instrumenta*) dva glavna i prvotna dijela dijalektike«¹⁰³ ogleđao se i u podjeli njegove rasprave na dvije knjige. U prvoj pisac nije sustavno obradio sredstva, nego jedino i isključivo nauk o nalaženju srednjaka (*de inveniendi medio*); u drugoj pak knjizi sustavno je izlagao o poretku (*de ordine*), obradivši prvo što su sinteza, analiza i definicija pa izloživši njihova uporabna pravila. Već je izborom temā Labinjanin iskazao svoj istraživački interes za metodologiju, da bi u

⁹⁹ Marija Brida, *Benedikt Benković* (Beograd: Odeljenje za filozofiju Instituta društvenih nauka, 1967), p. 31.

¹⁰⁰ Vidi prvi potpuni bibliografski opis Benkovićeova logičkog zbornika u: Marija Brida, *Benedikt Benković*, u poglavlju »Rad na izdavanju skotističkih spisa«, pp. 31–35, na pp. 33–34.

¹⁰¹ *M. Io. Policarpi Severitani Sibenicensis Dalmate ... monoregiae ex qua conijcitur totius humanae vitae modus libri quatuor* (Impressum Venetijs per Ioannem Franciscum et fratrem eius filios quondam Georgij de Rusconibus. 1522). Vidi pretisak, nažalost objavljen bez kolofona, u: Ivan Polikarp Severitan, *Monoregija* (Zagreb: Golden marketing / Narodne novine, 1998), s uvodnom studijom: Stjepan Krsić, »Politička misao šibenskog humanista Ivana Polikarpa Severitana«, pp. 7–84, na pp. 52–84.

¹⁰² [Matthias Flacius Illyricus], *Paralipomena dialectices* (Basileae: Apud Iacobum Parricum, 1558). Vidi bibliografski opis Vlačićeva djela, osobito glede autorstva i godine izdanja u: »Verzeichnis der gedruckten Schriften des Flacius«, u: Wilhelm Preger, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit II* (Erlangen, 1861), pp. 539–572, na p. 557. Postoji i latinsko-hrvatsko izdanje: Matija Vlačić Ilirik, *Paralipomena dialectices*, preveli i priredili Josip Talanga i Filip Grgić (Zagreb: Školska knjiga, 1994). Usp. prvu kritičku analizu ovog Vlačićeva djela: Josip Talanga, »Vlačićeva *Paralipomena Dialectices*«, *Filozofska istraživanja* 11 (1991), pp. 829–844.

¹⁰³ Vlačić, *Paralipomena dialectices* (Zagreb, 1994), p. 18.

izvedbi premašio granice logike i zašao u područje filozofije znanosti. Pritom je znanosti dijelio na slobodne (*liberales*) i mehaničke (*mehanicæ*). Premda je na naslovnici, u posvetnici i u predgovoru svoju raspravu nazivao skromno: knjižica (*libellus*) i spis (*scriptum, scriptio*), Vlačić je u njoj objavio mnoge svoje dalekosežne uvide iz logike, epistemologije i teorije znanosti.

Za razliku od rasprave *Paralipomena dialectices*, koja je zračila svojom cjelinom, druga Vlačićeva knjiga *Clavis Scripturae Sacrae* (1567) od prvorazredna je značenja za filozofiju tek po jednoj svojoj sastavnici – po spisu *De ratione cognoscendi Sacras litteras*, koji je pisac postavio na prvo mjesto u drugom svesku knjige.¹⁰⁴ Nakon teorijskog uvoda u kojem je prosudio uzroke poteškoćama pri razumijevanju Biblije, on je, oslanjajući se isključivo na Bibliju, oblikovao vlastita »pravila za razumijevanje Svetoga pisma« (*regulae cognoscendi Sacras litteras*).¹⁰⁵ Iz njih je izveo upute za čitanje Biblije, ne bez žalaca upravljenih prema papistima i sofistima. U tom je Vlačićevu spisu književna vrsta (*genus*) postala važnim predmetom filozofskoga diskursa.¹⁰⁶ Premda je razlikovao nadležnosti filozofije i teologije, filozofiju je jednom nazvao »razuzdanom i bestidnom ljubovcom« (*lasciva et procaz amasia*), a drugi put »služavkom« (*famula*) u domu gospodarice – teologije.¹⁰⁷

I Vlačić je, kao i Stojković 144 godine prije njega, ugnijezdio hermeneutička pravila u opsežni znanstveni tekst. Po tome im je žanrovski model bio isti. Ipak, u jednoj važnoj dimenziji on se i razlikovao. Vlačić je posjedovao svijest da je priredio »kompendij o načinu razumijevanja Svetog pisma«,¹⁰⁸ a prema toj svrsi ga je i organizirao. Mogao ga je bez poteškoće izdati kao samostalni priručnik.

U protestantski se misaoni horizont uklopio i nov pristup cjelini spoznaja u filozofiji, teologiji i znanostima, koji je Zagrepčanin Pavao Skalić ponudio u svom glavnom izdavačkom projektu *Encyclopaediae ... Epistemon* (1559), na kojem je počeo raditi najkasnije 1552. dok je, tada još katolik, pripremao doktorat iz teologije na

¹⁰⁴ »De ratione cognoscendi sacras literas«, u: Matthias Flacius Illyricus Albonensis, *Altera pars Clavis Scripturae, seu de sermone Sacrarum literarum, plurimas generales Regulas continens* (Basileae: Per Paulum Quecum, 1567), pp. 1–93. Usp. djelomično latinsko-hrvatsko izdanje Vlačićeva traktata: Matija Vlačić Ilirik, *O načinu razumijevanja Svetoga pisma*, preveo Željko Puratić, priredio Jure Zovko (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1992), pp. 35–147.

¹⁰⁵ Usp. ocjenu Vlačićeva doprinosa hermeneutici u: Ivan Kordić aus Vionica, *Matthias Flacius Illyricus und sein Beitrag zur Entwicklung der Hermeneutik als des verstehenden Zugangs zur Wirklichkeit und zu ihrem Niederschlag im Text* (Konstanz, 1987), pp. 51–191; Ivan Kordić, *Hermeneutika Matije Vlačića Ilirika* (Zagreb: HFD, 1992), pp. 67–159.

¹⁰⁶ Usp. primjerice: Vlačić, *O načinu razumijevanja Svetoga pisma* (Zagreb, 1992), nn. 20–21, pp. 132–135: »genus quoddam totius corporis«.

¹⁰⁷ Vlačić, *O načinu razumijevanja Svetoga pisma* (Zagreb, 1992), nn. 53–54, pp. 114–117.

¹⁰⁸ Flacius, *Altera pars Clavis Scripturae* (Basileae: Per Paulum Quecum, 1567), p. 1. Usp. Mijo Mirković, *Matija Vlačić Ilirik* (Zagreb: JAZU, 1960), p. 366.

Sveučilištu u Bologni.¹⁰⁹ Sukladno programu upućivanja u enciklopediju ili u krug znanosti, naznačenu u naslovu izdanja, Skalić je u istim koricama okupio žanrovski raznorodne spise, od kojih njih šest taj program i ostvaruju. Najranije su među njima napisana dva tezarija. Prvoga, naslovljena *Conclusiones*, napisao je najkasnije 1552. kao mladić u Bologni po uzoru na *Conclusiones* Pica della Mirandole i uz izravnu posudbu iz njih, a da pritom nije upućivao na svoj glavni izvor.¹¹⁰ Uzalud je, prvo u Bologni a potom u Rimu, predlagao da njegovi zaključci budu javno raspravljeni. Poput Pica, i Skalić je svoje *Conclusiones* razvrstao u subtezarije, njih sedamnaest, što ne znači da je obradio isto toliko znanosti ili disciplina. Primjerice, prirodna filozofija zastupljena je tvrdnjama bar u trima subtezarijima *de mundo coelesti*, *de mundo elementalī* i *de physica*, ali neusklađeno. Uz gledišta preuzeta iz Aristotelove prirodne filozofije Skalić je uvrstio i ona koja su oprečna aristotelovskom razumijevanju prirode. Među ovima posljednjima nalazi se i zaključak koji, mnogo prije Bruna i Galileia, razara Aristotelovu sliku svijeta: »Da je svjetova neizbrojivo mnogo, da se svi rađaju i da svakodnevno propadaju, nije besmislica.«¹¹¹ Uz takve oštroumne uvide, mladi je Skalić nastojao udovoljiti i zahtjevu potpunosti, bar što se tiče tadašnje filozofije. I doista, u *Conclusiones* je uspio obraditi krug filozofskih disciplina – od naravnog bogoslovlja do filozofske antropologije, od prirodne filozofije do etike. Moglo bi mu se prigovoriti da je zanemario bogato naslijeđe političke filozofije.

Najkasnije 1556. u Beču dovršio je Skalić svoj drugi tezarij *Occulta occultorum occulta, seu Mysticae philosophiae Theses*, popis misterija osam mudrosnih tradicija, od Hebreja, Kaldejaca, Egipćana i Perzijanaca do grčke filozofije i filozofije napisane na latinskom, koja uključuje »misterije« u tumačenjima Alberta Velikog, Tome Akvinskog, Duns Skota, Ambrozija i Pica della Mirandole.¹¹² Skalićeve *Theses* nude više od njihova naslova a opremljene su i važnim propedeutičkim poglavljem »De

¹⁰⁹ Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm profanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559). Usp. dva opća prikaza Skalićeva izdanja: Ljerka Schiffler, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje* (Zagreb: HFD, 1989), u poglavlju »Enciklopedija Pavla Skalića«, na pp. 82–90; Alojz Jembrih, *Hrvatski filološki aspekti* (Osijek, Izdavački centar »Revija«, 1990), na pp. 161–162. Podatke o Skalićevu rimskom razdoblju i o genezi Skalićeva projekta, prikupljene iz objavljene arhivske građe o počecima isusovačkog reda, vidi u: Predrag Belić, *Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569)* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1989), u poglavlju »Ekskurz: Pavel Skalić napada jezuite in je premagan«, pp. 13–21.

¹¹⁰ »Conclusiones mille quingentae quinquaginta tres, in omni genere scientiarum, quas olim Paulus Scalichius de Lika ... Bononiae primùm, deinde Romae, disputandas proposuit.«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm profanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 548–629. Usp. Mihaela Girardi Karšulin, »Pavao Skalić. Teze o svjetovima i znanostima«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 21 (1995), pp. 67–82.

¹¹¹ »Conclusiones ex physica«, pp. 599–601, na p. 600, n. 43.

¹¹² Paulus Scalichius de Lika, »Occulta occultorum occulta, seu Mysticae philosophiae Theses«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm profanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 104–145.

modo procedendi in occultis occultorum occultis«, gdje Skalić u nizu od 14 članaka izlaže kako razumjeti, otkriti i prikazati ono što jesu *occulta* i *occultorum occulta*.

Svaki od misterija Skalić je obradio u zasebnom kanonu, koji se za razliku od bolonjskog zaključka ne iscrpljuje u jednoj rečenici. Štoviše, stavove u kanonu Zagrepčanin je temeljio na poredbenom proučavanju različitih tradicija i ovoga se puta često izriječkom pozivao na Pica.

Razradi Skalićeva projekta doprinose još dva metodološka spisa, nastala u Beču u blizini carskoga dvora.¹¹³ Prvi je *Reolutio alphabetaria*, razdijeljen u tri rasprave (*tractatus*), u kojima Skalić prvo uvodi jednostavne nazivke i slaže ih abecednim redom, zatim ih uparuje i napokon razlaže smisao tako dobivenih veza za pojedine znanosti. U jezgri Skalićeva pokušaja stoji jedan ključ drukčiji od Vlačićeva, *clavis huius scientiae*, ezoterička alternativa definiciji i diviziji iz tradicionalne logike. Jedan od važnih popratnih učinaka Skalićeve logičke igre s nazivcima i slovima skupina je nazivaka koju Skalić zove »općim nazivcima svekolike enciklopedije« (*termini communes universae Encyclopaediae*).¹¹⁴ Na ovaj se Skalićev spis, zacijelo najmanje razgovijetan u cijelom projektu, nadovezuje pismo carskom savjetniku ab Ecku, naslovljeno *Dialectica contemplativa*. Ono je ontološki pojmovnik peripatetičke provenijencije, popraćen s deset pravila ili upita s pomoću kojih se ne može zalutati pri otkrivanju tražene istine.¹¹⁵

Skalićev projekt zaokružuju dva spisa koja jasno očituju piščeve nakane. Funkciju prologa u izdanju preuzima dijalog *Encyclopaediae ... Epistemon*, po kojemu je Skalić naslovio cijeli zbornik svojih spisa.¹¹⁶ Dijalog se Skaliću učinio prikladnim žanrovskim okvirom da bi postupno, kako priliči kad znalac Epistemon upućuje mladog orfika Philomususa, izložio razdiobu filozofije preuzetu od Poliziana: *supernaturalis, naturalis, doctrinalis, moralis, rationalis, symbolica*.¹¹⁷ Pritom se pod na-

¹¹³ »Reolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omnes scientias Methodus«, pp. 418–532. i »Dialectica contemplativa, ad consequendos scientiarum habitus, per quàm utilis ac necessaria«, pp. 533–547, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559). Usp. i prve dvije filozofske studije o tim Skalićevim spisima: Mihaela Girardi Karšulin, »Temeljni pojmovi Skalićeve rasprave *Reolutio alphabetaria*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22 (1996), pp. 195–210; Mihaela Girardi Karšulin, »Skalićeva kontemplativna dijalektika«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 24 (1998), pp. 59–77.

¹¹⁴ Scalichius, »Reolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omnes scientias methodus«, p. 445 i pp. 447–448.

¹¹⁵ Scalichius, »Dialectica contemplativa«, pp. 540–543. Ta su pitanja ova: »utrum sit, quid sit, de quo, quare, quanta, qualis, quando, ubi, quomodo, & cum quo sit«, na p. 539.

¹¹⁶ »Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 3–103. Usp. Mihaela Girardi Karšulin, »Pavao Skalić. Čovjek na razmeđu znanosti«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 19 (1993), pp. 31–51.

¹¹⁷ Scalichius, »Encyclopaediae ... Epistemon«, pp. 4, 24–25; upućivanje na izvor na p. 25: »apud Politianum«.

zivkom *philosophia doctrinalis* krije matematika sa svojim brojnim granama, nazivak *philosophia rationalis* upućuje na skupinu disciplina: gramatiku, povijest, dijalektiku, retoriku i poetiku; nazivak *philosophia symbolica* označuje pak biblijsku teologiju.

Skalićev zbornik zaključuje spis *Encomium scientiarum*.¹¹⁸ Njemu je pisac izrijekom, u posveti baselskom tiskaru Oporinu, namijenio dvije funkcije: da bude epilog i da istodobno bude kompendij cijelog projekta.¹¹⁹ I doista, Skalićeva pohvala znanostima primjereno znanstvenoj prozi izriče ono što je prethodno bilo neobrazloženo sadržano u tezarijima i izravno uobličeno u uvodnom dijalogu. Pritom su samo četiri znanosti predmet Skalićeve pohvale: teologija, pravo, medicina i filozofija, a »pohvala filozofije« (*encomium philosophiae*), primjerice, nije ništa drugo do prozni prikaz Polizianove razdiobe filozofije na pet dijelova.¹²⁰

Svaka od šest navedenih sastavnica Skalićeva zbornika *Encyclopaediae .. Epistemon* (1559) uprisutnjuje novu dimenziju Skalićeva pristupa krugu znanosti. One zajedno polučuju glavni učinak Skalićeva projekta: otklon od ranorenesansnog obrazovnog programa *studia humanitatis* a zalaganje za sistematsku filozofiju, kakvu je, koje li ironije – zbog mladenačkog Skalićeva razilaženja s glavnim protagonistima isusovačke karizme g. 1553.–1554., uveo isusovački pedagoški zakonik *Ratio studiorum* (1599).

Cijeli izdavački podvig o upućivanju u krug znanosti Skalić je u izmijenjenu obliku ponovio i u svom povratničkom, katoličkom razdoblju, i to, očekivano, pod katoličkim naslovom *Miscellaneorum tomus secundus, sive catholici Epistemonis, contra quondam corruptam ac depravatam Encyclopaediam Libri XV.* (1571).¹²¹ Premda je za katolički *Epistemon* izradio nove uvode za tekstove ili pak mijenjao naslove tekstovima, očuvao je prvotni ustroj svoga projekta.

Nakon Vlačića i Skalića u europski duhovni prostor stupio je i treći hrvatski filozof iz protestantskih redova – Andrija Dudić, rođen u Budimu a podrijetlom iz krapinske Orehovice. Izazvan rasprom, koja je uslijedila nakon pojave kometa 1577., i

¹¹⁸ »Encomium scientiarum«, u: Paulus Scalichius de Lika. *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 688–750. Usp. Mihaela Girardi Karšulin. »Pavao Skalić. Filozofija između sinkretizma i paradoksa«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20 (1994). pp. 117–130.

¹¹⁹ »Paulus Scalichius de Lika ... Ioanni Oporino civi et typographo Basiliensi ...«, u: Scalichius. »Encomium scientiarum«, p. 688: »verum etiam paucis, de omnibus quae superioribus lucubrationibus agitata sunt, velut in compendium redacta, epilogo quodam comprehenduntur.«

¹²⁰ Scalichius. »Encomium scientiarum«, pp. 737–749.

¹²¹ Paulus Princeps de la Scala et Hun. *Miscellaneorum de rerum caussis, et successibus & de secretiore quadam Methodo qua eversiones omnium regnorum universi orbis, & futurorum series erui possint, libri septem.* (Coloniae: Ex Officina Typographica Theodori Graminaci, 1570).

potaknut više puta od svojih učenih korespondenata, on je u Paskowu u Moravskoj napisao *De cometarum significatione commentariolus* (1579).¹²² Njegov spis ima dva uzajamno sukladna žanrovska lika: u svom izvanjskom obliku to je pismo prijatelju liječniku Johannesu Cratou von Kraffttheimu, s nadnevkom 28. veljače 1578.; u svom književnom ruhu to je *commentariolus*, kraći, žurno napisani sastavak, tek nacrt unutar kojega pisac još traga za svojim vlastitim stajalištem. Dudić će u njemu opisati dva modela proricanja: s oslonom na astronomiju na temelju lijeta kometa i s oslonom na medicinu na temelju klučanja žuči u čovjekovu organizmu, da bi ih osporio, dapače da bi im se narugao! Sve se prirodne pojave, uvjeren je Dudić, zbivaju »po nekom svom naravnom poretku i zakonu« (*suo quodam naturali ordine et lege*).¹²³ Po kojem to poretku i zakonu? *Commentariolus* otkriva da se njegov pisac još lomi u izboru prirodnofilozofskog polazišta: premda pristaje uz općeprihvaćeno mišljenje, a to je mišljenje Aristotela i njegovih učenika, on će o tom mišljenju dometnuti: »ipak me ne beznačajni razlozi potiču da vjerujem da je ono nedostatno sigurno«.¹²⁴ Štoviše, Dudić svoj zaključak proširuje na cijelu raspravu *de meteoris*, dakle na sve prirodne pojave koje obrađuje Aristotelova *Meteorologica*. Nažalost, Dudić u toj prigodi ne ide korak dalje, da bi bar ukazao kakva bi to prirodna filozofija ponudila dostatnu sigurnost u spoznavanju prirode, njezinih pojava i zakona. Žanr *commentariolus* na taj ga korak nije obvezivao.

U Veneciji 1571. Petrić je zamislio velebno djelo *Discussiones peripateticae*, u kojem se htio iscrpno i temeljito sučeliti s cjelinom Aristotelove misli.¹²⁵ Svoj prvotni nacrt Cresanin je g. 1581. ostvario u četiri sveska. Prvi i uvodni obradio je Aristo-

¹²² Andreas Duditijs, *De cometarum significatione commentariolus* (Basileae: Ex officina Petri Pernae. 1579). Vidi i nepotpuno latinsko-hrvatsko izdanje: Andreas Duditijs / Andrija Dudić. »De cometarum significatione commentariolus« / »O značenju kometa raspravica«, preveli Veljko Gortan i Daniel Nečas Hraste, u: Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi Karšulin i Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo* (Zagreb: HSN, 1995), pp. 209–241. Vidi bibliografske podatke o izdanjima Dudićeva pisma u: Karl Estreicher, *Polnische Bibliographie* 15 (Krakau: Buchdruckerei der K. K. Jagellonischen Universität, 1897), pp. 356–357; Mirko Dražen Grmek, *Hrvatska medicinska bibliografija* 1 (Zagreb: JAZU, 1955), p. 60.

¹²³ Duditijs, »De cometarum significatione commentariolus« (Zagreb, 1995), p. 230, u mom hrvatskom prijevodu. Usp. interpretativne varijacije hrvatskih istraživača: Žarko Dadić, *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata* 1 (Zagreb: Liber, 1982), u poglavlju »Prva protivljenja Aristotelovoj prirodnoj filozofiji u Hrvata. Andrija Dudić«, pp. 94–97; Erna Banić-Pajnić, »Regnum hominis naspram regnum dei i regnum naturae«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 17 (1991), pp. 117–138; Žarko Dadić, *Hrvati i egzaktne znanosti u osvitu novovjekovlja* (Zagreb: Naprijed, 1994), u poglavlju »Stav Andrije Dudića prema astrologiji i prirodnim filozofijama«, pp. 94–100, na pp. 96–98; Erna Banić-Pajnić, »Andrija Dudić: Rasprava o čovjeku – rasprava o kometima« u: Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi Karšulin i Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo* (Zagreb: HSN, 1995), pp. 31–45.

¹²⁴ Duditijs, »De cometarum significatione commentariolus« (Zagreb, 1995), p. 210, u mom hrvatskom prijevodu.

¹²⁵ Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*. (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581). Usp. Ivica Martinović, »Petrićeva prosudba Aristotelove prirodne filozofije«, *Obnovljeni život* 52/1 (1997), pp. 3–20, s iscrpnom bibliografijom.

telov život, djela i utjecaj. U drugom je Petrić prepoznao zajedničke stečevine antičke filozofije, a u trećem uočavao razlike između Aristotela i njegovih grčkih prethodnika. Četvrti i posljednji svezak poslužio mu je za konačnu prosudbu Aristotelova mišljenja, a u tu je svrhu odabrao devet prevažnih tema, pretežito iz filozofije prirode, a tek manjim dijelom iz ontologije. U Petrićevu pristupu antičkoj filozofiji uočiti je metodičko stupnjevanje: suglasje, nesklad, prosudba (lat. *concordia, discordia, censura*). *Discussiones* su time postale mnogo više od temeljitog historiografskog ogleada; one su bile prvi korak prema vlastitom filozofskom sustavu. Upoznavši se s Petrićevim djelom, Gassendi je odustao od već započetog sličnog projekta.

Summa je postala udomaćenim filozofskim žanrom tek u djelu kasnog Petrića. On ih je u posljednjem desetljeću svoje profesure u Ferrari napisao dvije: *Della poetica* i *Nova de universis philosophia*.¹²⁶ Dok je prva usmjerena samo na jednu filozofsku granu, druga u ukoričenoj inačici iz 1591. povezuje u sustav četiri filozofske discipline: metafiziku, naravno bogoslovlje, dušoslovlje i prirodnu filozofiju. U odnosu na prvotne zamisli Petrić je uspio objaviti samo početne sveske svojih *summa*. Od poetike je tiskao samo prva dva dijela »La deca istoriale« i »La deca disputata« (1586). Ostalih pet koje je napisao do 1588. ostali su u rukopisu. Prema nacrtu iz 1590. Petrić je bio zamislio da se njegova »nova filozofija« sastoji od osam svezaka: *Panaugia, Pantheia, Pancosmos, Pangenesis, Panaeria, Panhydria, Pangaeia* i *Pampsychia*, ali se prije veljače 1591. odlučio za važnu promjenu u ustroju svoga sustava. *Pantheia*, drugi svezak prvotnog plana Petrićeve »nove filozofije«, preimеноvana je u *Panarchiju*. *Pampsychia*, prvotno zamišljena kao posljednji svezak Petrićeve filozofske sinteze o Bogu, svijetu i čovjeku, postala je trećim sveskom, koji prethodi *Pancosmiji*. Prvotni trokut Bog-svijet-čovjek zamijenjen je novom konfiguracijom temeljnih odnosa: Bog-čovjek-svijet. *Pampsychiji*, to treba naglasiti, nije samo promijenjen položaj u sustavu, nego i opseg i sadržaj. Kao što je Petrić zamislio da *Pancosmia* obradi opću filozofiju prirode, a *Pangenesis, Panaeria, Panhydria* i *Pangaeia* izlože posebne filozofije prirode, tako je u ovoj promjeni namijenio *Pampsychiji* da izloži opći nauk o duši ili, kako je zapisao u posveti, da bude »opća rasprava o dušama« (*de animis tractatio universa*), dok je posebne antropološke aspekte pridržao za djelo koje je u *Pampsychiji* i najavio: *De humana philosophia*.

U devetom desetljeću 16. stoljeća, dakle s protekom gotovo sedam desetljeća od Dragišićeve obrane Reuchlina (1515), iznova su iz pera hrvatskih filozofa zaredale obrane. Da je o njima riječ, ponekad izravno upućuje naslov (*apologia, difesa, risposta*), a ponekad je nužan uvid u narav spisa radi prepoznavanja žanra. Dvije su kasnorenesansne obrane napisane u Dubrovniku, a potekle su od autorskog para koji je dijelio bračnu ložnicu – od Maruše Gundulić i Nikole Vitova Gučetića. Prvo je Ma-

¹²⁶ Usp. dva nedavna prikaza Petrićevih *summa*: Ljerka Schiffler, *Frane Petrić / Franciscus Patricius: Od škole mišljenja do slobode mišljenja* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1997), osobito poglavlje »Estetičko-poetički pogledi« na pp. 139–229; Ivica Martinović, »Uz Petrićev *Index Pancosmiae*«, *Filozofska istraživanja* 19/72–73 (1999), pp. 139–191, osobito poglavlje »Geneza Petrićeva filozofskog sustava« na pp. 152–158.

ruša Gundulić 1582. napisala obranu ljepote i kreposti svoje prijateljice Cvijete Zuzorić,¹²⁷ koja je imala prethoditi upravo dovršenu glavnom prirodnofilozofskom djelu njezina muža. A kad su 1584. *Discorsi ... sopra le Metheore d'Aristotele* Nikole Gučetića objavljeni, Marušina posveta »ne manje lijepoj negoli kreposnoj i plemenitoj gospi Cvijeti Zuzorić u Dubrovniku« bila je razlogom da su *Discorsi* ubrzo povučeni iz prodaje. Jedna je žena, očigledno prežestoko za dubrovačke prilike, branila Cvijetinu čast pred »strašnim glasovima vukova, medvjeda i tigrova«¹²⁸ rodnoga grada. Za drugo izdanje Gučetićeve meteorologije Maruša je priredila novu inačicu svog etičkog djelca, potpisavši je 27. ožujka 1585. Ta je inačica, kad su uklonjena sva »neprilična« mjesta, bila kraća za stranicu i pol, ali je njezina poruka ostala ista.¹²⁹ Djelce Maruše Gučetić iz primijenjene etike osnažila je, u liku teorijske poputbine, *Apologia dell'honor civile* (1591) njezina supruga Nikole Gučetića, djelce iz teorijske etike napisano u obranu časti kreposnog građanina a protiv častohleplja, a koje pisac nije žurio objaviti.¹³⁰

Istodobno kad je Maruša Gundulić objavila prvu, necenzuriranu inačicu svoje obrane Cvijete, Frane se Petrić u Ferrari prvi put okušao u tom žanru. Pred napadima mladoga Teodora Angeluccija odlučio je Cresanin obraniti svoje tvrdnje koje je o Aristotelovoj metafizici, fizici i etici izložio u *Discussiones peripateticae*. U Petrićevu spisu *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quòd Metaphysica eadem sint, quae Physica* (1584), posvećenu Cesareu Cremoniniju i napisanu s metodičkim, trodijelnim planom, nije manjkalo polemičkih žalaca.¹³¹ Nakon Angeluccijeva navoda redovito je slijedio mnogo opširniji Petrićev protuudar, često s izravnim obraćanjem protivniku. To je, kako je i pisalo na naslovnici, uistinu bila *eversio*, zator prigovarača i propast njegove argumentacije. Iste je godine Petrić primio poticaj koji je urodio drugom obranom. Uoči Nove 1585. godine pristigao mu je poziv Giovannija de' Bardija da prosudi »usporedbu Ariosta i Torquata Tassa«, koju je u zasebnoj knjižici *Il Carrafa* na štetu Ariosta proveo

¹²⁷ Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolo Vito di Gozze, *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele* (In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, 1584), ff. *2r-*4v, **1r-**4v, datirana na f. **4v: »Di Raugia, alli 15. di Luglio. 1582.«; Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotile* (In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, 1585), ff. *2r-*4v, **1r-**4r, datirana na f. **4r: »Di Raugia, alli 27. Marcio 1585.«

¹²⁸ Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.« [1582], f. *3r: »... gli horrendi suoni di Lupi, Orsi, e Tigri ...«.

¹²⁹ Antonin Zaninović, »Drugo izdanje djela Nikole Gučetića *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele*«, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 2 (1953), pp. 201–208; Ivica Martinović, »Kasnorenesanski filozof Nikola Vitov Gučetić«, na p. 209.

¹³⁰ Ivica Martinović, »Kasnorenesanski filozof Nikola Vitov Gučetić«, na p. 217.

¹³¹ Franciscus Patricius, *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quòd Metaphysica eadem sint, quae Physica. Eversio* (Ferrariae: Apud Dominicum Mamarellum, 1584).

Camillo Pelegrino. Umjesto recenzije Pelegrinove knjižice Bardi je dobio *Parere del Signor Francesco Patrici, in difesa di Lodovico Ariosto* (1585), u kojem ne samo da je, priželjkivano, branjen Ariosto nego su još žešće napadane pristalice Aristotelove poetike i Homerova epskoga umijeća.¹³² Ako je suditi po bolnom Tassovu odgovoru, Petrićeva obrana Ariosta prerasila je u prijekore Tassu i u »napad na Aristotela, na cijelog Homera i na sve one koji su slijedili pouke prvoga i stope drugoga.«¹³³

Te dvije Petrićeve obrane opravdano je svrstati i u polemike. Žanr polemike, promotren iz perspektive hrvatske filozofske tradicije, dosegnuo je svoju punu zrelost upravo u Petrićevim sporenjima s Teodorom Angeluccijem i Torquatom Tassom. Ali se Petrićevo oštro pero tu nije zaustavilo. Pojavak prvih dviju sastavnica *La decata istoriale* i *La decata disputata* Petrićeve sinteze *Della poetica* (1586) pokrenuo je novi val polemičkih spisa – za i protiv Aristotelove poetike.¹³⁴ Tom prigodom Petrić je tiskao svoju polemiku s Giacopom Mazzonijem, koji je u *Difesa della Comedia di Dante*, pozivajući se na Petrićevo djelo *Della poetica*, Petriću uz pohvale uputio i dva prigovora usmjerena na njegovu kratku bilješku o Sositeju. »Ipak, među mnogim pohvalama, kao među najljupkijim cvijećem i ružama, stoje tu dva trna«,¹³⁵ opisao je Petrić Mazzonijev pristup u svom spisu *Risposta ... a due opposizioni fattegli dal Sig. Giacopo Mazzoni* (1587). Nakon cjelovita navoda iz Mazzonija, on je na upućene prigovore odgovorio nizovima proturazlogā. U prvom nizu ponudio ih je šest ne bi li dokazao da su »Dafnis i Litijerso dvije a ne jedna poema«; u drugom nizu, gdje Petrić odgovara na Mazzonijev prigovor da ne razlikuje tragediju od ekloge, priložio je čak 19 proturazloga. A kad je Mazzoni odmah uzvratilo Petriću spisom *Discorso* (1587) povećavši broj svojih prigovora na 25, broj optužaba od kojih se pisac velike renesansne poetike imao obraniti u polemičkom se žaru popeo na stotinu.¹³⁶

Žanr polemike u Petrićevim je tiskanim spisima poprimao različita obličja i redovito doživljavao preobrazbe. Dok je polemika s mladim Angeluccijem iz Tarvisija bila razorna (*eversio*), polemika s glasovitim pjesnikom zaklanjala se u naslovu iza maske *difesa di Lodovico Ariosto*. U odgovoru Mazzoniju žanrovsko određenje *risposta* na naslovnici već je upućivalo na polemički karakter spisa, koji je Petrić za-

¹³² »Parere del Signor Francesco Patrici, in difesa di Lodovico Ariosto«, u: *Apologia del S. Torquato Tasso* (In Mantova: Per Francesco Osana, 1585), pp. 162–188.

¹³³ »Discorso del S. Torquato Tasso, sopra il parere fatto dal Sig. Francesco Patricio, in difesa di Lodovico Ariosto«, u: *Risposta del S. Torquato Tasso alla lettera di Bastian Rossi ...* (In Ferrara: Nella Stamperia di Vittorio Baldini, 1585), pp. 97–117, na p. 99. Usp. Torquato Tasso, »Raspra s Petrićem o junačkom spjevu«, preveo s talijanskoga i bilješkama popratio Ivica Martinović, *Dubrovnik* 8/1–3 (1997), pp. 258–265, na p. 258.

¹³⁴ Lina Bolzoni, *L'universo dei poemi possibili: Studi su Francesco Patrici da Cherso* (Roma: Bulzoni, 1980), na p. 107.

¹³⁵ *Risposta di Francesco Patrici; a due opposizioni fattegli dal Sig. Giacopo Mazzoni* (In Ferrara: Appresso Vittorio Baldini Stampator Ducale, 1587), ff. A1r–A5r, na f. A2r.

¹³⁶ *Difesa di Francesco Patrici dalle cento accuse dategli dal Signor Iacopo Mazzoni* (In Ferrara: Appresso Vittorio Baldini, 1587).

ključio porukom čitateljima da sami prosude »jesu li dvije pogreške, koje mi je pripisao gospodin Mazzoni, uistinu pogreške«, ali se s nastavkom polemike uvećao broj i pojačala žestina prigovora. Predodžba o Petriću polemičaru još će se obogatiti kad se istraže Petrićeve netiskane polemike, osobito ona s Cremoninijem.¹³⁷

Krajem 16. st. napisani su prvi rječnici s hrvatskim stupcem. Faust je Vrančić g. 1595. tiskao peterojezični rječnik *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* s latinskim jezikom u prvom stupcu, dok je hrvatskom jeziku dodijelio četvrti stupac.¹³⁸ Bartol Kašić je do 1599. sastavio prvi hrvatsko-talijanski rječnik, uključivši u njega 80% Vrančićeva hrvatskog leksika.¹³⁹ Oba su rječnika sadržavala sloj hrvatskoga filozofskog nazivlja. Odlučivši da hrvatski jezik bude u prvom stupcu njegova rječnika, Kašić je hrvatskoj filozofskoj terminologiji mogao pristupiti drukčije i plodnije od Vrančića.¹⁴⁰ Primjerice, Kašićevi leksemi *načel*, *početak* i *začetak* uspješno su opisali široko značenjsko polje talijanskoga termina *principio*. Kašić je, u sloju u kojem leksik njegova rječnika nije bio podudaran s leksikom Vrančićeva rječnika, ponudio i dragocjena rješenja za temeljne pojmove iz ontologije i etike. Nažalost, Kašićev rječnik ostao je u rukopisu i izravno je mogao utjecati samo na leksikografe koji su djelovali u Dubrovačkom kolegiju. A Vrančićev je rječnik u prvom i kasnijim proširenim izdanjima djelovao u europskom prostoru.

Zamijenivši biskupsku službu i državničke dužnosti redovničkim životom rimskog barnabita, Vrančić je napisao tri kraća filozofska djela. *Logica* (1608), strukturirana kao udžbenik, napisana je s mnogo više ambicije – da u liku, koji je blizak udžbeniku ili priručniku, krene novom stazom, drukčijom od utrte Aristotelove.¹⁴¹ Dok je na naslovnici prvoga izdanja pisalo *Logica*, na naslovnici drugoga, djelomice ispravljenog i dopunjenog izdanja kočilo se *Logica nova* (1616). U novo je izdanje Vrančić ucijepio dopunu »De metaphysica«, u kojoj je odbacio metafiziku kao zna-

¹³⁷ *Risposta del Patricio alle opposizioni del Signor Cremonino*, Archivio di Stato di Lucca, Archivio Buonvisi, filza n. 62, ff. 28r-34v. Usp. Lina Bolzoni, *L'universo dei poemi possibili*, p. 150.

¹³⁸ Faustus Verantius, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (Venetiis: Apud Nicolaum Morettum, 1595).

¹³⁹ Bartol Kašić, *Hrvatsko-talijanski rječnik s konverzacijskim priručnikom*, prema rukopisu RKP 194 [u Arhivu Male braće u Dubrovniku] priredio Vladimir Horvat (Zagreb: Kršćanska sadašnjost / Zavod za jezik IFF, 1990). Usp. Valentin Putanec, »Tekstološka analiza rukopisnoga Hrvatsko-talijanskoga rječnika rkp. 194«, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 17 (1991), pp. 153–209.

¹⁴⁰ Ivica Martinović, »Filozofska i prirodoznanstvena istraživanja hrvatskih isusovaca od Markantuna de Dominisa do Josipa Franje Domina«, u *Isusovačka baština u Hrvata* (Zagreb: MGC, 1992), pp. 77–85, na p. 78.

¹⁴¹ Faustus Verantius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616). Usp. Šime Jurić, »Nepoznata izdanja 'Logike i Etike' Fausta Vrančića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 4 (1978), pp. 289–294; Srećko Kovač, »Logika Fausta Vrančića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 10 (1984), pp. 39–48.

nost kako ju, u njegovu tumačenju, razumijeva Aristotel u *Metafizici*. Nudeći primjere dobre definicije zašao je u područja drugih filozofskih disciplina, primjerice prirodne i političke filozofije. Izrijekom je očitovao svoj pristanak uz geocentrizam kad je u definiciju Zemlje uvrstio iskaz »Zemlja je smještena u središte svijeta.« Za definiciju države ponudio je popis od bar 17 predikamenata.

Druga dva Vrančićeva djelca mnogo više upućuju na samostansko ozračje i piščev novostečeni redovnički identitet. *Ethica christiana* u svojoj je osnovi teološko razmišljanje o trima evanđeoskim savjetima: poniznosti, čistoći i siromaštvu, odnosno, u inačici iz antičke etike, o skromnosti, umjerenosti i darežljivosti.¹⁴² Njegov je etički vidokrug omeđen već polazištem da su tri najopćenitije kreposti upravo tri temeljne kreposti redovničkog života. Zato filozofsku sastavnicu Vrančićeva etičkog spisa valja prije svega potražiti u njegovu odnosu prema prijateljstvu, velikodušnosti i razboritosti jer se tek tu, u usporedbi s antičkim popisima kreposti, mjeri i procjenjuje ima li kršćanska etika u Vrančićevu razumijevanju svoj *proprium* ili ne. Objavljujući etiku, Vrančić je oba puta pridodao mali politički savjetnik za »kršćanskog vladara koji želi dobro upravljati državom«.¹⁴³ Pod naslovom »Politica decem praecepta« on je objedinio tri pravila, u kojima je propisao vladarev odnos prema Bogu, vjeri, crkvenim dobrima i službama, s ostalih sedam, u kojima je izložio svoja gledišta o umijeću vladanja. U Vrančićevu opusu taj je dekalog jedina izravna spona s dvama prethodnim političkim razdobljima, u kojima je pisac bio protagonist na dvoru Rudolfa II.

U dvama posljednjim spisima Vrančić je nakanio pokršćaniti etiku i politiku. Adresat je Vrančićeve etike redovničkog života *homo christianus*, a adresat političkog dekaloga *princeps christianus* Vrančićeva doba, dakle svjetovni vladar ovlašten dijeliti svećeničke službe.

G. 1582., potaknut reformom kalendara, propisao je za studija u Bologni mladi dubrovački dominikanac Ambroz Gučetić, ali ga je kasnije probuđeni historiografski interes usmjerio prema drugim temama i doveo do jedinog tiskana mu djela *Catalogus virorum ex familia Praedicatorum in literis insignium* (1605).¹⁴⁴ Iza naslova *Popis znamenitih pisaca iz dominikanskog reda* krije se prvi biografski leksikon u povijesti hrvatske kulture. Među 790 natuknica tu je moguće pročitati i natuknice o

¹⁴² »Ethica christiana authore, Fausto Verantio, episcopo Canadiensi.«, u: Faustus Verancius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616), pp. 60–78. Usp. Šime Jurić, »Nepoznata izdanja 'Logike' i 'Etike' Fausta Vrančića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 4 (1978), pp. 289–294; Krešimir Čvrljak, *Kršćanska etika Fausta Vrančića kao filozofija života* (Zagreb: HFD, 1996).

¹⁴³ »Politica decem praecepta.«, u: Faustus Verancius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616), pp. 78–79.

¹⁴⁴ Ambrosius Gozzeus Rhagusinus, *Catalogus virorum ex familia Praedicatorum in literis insignium* (Venetiis: Apud Franciscum Barilettum, 1605).

22 hrvatska dominikanca, šesnaest Dubrovčana i šest Dalmatinaca.¹⁴⁵ Natuknice o Hrvatima uključivale su kratke biografije onih koji su neizostavni predmet filozofske historiografije, poput biografija Ivana Stojkovića i Klementa Ranjine, ali i piščevu autobiografiju koja započinje ovako: »Brat Ambroz Gučetić iz Dubrovnika, profesor svete teologije, ..., dobro upućen u teološku znanost, u filozofiji izvrstan, u logici najbolji.«¹⁴⁶ Što znači takva tvrdnja, otkriva popis Gučetićevih rukopisa, na kojem se nalaze i *Lectiones super logicam Petri Hispani*, »koje sam predavao u Dubrovniku kad sam bio predavač prvi put«.

Marko Antun de Dominis, posljednji prvak hrvatske kasne renesanse, počeo je pisati prirodnoznanstvene rasprave nakon završena studija filozofije a tijekom studija teologije, dok je istodobno predavao matematiku u Collegium Patavinum.¹⁴⁷ A kad su njihove dotjerane inačice objavljene par desetljeća nakon što su napisane, na naslovnici prve pisalo je *tractatus*, a na naslovnici druge *sententia*.¹⁴⁸ Oba se puta radilo o uzornoj znanstvenoj prozi, pa je kvalifikativ s naslovnice otkrivao piščevu ocjenu o dometu provedenoga istraživanja. Ipak, prva je rasprava u metodološkom pogledu bila superiornija jer je naslovljenim poglavljima izričito upozoravala na ustroj Dominisova dokaznog postupka: *suppositiones, propositiones, adjuvamentum, corollaria*. Zbog usredotočenosti na posebno prirodnoznanstveno pitanje: teoriju dalekozora, tumačenje unutarnjeg luka duge ili tumačenje plime i oseke, u Dominisovim je znanstvenim radovima filozofije prirode i filozofije znanosti uvijek bilo manje od druge sastavnice – optike, geometrije, teorije instrumenata, astronomije ili navigacije.

Isti se odnos prema filozofiji ponovio i u kasnijem razdoblju kad je Dominis, kao splitski nadbiskup pa prebjeg u Englesku, pisao i tiskao svoje glavno a nedovršeno teološko djelo *De republica ecclesiastica* (1617–1622), u kojem je sustavno

¹⁴⁵ Stjepan Krsić, »Uvod«, u: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* [Ragusii, 1740], tomus primus (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1975), pp. VII–LXXIX, na p. XI.

¹⁴⁶ »Fr. Ambros. Gozzeus de Ragusio«, u: Ambrosius Gozzeus, *Catalogus virorum ex familia Praedicatorum in literis insignium* (Venetiis: Apud Franciscum Barilettum, 1605), pp. 10–11.

¹⁴⁷ Pietro Pirri, »Marc' Antonio De Dominis fino all'episcopato« *Archivum Historicum SI* 28 (1959), pp. 265–288; August Ziggelaar, »Das Gymnasium der Jesuiten in Padua um 1590 in Verbindung mit dem Buche von Marcantonio De Dominis *De radiis visus et lucis*, 1611«, *Archivum Historicum SI* 49 (1980), pp. 255–264; Ivica Martinović, »Filozofska i prirodnoznanstvena istraživanja hrvatskih isusovaca od Markantuna de Dominisa do Josipa Franje Domina«, u *Isusovačka baština u Hrvata* (Zagreb: MGC, 1992), pp. 77–85, na pp. 77–78; Ivica Martinović, »Marko Antun de Dominis – kasnorenesansni fizičar« u: *Znanost u Hrvata 1* (Zagreb: MGC, 1996), pp. 400–409.

¹⁴⁸ Marcus Antonius de Dominis, *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride tractatus*. Per Ioannem Bartolum in lucem editus (Venetiis: Apud Thomam Baglionum, 1611); Marcus Antonius de Dominis, *Euripus seu de fluxu et refluxu maris sententia* (Romae: Apud Andream Phæum, 1624).

obrazilo svoju zamisao o »aristokratskom« ustroju crkvene vlasti.¹⁴⁹ U njemu je, očekivano, političke filozofije bilo manje od ekleziologije, ali je političke filozofije bilo toliko da je s oprezom postavljeno pitanje ne očituje li se u 39. i 42. poglavlju Hobbesova *Leviathana* Dominisov utjecaj.¹⁵⁰ Bilo bi političke filozofije i više, da je Dominis uspio napisati/objaviti osmu i desetu od deset prvotno planiranih knjiga svoje ekleziologije, osmu o zakonitoj upravi u Crkvi i desetu o naravi slobode u Crkvi.

Najkasnije 1616. Dominis je napisao prosudbu prvoga izdanja Vrančićeve *Logike*.¹⁵¹ Učinio je to na izričitu zamolbu pisca, »od prijatelja prijateljski« (*ab amico amicè*), tako da je prijatelju i bratu u biskupstvu otvoreno i jasno priopćio sve svoje prigovore, njih 26. Premda ga je moralo boljeti, Vrančić je Dominisovu prosudbu objavio kao prilog drugom izdanju svoje *Logike*. Ali kako? Razdijelio ju je u 26 članaka, a u svakom je članku iza Dominisova prigovora tiskao svoj odgovor. Tako čitatelj Vrančićeva djela *Logica nova* pod naslovom »Contra logicam R. D. Episcopi Canadensis, ab amico amicè observata« nailazi na prosudbu samoga djela u obliku »dijaloga« koji vode *Archiepiscopus* i *Episcopus*, Dominis i Vrančić. U cijelom izdanju Dominis nigdje nije poimence spomenut, a izdanje je objavljeno bez crkvenog imprimatura, unatoč dopuna i izmjena u odnosu na prvo izdanje *Logike*. Da spomen Dominisova imena nije bio uputan, to može značiti samo dvoje: ili je Vrančiću privatno bilo poznato da Dominis bježi u Englesku ili je taj bijeg već bio javna činjenica.

U Vrančićevu pristupu novoj logici Dominisu se mnogo toga nije svidjelo: od naslova do temeljnih definicija. Dominisov zaključak uz naslov glasio je: »Sama se logika ne oblikuje svojim oruđima.« Smisao je: njezina oruđa služe za oblikovanje svih drugih znanosti, za spoznaju još nepoznatoga. Ili, treba jasno razlikovati definiciju logike od definicije metode: »Metoda pak nije sama logika nego valjda jedno od njezinih oruđa.« Jedan je Dominisov prigovor osobito daleko ciljao. Po naravi je bio metodički, a po temi je zadirao u prirodnu filozofiju:

»Nadbiskup: 'Nebesa se kreću.' i 'Zemlja miruje.' su iskazi i ipak nisu dijelovi bilo podjele bilo definicije.

¹⁴⁹ Marcus Antonius de Dominis, *De republica ecclesiastica libri X.*, Pars I. continens libros I–IV. (Londini: Ex officina Nortoniana / Apud J. Billium. 1617); Pars II. continens libros V–VI (Francofurti ad Moenum: Sumptibus Rulandiorum / Typis Joan. Friderici Weiss, 1620); Pars III. continens libros VII, IX. (Hanoviae: Sumptibus haeredum Levini Hulsii, 1622). Usp. Franjo Pšeničnjak, *Doctrina M. A. de Dominis de episcopatu: Conceptio de »aristocratico« regimine in Ecclesia*, doktorska disertacija (Romae: Pontificia Universitas Gregoriana, 1973).

¹⁵⁰ Noel Malcolm, *De Dominis (1560–1624): Venetian, Anglican, Ecumenist and Relapsed Heretic* (London: Strickland & Scott Academic Publications, 1984), u poglavlju »Influences and affinities«, pp. 81–85, na pp. 82–83.

¹⁵¹ [R. D. Archiepiscopus], »Contra logicam R. D. Episcopi Canadensis, ab amico amicè observata«, u: Faustus Verantius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616), pp. 47–59. Usp. Srećko Kovač, »Faust Vrančić i aristotelizam u logici«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 14 (1988), pp. 17–33, na pp. 17–23.

Biskup: Kretanje nebu a mirovanje Zemlji naravna su svojstva, urođena im i neodvojiva. Zato nužno ulaze u njihove potpune definicije pa su tako ti iskazi dijelovi definicijā neba i Zemlje.«¹⁵²

Vrančić je, dakle, ustrajao na geocentrizmu, a Dominis? Ako mu, najkasnije 1616., iskaz 'Zemlja miruje.' nije dio definicije Zemlje, nego samo iskaz, nije li već bio napustio peripatetičku sliku svijeta? Ili je samo metodički, i to na uzoran način, razlikovao naravno svojstvo (*proprietas naturalis*) od iskaza (*enunciatio*)?

Dominisov buran životni put nakon 1616. izravno je utjecao da se Rabljanin, osim u raspravama i prosudbi, okuša i u mnogim drugim žanrovima – od pamfleta do pokajničkih spisa. Iz filozofske perspektive treba izdvojiti dva žanra: programatski spis i prijevod. Ključne egzistencijalne odluke ponukale su Dominisa da javnosti podastre »očitovanja o motivima« svojih postupaka. Prvi među takvim spisima, naslovljen *Marcus Antonius de Dominis suae profectionis consilium exponit* (1616), nastao u Veneciji kad je Dominis dogovorio svoj odlazak u Englesku i tako izmaknuo rimskoj inkviziciji, bio je programatski.¹⁵³ Odlikovao se jasnoćom znanstvenog diskursa, uvjeravao poput ispovjedne proze, ubadao svojim polemičkim žalcima i sadržavao iscrpnu najavu o sadržaju knjige *De republica ecclesiastica*, ali je povrh svega otkrivao životni program pisca. Po dolasku u London Dominis je razgranao svoju djelatnost. Tek što je predao u tisak prvi svezak svoje ekleziološke sinteze, on je iz prijateljstva prema mladom Williamu Cavendishu i iz poštovanja prema engleskom kancelaru i filozofu Francisu Baconu prionuo prevoditi na talijanski Baconovu raspravu *De sapientia veterum*. Prijevod je prvi put objavljen 1617. u izdanju *Saggi morali* Baconovih ogleđa, a da ime prevoditelja nije navedeno, nego u predgovoru skriveno iza izričaja *un Italiano naturale*.¹⁵⁴

Barok

Kasnorenesansna središta na hrvatskoj obali, u kojima su stvarali hrvatski filozofi od Marulića i Grizogona do Gučetića i Dominisa, zamrla su po prijelazu u 17. stoljeće, kad u Dubrovniku umire Nikola Gučetić a Dominis, napustivši splitsku nadbiskupsku stolicu, poduzima svoj »bijeg iz Babilona«. S nastupom baroka glasovi o

¹⁵² Articulus XIII., u »Contra logicam R. D. Episcopi Canadiensis, ab amico amicè observata«, p. 53. S latinskoga preveo Ivica Martinović.

¹⁵³ Vidi jedno od izdanja latinskog izvornika i engleski prijevod: *Marcus Antonius de Dominis suae profectionis consilium exponit*. (Hagæ Comitibus: In Officina Hildebrandi Jacobi, 1616); *A manifestation of the motives, whereupon the most Reverend Father, Marcus Antonius De Dominis, Archbishop of Spalato, (in the Territorie of Venice) undertooke his departure thence*. Englished out of his Latine Copy. (At London: Printed by John Bill, Anno 1616), pp. 1–56.

¹⁵⁴ *Saggi morali del Signore Francesco Bacono, Cavagliero Inglese, Gran Cancelliero d'Inghilterra con un' altro trattato Della Sapienza degli Antichi*. Tradotti in Italiano (London: John Bill, 1617). Usp. Malcolm, *De Dominis (1560–1624)*, u poglavlju »Translation of Bacon«, pp. 47–54; Vesna Tadjina Gamulin, »Marko Antun de Dominis kao prevoditelj Baconovih eseja«, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti* 1 (1998), pp. 113–120.

novim filozofskim djelima Hrvatā stizali su redovito iz inozemstva: s talijanskih učilišta, sa španjolskog dvora i iz sibirskog uzništva. Vijesti su najčešće pristizale iz baroknog Rima. Prve su stige iz Padove.

U prvoj polovici 17. stoljeća dva su Hrvata, djelujući na padovanskim sveučilišnim katedrama, sudjelovala u mijenama aristotelizma: Juraj Dubrovčanin s *Peripateticae disputationes* (1613), zbirkom rasprava o peripatetičkoj prirodnoj filozofiji,¹⁵⁵ i Matija Frkić s *Vestigations peripateticae* (1639) o filozofskim prijeporima u potrazi za izvornom Aristotelovom mišlju.¹⁵⁶ Uz raspravu, Dubrovčaninov omiljeni žanr bila je poslanica (*epistola*) s naznačenim adresatom. Tako je nastao opsežni rukopisni zbornik *Epistolae morales, dialecticae et mathematicae*, dijelom objavljen pod naslovom *Epistolarum mathematicarum seu de Divinatione libri duo* (1623).¹⁵⁷ Među Dubrovčaninovim adresatima bio je i jedan hrvatski filozof – Antun Medo (1601). U usporedbi s Dubrovčaninom, Frkić je ostvario žanrovski slojevitije djelo. Prije nego je 1628. preuzeo katedru metafizike u Padovi napisao je tri *Apologiae pro Ioanne Duns Scoto*, namijenjene trima različitim adresatima, i dvije biografije *Vita Ioannis Dunsii Scoti*, prvu objavlvenu 1622. i drugu koju je 1671. priredio Antonio Zeno, a skotistički ciklus zaključio je djelom *Discussiones Scoticae* (1638) u kojima je osporio autentičnost dvaju spisa pripisanih Duns Scotu.¹⁵⁸ Razdoblju padovanske profesure pripadaju tri djela s tematikom iz prirodne filozofije, ali s različitim književnovrnsnim određenjem: kritičko ispitivanje odabranog problema iz prve knjige Aristotelove *Meteorologike* naslovljeno *Istri seu Danubii ortus aliorumque fluminum ab Aristotele in primo Metheoro inductorum* (1632), obrana *Defensio vestigationum peripateticarum* (1646) i rasprava *De caelesti substantia et eius ortu ac motu in sententia Anaxagorae* (1646). Njima treba pridodati opsežnu studiju *Osservazioni sopra*

¹⁵⁵ Marija Brida, »Problemi djela *Peripateticae disputationes* Jurja Dubrovčanina«, *Pri-lozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1 (1975), pp. 151–184; Marko Josipović, *Il pensiero filosofico di Giorgio Raguseo († 1622) nell'ambito del tardo aristotelismo padovano*, *Studia Universitatis S. Thomae in Urbe* 26 (Massimo – Milano: Pontificia S. Tommaso, 1985), pp. 120–189; Marija Brida, »Peripatetička filozofija prirode u interpretaciji Jurja Dubrovčanina«, u: Marija Brida, *Tražnja: Filozofski ogledi* (Zagreb: HFD, 1989), pp. 279–293; Marko Josipović, *Filozofijska misao Georgiusa Raguseiusa* (Zagreb: HFD, 1993), na pp. 109–176.

¹⁵⁶ Vidi sintetički prikaz: Mihaela Girardi Karšulin, »Matija Frkić«, *Filozofski glasnik* 4/3 (1995), pp. 3–20, na pp. 8–15. Usp. i četiri članka o Frkiću u knjizi: Mihaela Girardi Karšulin, *Hrvatski renesansni aristotelizam* (Zagreb: HFD, 1993).

¹⁵⁷ Josipović, *Il pensiero filosofico di Giorgio Raguseo († 1622) nell'ambito del tardo aristotelismo padovano*, pp. 190–202; Marko Josipović, »Krepostan život – sretan život prema Juraju Dubrovčaninu (Georgius Raguseus)«, u: Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi Karšulin i Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo* (Zagreb: HSN, 1995), pp. 99–106, odabrane ulomke iz triju moralnih poslanica Jurja Dubrovčanina preveo s latinskoga Marko Josipović na pp. 401–423.

¹⁵⁸ Nicola Roščić, »Matteo Frée (Ferkić, Ferchius): un grande scotista croato (1583–1669)«, u: *Studia mediaevalia et mariologica P. Carolo Balić OFM septuagesimum explenti annum dicata* (Roma: Antonianum, 1971), pp. 377–402, na pp. 386–390.

il *Goffredo del Signor Torquato Tasso* (1642), u kojoj je Frkić pronicao u »povijesne i teološke osnove Tassova spjeva«. ¹⁵⁹

Rimski je barok iznjedrio dva hrvatska polihistora: Stjepana Gradića i Jurja Križanića. Prvi je svoje najbolje godine proveo u Vatikanskoj knjižnici, dok je drugi u Grčkom zavodu sv. Atanazija sazreo u svojoj »moskovskoj nakani«.

Izuzme li se njegov peripatetički prvijenac, Gradić je redovito filozofirao u graničnim područjima: na razmeđu etike i moralne teologije u polemičkom spisu *Disputatio de opinione probabili cum P. Honorato Fabri* (1678) i na razmeđu prirodne filozofije, filozofije znanosti i egzaktnih znanosti u djelu *Dissertationes physico-mathematicae quatuor* (1680). ¹⁶⁰

Juraj Križanić umovao je na rubu vlastite egzistencije: prognan u Sibir, u Tobolsku je na svom općeslavenskom jeziku napisao *Razgowôre ob wladátelystwu* (1663–1666), ¹⁶¹ trilogiju o »vladarevu bogatstvu, moći i mudrosti«. ¹⁶² Iako je u »Predgovoru« najavio da će u rukopisu biti »protumačeni razgovori i naputci nekih glasovitih pisaca koji pisahu o političkim pitanjima«, u čistopisu je ostavio samostalno djelo. Protivno očekivanjima koja pobuđuje naslov glavnog Križanićeva filozofskog djela, tek je u treći dio svojih *Razgovora* Križanić utkao dijaloge, u kojima Rus Boris postavlja pitanja, a Hrvat Hrvoj nudi opširne odgovore, a tako je postupio pretežito kad je riječ o »nama Slavenima«, ali i onda kad je želio raspraviti je li kraljevima korisna filozofija. Unatoč razgovornim umetcima, cijeli se Križanićev rukopis odlikovao strogom strukturom rasprave, s podjelom na naslovljene *razdele* i podpodjelom na numerirane paragrafe. Pojmom filozofije i njezinom razdiobom na discipline posebno se bavi *razdel* »Izlaganje o mudrosti, znanju i filozofiji«. S 23. razdelom u trećem dijelu *Razgovorā* započinje sustavno izlaganje političke filozofije (*ob Őblasti kralyewoj*), koje uključuje žanrove primijenjene politike kao što su model careva govora podanicima ili nacrt zakona o pravima podanika i slobodnostima staleža koji smjeraju na jačanje kraljevstva. Uz *Razgovore*, objavljene u kritičkom izdanju tek

¹⁵⁹ Ljerka Schiffler. »Matija Frkić, tumač i kritičar Tassa«. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 21 1995, pp. 83–108.

¹⁶⁰ Žarko Dadić (ur.), *Zbornik o dubrovačkom učenjaku Stjepanu Gradiću (1613–1683) u povodu 300. obljetnice smrti* (Zagreb: Hrvatsko prirodoslovno društvo – Sekcija za povijest znanosti, 1985); Stjepan Krasić, *Stjepan Gradić (1613–1683): Život i djelo* (Zagreb: HAZU, 1987); Ivica Martinović. »Stjepan Gradić on Galileo's paradox of the bowl«, *Dubrovnik Anals* 1 (1997), pp. 31–69.

¹⁶¹ Usp. ocjene Križanićevih političkih spisa: A. L. Goljdberg, »Kommentarii k perevodu«, pp. 701–729, na pp. 702–703. u: Jurij Križanić, *Politika* (Moskva: Nauka, 1965); A. L. Goljdberg, »Juraj Križanić i Rusija«, *Historijski zbornik* 21–22 (1968–1969), pp. 259–281, na pp. 267–277; Ivan Golub, »Biografska pozadina Križanićevih djela«, u: Radovan Pavić (ur.), *Život i djelo Jurja Križanića* (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, 1974), pp. 35–104, na pp. 72–74; Ante Pažanin, »Uvod u Križanićevu *Politiku*«, u: Juraj Križanić, *Politika* (Zagreb: Golden marketing i Narodne novine, 1997), pp. 7–60, na pp. 24–53.

¹⁶² Kako glasi Križanićeva karakterizacija u »Predgovoru«: Juraj Križanić, *Politika* (Zagreb: Golden marketing i Narodne novine, 1997), p. 96.

1965., Križanićeva rukopisna ostavština uključuje i druge političke i etičke članke s različitim stupnjem dovršenosti, koje tek treba izdati i ocijeniti.

Za cvata rimskoga baroka topografiji hrvatske filozofske baštine valja još pridodati dvije isusovačke ustanove: novicijat Sv. Andrije na Kvirinalu i središnje isusovačko učilište *Collegium Romanum*, gdje je tri desetljeća predavao retoriku Ivan Lukarević. Njegovo se barokno razumijevanje retorike očuvalo u rukopisu trodijelnog priručnika za nastavu retorike *Eloquentia, sive de inventione et dispositione rhetorica*.¹⁶³

Madridski je barok urodio prevoditeljskim postignućem Dubrovčanina Vinka Brattutija. On je u pedesetim godinama 17. stoljeća, dok je djelovao kao *Secretario de Lenguas* španjolskog kralja Filipa IV., na španjolski (*en la Castellana*) preveo drevni spis *Kaṭīla wa-Dimna*, s pravom ga doživjevši kao »dragocjenu knjigu« (*precioso libro*) indijske etike i političke filozofije, koju je mudri savjetnik Berhemenio Bidpay napisao za kralja Dēvašarmana (u Brattutija *Dapeselino*). Pod naslovom *Espejo politico, y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas* on je svoj prijevod uspio objaviti u dva sveska u Madridu 1654. i 1658., ali, nažalost, ni tada u cijelosti.¹⁶⁴ Iskusan u prevodenju s turskoga, dapače dragoman Dubrovačke Republike u razdoblju 1628.–1636., time i znalac arapskog i perzijskog jezika, Brattutij je za prijevodni predložak uzeo turski prijevod, a u predgovoru je, sukladno svojim spoznajama, opisao kako se drevni indijski spis postupno približavao Zapadu: s izvornika na sanskrtu (*en la lengua Indiana*) na perzijski za vladavine Anošarwāna (u Brattutija *Nosirevano*), s perzijskoga na arapski u više inačica od kojih je najranija nastala zaslugom Ebu Hassana u doba kalifa Ebu Giafera, od perzijske i arapske inačice do turskog prijevoda u doba Sulejmana Veličanstvenog.¹⁶⁵

Brattutijev španjolski prijevod unutar teksta nosi i naslov *Historia del Rey Dapeselino, y del Dotor Bidpay*.¹⁶⁶ Dok oba objavljena sveska u predgovoru najavljuju i

¹⁶³ [Ioannes] Luccharus, *Eloquentia, sive de inventione et dispositione rhetorica* (1674), rkp. 159 u Arhivu Male braće u Dubrovniku. Usp. Wilfried Potthoff. »Počeci hrvatske retorike«, u: Živa Benčić i Dunja Fališevac (ur.), *Tropi i figure* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 1995), pp. 53–64, na pp. 59–63.

¹⁶⁴ [Berhemenio Bidpay], *Espejo politico, y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas*. Traducido de la lengua Turca en la Castellana. Por Vicente Bratuti Raguseo interprete de la lengua Turca. de Felipe Quarto el Grande Rey de las Españas, &c. Parte primera (En Madrid: Por Domingo Garcia y Morrás, Año 1654), ff. 1–8, pp. 1–224. *Espejo politico, y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas*. Traducido de la lengua Turca en la Castellana. Por Vicente Bratuti Raguseo interprete de la lengua Turca. de Felipe IV. el Grande, Rey de las Españas, &c. Segunda parte (En Madrid: Por Joseph Fernandez de Buendia. Año 1658), ff. 1–8, pp. 1–254.

¹⁶⁵ [Vicente Bratuti], »Al benigno Lector«, ff. 7r–8v. Usp. *status quaestionis* u: »Kaṭīla wa-Dimna«, *Kindlers Neues Literatur Lexikon* 18 (München: Kindler Verlag, 1992), pp. 851–861.

¹⁶⁶ [Berhemenio Bidpay], *Espejo politico, y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas*. Parte primera (Madrid, 1654), p. 19.

treći, posljednji svezak indijske praktične filozofije, ona španjolske čitatelje upoznaju s osam od ukupno četrnaest poglavlja drevnoga spisa: prvo je poglavlje zapremalo cijeli prvi svezak iz 1654., a ostalih sedam poglavlja tiskani su u drugom svesku 1658. K tomu, prvom je svesku priloženo kazalo cijelog djela »Los catorze capitulos que se contienen en la obra.«, odnosno popis opširnih naslova četrnaest poglavlja koji vjerno zrcale sadržaj Brattutijeva predloška i prijevoda. Ti naslovi odgovaraju temeljnim pravilima ili aforizmima,¹⁶⁷ a da bi ih objasnio kralju, Bidpay se služi basnama. Nakon što je »stari« španjolski prijevod, izrađen za infanta Alfonsa najkasnije 1251., potonuo u zaborav i nakon inkunabule *Exemplario contra los engaños y peligros del mundo* iz 1493.,¹⁶⁸ Brattuti je iznovice, uz pomoć orijentalnog prijevodnog predloška, upoznao Španjolce s drevnim indijskim uputama za dobro upravljanje državom, kojima vladar priskrbljuje sebi vazale a onemogućuje neprijatelje.

Krajem 17. stoljeća pojavili su se prvijenci u novim žanrovima: sveučilišnom udžbeniku iz cijele filozofije i didaktičkom epu. Nakon logičkih udžbenika objavljenih u tuđini, dvaju žanrovski različitih priručnika Jurja Dragišića (1488, 1520) i sveučilišnog udžbenika koji potječe od Matije Vlačića ml. (1593), Franjo Jambrehović, profesor filozofije u Zagrebačkom kolegiju kroz trogodište 1667.–1669., napisao je sveučilišni udžbenik iz cijele peripatetičke filozofije *Philosophia peripatetica* (1669), prvi na hrvatskom tlu, da bi njegovo izdanje poslužilo kao valjan argument u zalaganju zagrebačkih isusovaca da *Academia Zagrabienensis* dobije sveučilišna prava i povlastice.¹⁶⁹ Zato što je prvi put predavao na trogodišnjem filozofskom studiju a 1669., kad je rukopis poslao u tisak, držao svoja prva predavanja iz metafizike, pisac nije dospio ravnomjerno obraditi pet glavnih disciplina: logiku i fiziku izložio je sustavno i razrađeno; racionalnu je psihologiju uključio u fiziku u obliku posljednje rasprave *De anima*; u metafizici, koja zauzima tek dvanaest od 519 stranica udžbenika, usredotočio se na pitanje o opstojnosti Božjoj; etiku je izostavio. Benedikt Rogačić u Rimu je objavio didaktički ep *Euthymia sive de tranquillitate animi* (1690), opjevavši odnos između stoičke filozofije i kršćanskog ideala duhovnog mira.¹⁷⁰ U skladu s namjenom djela, na naslovnici je istaknuo žanrovsku odrednicu *carmen*

¹⁶⁷ [Berhemenio Bidpay], *Espejo politico, y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas*. Parte primera (Madrid, 1654), pp. 26–30.

¹⁶⁸ Vidi »Kalīla wa-Dimna«, *Kindlers Neues Literatur Lexikon* 18, na p. 858b, gdje pisci natuknice obrađuju prve dvije prijevodne inačice na španjolskom iz 1251. i 1493., a Brattutijev prijevod, važan s kulturološkog gledišta, ne spominju.

¹⁶⁹ Miroslav Vanino, *Povijest filozofijske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1633–1773*. (Zagreb: Hrvatska Bogoslovska Akademija, 1930), na pp. 32–32a i 57; Franjo Fancev (priopćio), »Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606–1772)«, *Starine* 37 (1934), pp. 1–176, na pp. 96–102; Franjo Zenko, »Sudbina aristotelizma u prirodnoj filozofiji na Neoacademiji Zagrabienensis 1669–1773«, u: Franjo Zenko, *Aristotelizam od Petrića do Boškovića: Ogledi o starijoj hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Globus, 1983), pp. 97–134, na pp. 103–109.

¹⁷⁰ Mijo Korade, »Duševni mir i prava sreća – etičke teme u poučnom spjevu Benedikta Rogačića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 21 (1995), pp. 109–122.

didascalicum, stihove je razdijelio na šest knjiga, a knjige na poglavlja (*capita*), obilježena brojevima. Za svako pak poglavlje izradio je prozni sažetak. Ti sažeci, njih 336 na broju, zajedno su objavljeni na kraju izdanja i čine stanoviti tezarij Rogaćićeva umovanja o fortuni, ludosti i spokoju.¹⁷¹ U predgovoru je odabir žanra motivirao učincima uzajamne sprege filozofije i pjesništva, pozvavši se na Horacijevu poslanicu *Ars poetica*, dok je temu i naslov spjeva preuzeo od Demokrita (*euthymia*) i Seneke (*de tranquillitate animi*).¹⁷² U bilješkama uz stihove izričito je upućivao i na filozofska djela, osobito na Ciceronov spis *De senectute* i Senekin spis *De ira*.

Konac 17. stoljeća označen je još jednom osobitošću – pojavkom programatske rasprave o metodologiji i filozofiji medicine, koju je Đuro Armeno Baglivi objavio u prvoj knjizi svoga tiskanog prvijenca *De praxi medica* (1696).¹⁷³ Svoje je stavove razdijelio u upozorenja »o najvećoj potrebi opažajā u medicini« (*de maxima observationum in re medica necessitate*) i pionirske ocjene »o zaprekama koje sve dosad ometaju pomnju liječnikā pri opažanju« (*de impedimentis, quae medicorum in observando diligentiam huc usque retardarunt*).¹⁷⁴ Najviše je pak prionuo sustavno istražiti uzroke koji priječe da se proukom opažajā usavršava medicinska praksa.¹⁷⁵ Pritom je iskazao i svoje stavove o filozofiji 17. stoljeća, napose o Baconu, Descartesu i Demokritovim sljedbenicima.

Galantno doba

Ako je nakanio tiskati svoj spis, profesor filozofije u galantnom i eruditskom 18. stoljeću obično se odlučivao za dva standardna žanra: raspravu i udžbenik na latin-

¹⁷¹ »Suma totius operis singulorum Librorum contextum per distincta suis numeris Capita exhibens.«, pp. 235–282, u: Benedictus Rogaccius, *Euthymia sive de tranquillitate animi carmen didascalicum* (Romae: Typis. & expensis Io. Iacobi Komarek Bohemi, propē S. Angelum Custod., 1690).

¹⁷² Vidi Rogaćićev predgovor: »Praefatio ad lectorem«, u: Benedictus Rogaccius, *Euthymia sive de tranquillitate animi carmen didascalicum* (Romae, 1690), ff. a3r-[b]6v, na ff. a4v-a5v.

¹⁷³ Mirko Dražen Grmek, »Životni put dubrovačkog liječnika Gjura Baglivija«, *Liječnički vjesnik* 79 (1957), pp. 606–610; Biserka Belizca, »Đuro Armeno Baglivi – promišljanja i stavovi o znanstvenim spoznajama, metodama istraživanja i medicinskoj praksi u djelu *De praxi medica* iz godine 1696.«, *Medicus* 6/1 (1997), pp. 125–133, na pp. 128–131; (Mirko Dražen Grmek, Prva biološka revolucija); Mirko Dražen Grmek, »Život, djela i povijesno značenje Gjura Baglivija«, u: Gjuro Baglivi, *De fibra motrice et morbosa / O zdravom i bolesnom motoričkom vlaknu* (Zagreb: Prometej i Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997), pp. 359–399, na pp. 378–380.

¹⁷⁴ Georgius Baglivi, *De praxi medica ad priscam observandi rationem revocanda libri duo* (Romae: Typis Dominici Antonii Herculis, 1696), l. I., cc. I–IX, pp. 1–50, i cc. X–XII, pp. 87–110. Usp. i izdanje: Georgius Baglivi, »De praxi medica«, l. I., cc. I–IX, pp. 1–33, i cc. X–XII, pp. 119–134, u: Georgius Baglivi, *Opera omnia medico-practica et anatomica*, sexta editio (Lugduni: Sumptibus Anisson, & Joannis Posuel, 1704).

¹⁷⁵ »De impedimentis, quae Medicorum in observando diligentiam huc usque retardarunt.«, c. III, u: Georgius Baglivi, *De praxi medica* (1696), pp. 12–15, na p. 12.

skom jeziku.¹⁷⁶ Iznimka je Ruđer Bošković, koji je u uporabi žanra krenuo vlastitim putem. Premda je svoja izdanja redovito pripremao za svečane godišnje vježbe u Rimskom kolegiju, gdje je djelovao kao profesor matematike na studiju filozofije (1740–1760), u nizu je radova – od rasprave *De viribus vivis* (1745) do remek-djela *Philosophiae naturalis theoria* (1758) – izgradio teoriju silā, jezgru izvorne filozofije prirode.¹⁷⁷ Njegove, u početku nepotpisane *dissertationes habitae in Collegio Romano*, premda zamišljene kao ispitna pomagala, nadmašuju kanone ispitnog tezarija i bivaju ostvarene kao izvorni radovi u području koje je mnogo šire od matematike.¹⁷⁸ Isto vrijedi i za Boškovićeve članke objavljene u najuglednijim talijanskim znanstvenim časopisima onoga doba.

U izvornu filozofsku prozu 18. stoljeća treba još ubrojiti: *Dissertatio de mutuo commercio inter mentem humanam et corpus* (1748) isusovca Josipa Zanchija o klasičnom antropološkom problemu duša-tijelo, *Viridarium philosophicum* (1758), zbornik franjevca Antuna Tomaševića o devet slavni prijevora iz logike, fizike, psihologije i metafizike u skotističkom tumačenju, i *Brevis confutatio pantheismi, politheismi et atheismi* (1781) franjevca Terencijana Buberleća, teodicejsku raspru sa Spinozom.¹⁷⁹

Predavanja hrvatskih profesora filozofije uglavnom su ostala u rukopisu. Tiskana su samo tri udžbenika cijele filozofije: *Philosophia mentis et sensuum* (1750) Josipa Zanchija u Beču, *Synopsis universae philosophiae* (1771) Stjepana Bašića u toskanskom gradu Pratu i *Systema universae philosophiae* (1781), koji je Dominik Martinović pripremio za javnu obranu u Slavanskom Brodu.¹⁸⁰ Njima treba pridružiti

¹⁷⁶ Usporedi bibliografije: Šime Jurić, *Croatiae scriptores Latini recentioris aetatis* (Zagrabiae: Institutum historicum Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1971), pp. 11–20; Emanuel Hoško, »Tiskom objavljeni tezariji javnih rasprava«, u: Emanuel Hoško et al. (ur.), *Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda* (Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1992), pp. 72–81.

¹⁷⁷ Sažeti prikaz geneze Boškovićeve teorije silā vidi, primjerice, u: Ivica Martinović, »Hrvatska prirodnofilozofska baština 18. stoljeća«, *Filozofska istraživanja* 15 (1995), pp. 3–43, u poglavlju »Boškovićeva prirodna filozofija«, na pp. 17–22.

¹⁷⁸ Vidi »Catalogus operum P. Rogerii Josephi Boscovich S. J. impressorum usque ad initium anni 1763.«, u: Rogerius Josephus Boscovich, *Theoria philosophiae naturalis* (Venetiis: Ex Typographia Remondiniana, 1763), ff. Rr1r–Rr4r, u posebnom odsječku »Dissertationes impressae pro exercitationibus annuis, & publice propugnatae«, ff. Rr1v–Rr2v.

¹⁷⁹ Josephus Zanchi, *Dissertatio de mutuo commercio, inter mentem humanam, et corpus*. ([Viennae Austriae]: Ex Typographia Kaliwodiana, 1748); Antonius Thomasseovich, *Viridarium philosophicum complectens breves Praefatiunculas, Argumenta, ac Dubia è celebrioribus Universae Philosophiae Controversiis proposita ad disputandum juxta genuinum Sensum Joannis Duns-Scoti Doctoris Subtilis*. (Zagrabiae: Typis Antonii Reiner, [1758]); Terentianus Buberleć, *Brevis confutatio pantheismi, politheismi et atheismi* (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, [1781]).

¹⁸⁰ Josephus Zanchi, *Philosophia mentis et sensuum ad usus academicos accomodata* (Viennae Austriae: Sumptibus Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1750); [Stjepan Bašić], *Synopsis universae philosophiae quam in Pratensi Collegio Ciconino ad disputandum proponit Comes*

Elementa peripathetica (1752), udžbenik Andrije Kačića-Miošića, koji u tiskanom obliku objavljuje samo logiku.¹⁸¹

Uz te standardne oblike, hrvatski su se filozofi 18. stoljeća iskazali i u mnogim drugim žanrovima: pjesničkim, književnoteorijskim, ispitnim i historiografskim.

Da bi opjevali filozofske motive, filozofi pjesnici odlučivali su se između dviju krajnosti: didaktički ep ili epigram na latinskom. Od 1744. do 1792. objavljeno je pet epova s prirodnofilozofskom tematikom: *Philosophiae ... versibus traditae libri sex* Benedikta Staya o Descartesovoj prirodnoj filozofiji, *Philosophiae recentioris ... versibus traditae libri decem* Benedikta Staya o Newtonovoj i Boškovićevoj prirodnoj filozofiji, *De Solis ac Lunae defectibus* Ruđera Boškovića o Newtonovoj astronomiji i optici, *Echo* Bernarda Zamagne o akustici i *Navis aëria* Bernarda Zamagne o aerodinamici.¹⁸² Brojem poučnih stihova prednjačio je Stay, koji je u svom spjevu o »novijoj filozofiji« opjevao Newtonovo znanstveno naslijeđe i Boškovićevu teoriju silâ u 24.227 heksametara. Oslonjen na dvije tradicije književnoga *Settecenta* – arkadijsku i isusovačku, dubrovački trolist Benedikt Stay, Ruđer Bošković i Bernard Zamagna ostvario je jedinstveno dostignuće u bogatoj povijesti hrvatskoga latinizma: filozofski sustavi Descartesa, Newtona i Boškovića opjevani su u tisućama heksametara.

Drugi pol pjesničkog stvaralaštva s filozofskom tematikom pripao je epigramu, ponekad i distihu.¹⁸³ Dok je Bošković u četrdesetim godinama u akademiji *degli Arcadi* recitirao ciklus epigrama s prirodnofilozofskim motivima, među njima i znameniti epigram o heliocentričkom sustavu *In Planetarum dispositione Terra inter Martem, & Venerem*,¹⁸⁴ dotle su Kuniću epigrami poslužili pri obradi estetičkih motiva, napose pri procjenama dramske proizvodnje rimskog *Settecenta*.¹⁸⁵

Cajetanus Boari ejusdem Collegii convictor (Florentiae: Typis Joannis Baptistae Stecchi, & Antonii Josephi Pagani ad insigne Lillii, 1771); *Dominicus Martinovich, Systema universae philosophiae*. Pars I. complectens logicam, historiam philosophiae, et metaphysicam (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781); Pars II. complectens practicam universalem, ius naturae, ethicam, et politicam (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781); Pars III. complectens physicam theoreticam, et mathesim applicatam (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781), pp. 1–44.

¹⁸¹ Andreas Cacich Miosich, *Elementa peripathetica iuxta mentem subtilissimi doctoris Ioannis Duns Scoti* (Venetiis: Apud Bartholomeum Baronchelli, 1752).

¹⁸² Ivica Martinović, »Znanost u stihovima: didaktički epovi hrvatskih latinista«, u: *Znanost u Hrvata I* (Zagreb: MGC, 1996), pp. 193–203.

¹⁸³ Ivica Martinović, »Epigrami Ruđera Boškovića«, *Dubrovnik* 4 (1993), br. 3, pp. 93–120; Ivica Martinović (ur.), »Rajmund Kunić (1719–1794), pjesnik i prevoditelj«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 34 (1996), pp. 7–232.

¹⁸⁴ »In Planetarum dispositione Terra inter Martem, & Venerem.«, u: Rogerius Josephus Boschovichus [sic!], »Carmina«, u: *Arcadum carmina: Pars altera* (Romae: de Rubeis, 1756), pp. 195–216, na pp. 214–215. Usp. Ivica Martinović, »Epigrami Ruđera Boškovića«, u poglavlju »Otkriće iz Arkadije: Epigramom za heliocentričku sliku svijeta«, na pp. 106–109.

¹⁸⁵ Fedora Ferluga-Petronio, »Talijanski pjesnici u latinskim epigramima Rajmunda Kunića«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 35 (1997), pp. 167–172.

Poetske forme pratili su i književnoteorijski žanrovi. Uz epove Benedikta Staya stasao je njegov mlađi brat Kristo, koji je estetičkim ogledima popratio prva izdanja Benediktovih prirodnofilozofskih epova.¹⁸⁶ Uz prosudbe poučnih epova svoga brata, Kristo Stay jedini je među hrvatskim latinistima teorijski proučavao narav poučnog pjesništva. U svom najzrelijem radu *De poesi didascalica dialogus*, objavljenom posthumno 1792. godine, ostvarenom kao dijalog učenoga Antuna i mladoga Balba, svrstao se Kristo među one koji su se zalagali da se poučno pjesništvo održi ili obnovi u svojoj korisnosti i dostojanstvu.¹⁸⁷

Metrički prijevodi Homerovih epova na latinski ponukali su prevoditelje dubrovačke isusovce Rajmunda Kunića i Bernarda Zamagnu na pisanje vrsnih traduktoloških rasprava. Da bi teorijski utemeljio svoj prepjev, Kunić je prvom izdanju *Ilijade* pridodao »Operis ratio«.¹⁸⁸ Tu se on založio za onu vrstu prevođenja, kojom se, postupajući »ne samo isto, nego i na isti način« (*non solum eadem, sed etiam eodem modo*), čuva vjernost prepjeva ne samo na razini smisla izvornika nego i na razini estetskog doživljaja. Svoju je estetiku prevođenja sazeo u prevodilačko pravilo: »Demonsthenica Demonsthenice, Homerica Homerice«.¹⁸⁹ Slijedeći Kunića, svoga negdašnjega profesora iz retorike, Zamagna je u prvom izdanju svog prijevoda *Odiseje* objavio raspravu »Ratio operis«, u kojoj je stilski usporedio *Ilijadu* i *Odiseju* te obrazložio svoj pristup prijevodu u usporedbi s prijevodnim umijećem Simona Lemnusa.¹⁹⁰ U stanovitu odmaku od svog učitelja Kunića, on se založio za prevodilačko pravilo: »breviter brevia, gravia graviter, leniter lenia«, ili u sažetijoj inačici: »poëtica poëtice«.¹⁹¹

Uz stihove je nastao još jedan žanr: bilješka (*adnotatio*) koja je na način priličan znanstvenoj prozi pratila poetske poruke skrivene u latinskim heksametrima. Taj je

¹⁸⁶ C.[hrisophorus] S.[tay], »Benedicto fratri salutem.«, u: Benedictus Stay Ragusinus, *Philosophiae ... versibus traditae libri sex* (Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1744), pp. 3–9; Christophorus Stay, »Benedicto fratri salutem.«, u: Benedictus Stay, *Philosophiae ... versibus traditae libri sex*, editio tertia juxta secundam editionem Romanam (Venetiis: Excudabat Franciscus Storti, 1749), pp. XI–XX; Christophorus Stay, »Ad Benedictum fratrem epistola.«, u: Benedictus Stay, *Philosophiae recentioris ... versibus traditae libri X*, Tomus I. (Romae: Typis et sumptibus Nicolai et Marci Pallearini, 1755), pp. XIV–XXIX; također u: *Philosophiae recentioris versibus traditae a Benedicto Stay libri decem* (Romae: In Typographia Palleariniana, 1792), pp. VII–XXII.

¹⁸⁷ Christophorus Stay, »De poesi didascalica dialogus«, pp. I–XXX, privez sa samostalnom paginacijom u: *Philosophiae recentioris versibus traditae a Benedicto Stay libri decem* (Romae: In Typographia Palleariniana, 1792).

¹⁸⁸ Raymundus Cunichius, »Operis ratio« u: *Homeri Ilias Latinis versibus expressa a Raymundo Cunichio* (Romae: Excudebat Joannes Zempel, 1776), pp. XVII–XLIV.

¹⁸⁹ Raymundus Cunichius, »Operis ratio«, na p. XXI.

¹⁹⁰ Bernardus Zamagna, »Ratio operis lectori ab interprete reddita«, u: *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa a Bernardo Zamagna Ragusino* (Senis: Excudebant fratres Pazzinii Carlii, 1777), pp. XIX–XXXV.

¹⁹¹ Bernardus Zamagna, »Ratio operis lectori ab interprete reddita«, na p. XXVIII.

žanr razvio u potpunosti Ruđer Bošković. U eruditskoj nakani da združi filozofiju, znanost i umjetnost, on je bilješkama opremio pjesme svoga profesora Carla Nocetija, ep *Philosophiae recentioris ... libri X* svoga prijatelja Benedikta Staya i vlastiti ep *De Solis ac Lunae defectibus*.¹⁹² Bilješke koje je sastavio uz Stayeve stihove postale su Boškoviću preskučenom formom pri zauzimanju stavova o filozofemima 18. stoljeća. Zato je Bošković smislio novi žanr: dopune (*supplementa*) uz stihove u obliku kritičkih članaka na zadanu temu, napisanih sa strogom podjelom na paragrafe kakvu je uobičajeno primjenjivao u raspravi (*dissertatio*). U prvom svesku Stayeva spjeva *Philosophiae recentioris ... libri X* (1755) objavio ih je 38, a u drugom svesku (1760) još 23, ostvarujući prinose u mnogim disciplinama od filozofije do matematike, od geodezije do statistike.¹⁹³ Među Boškovićevim dopunama filozofskog značaja razlikuju se: one koje obrađuju filozofeme drugih filozofa, primjerice »De harmonia praestabilita« i »De ratione sufficienti« Leibnizove filozofeme, a »De numero substantiarum supra, et infra nos« Lockeov filozofem; one koje sintetički prikazuju razvoj Boškovićevih gledišta u podužem razdoblju, kakve su primjerice »De divisibilitate in infinitum« i »De viribus vivis«; i, što je najvažnije, one u kojima je ostvario blistave izvorne oglede, u koje svakako treba ubrojiti dvije dopune »De spacio, ac tempore« i dopunu »De recta, et variis curvarum generibus«, nedvojbeno klasično djelo iz filozofije matematike u sklopu hrvatske filozofske tradicije. U dopunama se dogodio obrat spram postupka u kojem su nastajale bilješke: dok su bilješke usmjerene da protumače Stayeve eruditske stihove, u dopunama su stihovi postali poticajem za stvaralačke uvide u pojedinim filozofskim disciplinama, uvide koji, osamostaljeni od stihova, spadaju u najumnije proizvode Boškovićeve filozofske radionice.

Najbrojniju skupinu filozofskih radova, tiskanih u 18. stoljeću, čine ispitni tezažji, priređeni za svečane obrane na kraju akademske godine i prepoznatljivi po počet-

¹⁹² Josephus [sic!] Rogerius Boscovich, »Notae in Iridem«, pp. 19–48, i »Notae in auro-ram borealem«, pp. 89–127, u: Carolus Noceti, *De iride et auro boreali carmina* (Romae: Ex Typographia Palladis / Excudebant Nicolaus et Marcus Palearini, 1747); Rogerius Josephus Boscovich, »[Adnotationes]«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus I. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1755), bilješke na pp. 1–324; Rogerius Josephus Boscovich, »[Adnotationes]«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus II. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1760), pp. 1–297; Rogerius Boscovich, »[Adnotationes]«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus III. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1792), pp. 1–512; Rogerius Josephus Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus libri V*, editio Veneta prima (Venetiis: Typis Antonii Zatta, 1761).

¹⁹³ Rogerius Josephus Boscovich, »Supplementa«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus I. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1755), pp. 331–490, nn. 1–670; Rogerius Josephus Boscovich, »Supplementa«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus II. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1760), pp. 299–504, nn. 1–680. Usp. Željko Marković, *Ruđer Bošković I* (Zagreb: JAZU, 1968), pp. 123–159; Ivica Martinović, »Pretpostavke za razumijevanje geneze Boškovićevih ideja o neprekinutosti i beskonačnosti: kronologija radova, povijesna samosvijest, tematske odrednice«, *Vrela i prinosi* 16 (1986), pp. 3–22, na pp. 11–12.

noj riječi u naslovu: *assertiones, theses, conclusiones, positiones* i *tentamen*. Oni vjerno zrcale mijene u filozofskoj nastavi na isusovačkim, franjevačkim, pavlinskim i dominikanskim učilištima u hrvatskim zemljama. Opseg im se kreće od najkraćih dvolisnih do onih koji već prerastaju u filozofske rasprave. Među tezarijima iz prve polovice 18. st. po važnosti se izdvaja tezarij *Assertiones ex universa physica generali* (1725),¹⁹⁴ u kojem je isusovac Luka Bakranin, profesor fizike u Zagrebačkom kolegiju te akademske godine, prvi put izlagao Descartesovu filozofiju u tiskanom obliku na hrvatskom tlu. Njegove su tvrdnje izazvale raspru u zbornici Zagrebačkog kolegija, okončanu Bakraninovima odlaskom u paragvajске misije.¹⁹⁵

U drugoj polovici 18. st. ispitni su tezariji zabilježili kako je Boškovićeve prirodna filozofija postupno prodirala na filozofska učilišta u Hrvatskoj. Trojica posljednjih profesora fizike u isusovačkom Zagrebačkom kolegiju Antun Pilippen, Franjo Ksaver Volković i Mirko Mihalj (1770–1772) u svojim su tezarijima izlagali Boškovićeve teorije sila.¹⁹⁶ Tijekom sedamdesetih godina Boškovićevo poimanje sile i tvari nailazilo je na sve sustavniji i širi odjek na franjevačkim učilištima po Slavoniji. G. 1781. u ljetopis hrvatske recepcije Boškovićeve filozofije upisana su tri važna tezarija: slavonskobrodski *Systema universae philosophiae* franjevca Dominika Martinovića, požeški *Positiones ex universa philosophia* franjevca Terencijana Buberleća i lepoglavski *Doctrina universae philosophiae* pavlina Andrije Zerarda Švagelja.¹⁹⁷

Od tezarija, koji su u drugoj polovici 18. stoljeća obrađivali samo jednu filozofsku disciplinu, po vrijednosti treba istaknuti *Assertiones ex universa politica excerptae* (1774) Adalberta Barića,¹⁹⁸ profesora Političko-kameralnog studija u Varaždinu, i

¹⁹⁴ Luca Bakranin, *Assertiones ex universa physica generali* (In Almo Caesareo. Regioque Societatis Jesu Gymnasio Zagrabienensi ... Mense Augusto, die 28. M. DCC. XXV.). u: Franciscus Wagner, *Mensis chronologicus seu Universa Chronologia lectionibus, nunc duabus supra triginta, perspicua faciliq;ue methodo comprehensa*, editio secunda conjuncta & aucta (Zagrabiae: Typis Joannis Bartholomaei Pallas. 1725), ff. 3v–5v.

¹⁹⁵ Usp. tri prikaza »slučaja Bakranin«: Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod I* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut, 1969), u poglavlju »Filozofija«, pp. 141–197, na pp. 150–152; Franjo Zenko, *Aristotelizam od Petrića do Boškovića: Ogledi o starijoj hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Globus, 1983), u poglavlju »Prodor novih shvaćanja na Zagrebačkoj akademiji«, pp. 113–125, na pp. 113–117; Ivica Martinović, »Hrvatska prirodnofilozofska baština 18. stoljeća«, na pp. 3–4.

¹⁹⁶ Antonius Pilippen, *Assertiones ex universa philosophia* (Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1770); Franciscus Xav. Wolkovich, *Assertiones ex universa philosophia* (Zagrabiae, Anno 1771 mense Augusto).

¹⁹⁷ Dominicus Martinovich, *Systema universae philosophiae* (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781); Terentianus Buberleć, *Positiones ex universa philosophia* (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781); Andreas Zoerardus Svagell, *Doctrina universae philosophiae*, sub finem Anni Academici M.DCCLXXXI. ... in perantiquo Lycaeo Lepoglau.[ensi] (Zagrabiae: Typis Joan. Thomae Nob. de Trattnern, [1781]).

¹⁹⁸ Adalbertus Barits, *Assertiones ex universa politica excerptae* (Varasdini: Typis Joan. Thomae Nobilis de Trattnern, [1774]).

Philosophicum specimen de homine (1795) franjevca Andrije Dorotića.¹⁹⁹ Barićev se tezarij u cijelosti bavi političkom filozofijom, a Dorotićev filozofskom antropologijom.

Boškovićevoj teoriji silā posvećena je cijela jedna knjiga. Objavio ju je Antun Radić 1765., dok je bio redovitim javnim profesorom isusovačkog kolegija u Budimu (*in Academia Budensi*). Naslov *Introductio in philosophiam naturalem, theoriae P. Rogerii Boscovich e Societate Jesu accommodata, et in usum auditorum philosophiae conscripta* upućuje da je riječ o hibridu između sveučilišnog udžbenika i znanstvene monografije.²⁰⁰ Kad je odlučio napisati udžbenik za studente filozofije, budimski je profesor morao obraditi programom propisane teme prirodne filozofije, ali ih je rasporedio u 14 poglavlja sukladno temeljnim Boškovićevim filozofemima. Način izlaganja vjerno je slijedio obrasce skolastičkog dokaza, a svježinu je jamčila promišljena uporaba Boškovićevih obrazloženja, kao i upućenost u stajališta suvremenika, kako kartezijanaca i spinozista tako i newtonovaca i leibnizovaca. Tri najopsežnija poglavlja Radićeve knjige posvećena su trima pitanjima u kojima su Boškovićeve misaoni uvidi bili najprodomiji: o prostoru i vremenu, o počelima tijelā i o zakonu neprekinutosti s njegovom izvedenicom – Boškovićevom krivuljom silā.

Tijekom eruditskog stoljeća učestali su biografski leksikoni koji su uključivali natuknice o hrvatskim filozofima. Tradicija biografskih djela rascvala se u Dubrovniku. Tvore je tri rukopisa: *Vitae illustrium Rhacusinorum* (1707–1716) benediktinca Ignjata Đurđevića, *Bibliotheca Ragusina* (1740–1742) dominikanca Serafina Cerve i *Elogia Iesuitarum Ragusinorum* (1764) isusovca Đura Bašića, sva tri objavljena prvi put tek u 20. stoljeću,²⁰¹ te dva tiskana spisa: latinska poslanica Ignjata Đurđevića rodaku Marinu Zlatariću u prvom izdanju *Saltijera slovinskoga* (1729) i jedini biografski leksikon tiskan neposredno nakon dovršetka rukopisa – *Fasti Litterario-Ragusini* (1767) franjevca Sebastijana Slade.²⁰²

¹⁹⁹ Andreas Dorotich, *Philosophicum specimen de homine* (Venetiis: Typis Simonis Cordella, 1795). Usp. Vicko Kapitanović, *Fra Andrea Dorotić (1761–1837): Il suo tempo, la sua attività e il suo pensiero* (Romae: Pontificia Universitas Gregoriana, 1978), pp. 88–89; Damir Barbarić, *Filozofija Andrije Dorotića* (Zagreb: Odjel za povijest filozofije Instituta za povijesne znanosti u Zagrebu, 1987), pp. 169–171.

²⁰⁰ Antonius Radics, *Introductio in philosophiam naturalem, theoriae P. Rogerii Boscovich e Societate Jesu accommodata, et in usum auditorum philosophiae conscripta* (Budae: Typis Leopoldi Francisci Landerer, [1765]). Usp. Ivica Martinović, »Hrvatska prirodnofilozofska baština 18. stoljeća«, na pp. 28–29.

²⁰¹ [Ignatius Georgius], »Vitae illustrium Rhacusinorum« [1707–1716], u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića*, izdao i objasnio Petar Kolendić, uvod napisao Pavle Popović (Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1935), pp. 9–120; Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* [Ragusii, 1740–1742], editionem principem curavit et prooemium conscripsit Stephanus Krasić. T. I–IV (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1975–1977–1980); Đuro Bašić, »Elogia Iesuitarum Ragusinorum«, izdao i bilješkama popratio dr. Dragoljub Pavlović, *Vrela i prinosi* 3 (1933), pp. 1–104.

²⁰² Ignatius Georgius, »Illustissimo Domino & Consanguineo suo Marino Slatarichio Nobili Ragusino«, u: Ignazio Gjorgi, *Saltijer slovins[ski]* (Venetiis: Apud Christophorum Zane,

U nesređenu Đurđevićevu rukopisu, razdijeljenu na nizove sastavljene po različitim mjerilima, nižu se biografije znamenitih Dubrovčana od 15. do 17. stoljeća.²⁰³ Ukupno ih je 105, a među njima su i natuknice za četrnaest filozofa, s tim da neke od filozofa Đurđević nije tako nazvao niti je u opisu njihovih djela dao naslutiti da je riječ o filozofima. Njima treba pridodati i Ivana Gučetića prikazana kao adresata poslanice Angela Poliziana. Udio filozofa u Đurđevićevu rukopisu znanat je ima li se na umu da su njegove *Vitae* zbog piščeva poklonstva pjesničkom umijeću žanrovski hibrid između biografskog leksikona i pjesničke antologije. Zanimanje za biografije znamenitih Dubrovčana u Đurđevića se ponovno probudilo za njegova boravka u Padovi u proljeće 1729., kad je imao prigode istraživati *Patavini Archigymnasii monumenta, ac tabularia* i u njima uočavati zapise o Dubrovčanima. Prikupljenu građu uobličio je u latinsku poslanicu, u kojoj je izložio životopise pet Dubrovčana, »naših sunarodnjaka koji su se učenošću ili službom proslavili u ovoj padovanskoj akademiji«,²⁰⁴ među njima i trojice filozofa Antuna Meda, Jurja Dubrovčanina i Đura Baglivija. Među njima se po vrijednosti, zbog objavljenih podataka o neizdanim rukopisima, izdvaja biografija Jurja Dubrovčanina. Pritom se mljetski benediktinski opat izrijeком pozivao na mnoge, danas teško dostupne izvore, a naročito opširne navode preuzeo je iz Tomasinijevih *Elogia illustrium virorum* (1630) i Papadopuljeve *Historia Gymnasii Patavini* (1726).

Cervina *Bibliotheca Ragusina*, sastavljena s ambicijom da ocjenjuje spise dubrovačkih pisaca, među 435 biografija uključuje biografije i onih koji su završili studij filozofije i/ili onih koji su se okušali u filozofskom pismu. Ako je Cerva u svoj biografski leksikon, primjerice, uvrstio 17 isusovaca, to ujedno znači da je prikazao živote i spise isto toliko školovanih filozofa. Učeni je dominikanac prvi put napisao natuknice za neka važna imena hrvatske filozofske baštine, bilo ona zaboravljena poput Damjana Beneše, autora epigrama u pohvalu Jurja Dragišića, bilo ona koja su objavljivala u prvim desetljećima 18. stoljeća poput Ignjata Đurđevića i Sebastijana Slade, bilo ona tek pristigla u filozofsku republiku, kao što su primjerice Ruđer Bošković i Benedikt Stay.²⁰⁵ Zabunom je među Dubrovčane uvrstio Matiju Vlačića Ilirika, priredivši jednu od najopširnijih biografija, nažalost u kontroverzističkom

1729), ff. a2r-axv, b1r-b4v, c1r-c4v; »Virorum litteratorum Ditionis Ragusinae prospectus notis illustratus.«, u: Sebastiano Dolci, *Fasti Litterario-Ragusini sive Virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI. in Ragusina claruerunt Ditione, prospectus alphabetico ordine exhibitus, et notis illustratus* (Venetiis: Excudebat Gaspar Storti, 1767), pp. 1–66.

²⁰³ Pavle Popović, »O radu na dubrovačkoj biografiji«, u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića* (Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1935), pp. IX–XLVII, na pp. XXXVI–XXVII.

²⁰⁴ Ignatius Georgius, »Illustrissimo Domino & Consanguineo suo Marino Slatarichio Nobili Ragusino«, f. a3v: »populares nostros, qui in hac Patavina Academia eruditione, vel dignitate inclaruerint. ...«.

²⁰⁵ Stjepan Krasić, »Uvod«, u: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* [Ragusii, 1740], tomus primus (Zagabriae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1975), pp. VII–LXXIX, na pp. XLII–XLVI, LII.

duhu tako da njegova djela s izrazitim filozofskim značenjem nisu ni spomenuta. Među posljednje podatke koje je Cerva pridodao svom monumentalnom biografskom djelu, a koji k tomu proturiječe piščevoj dataciji rukopisa, valja ubrojiti i spomen prvoga izdanja epa *Philosophiae versibus traditae ... libri sex* (1744) Benedikta Staya o Descartesovoj filozofiji.

Bašićev rukopisni nekrologij, zaključen 1764. godine, nudi životopise za 33 školovana filozofa, koji su rođeni u istom gradu i prošli kroz isti sustav filozofske naobrazbe sukladno isusovačkom pedagoškom zakoniku *Ratio studiorum*, ali su se kasnije, prije svega u skladu s redovničkim zaduženjima, različito odnosili prema filozofskom pismu i nastavi. Među njima su, dakako, i životopisi Ivana Lukarevića i Benedikta Rogačića, dvojice iz 17. stoljeća s najznačajnijom filozofskom ostavštinom. Među dragocjene Bašićeve podatke svakako valja ubrojiti prikaz Lukarevićeva rukopisa *Eloquentia*²⁰⁶ i nacrt Baglivijeva životopisa unutar životopisa Miha Mondegaja. Što se pak sve događalo sa školovanim filozofima isusovcima iz Dubrovnika od prvoga Bara Sfondratija do posljednjega uvrštenoga Cvijeta Buća – to bi zavrijedilo posebnu sociološku raščlambu o odnosu filozofske naobrazbe i religioznog identiteta.

Sladin »Virorum litteratorum Ditionis Ragusinae prospectus«, sastavljen od 271 natuknice, u »književnike Dubrovačke države« očekivano ubraja i sva velika filozofska imena potekla iz Dubrovnika,²⁰⁷ od Ivana Stojkovića i Benedikta Kotruljevića do Ruđera Josipa Boškovića i Benedikta Staya. Uz to, Sladin biografski rad, promotri li ga se iz perspektive filozofske historiografije, krase neke važne osobitosti, a ovdje ih ističem tek tri. Slade je jedini među hrvatskim historiografima 18. stoljeća zabilježio prijevod Vinka Brattutija pod latinskim nazivom *Speculum politicum et moralis*, zarana je upozorio na značenje predgovorā Krista Staya uz stihove njegova brata Benedikta, te napisao natuknice i za svoje učenike »kako u retoričkoj tako i u filozofskoj školi«, dakle školovane filozofe, primjerice za tajnika Republike Antuna Natalija Alettija.

Na blistavu tradiciju u pisanju biografskih leksikona o znamenitim Dubrovčanima nadovezuje se na hrvatskom sjeveru Baltazar Adam Krčelić, potaknut sličnim izdanjima za Ugarsku i Štajersku. Crpeći često iz zbornika *Scriptores rerum Hungaricarum* i iz Bonfinijeva djela *Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae*, on je sastavio djelce *Scriptorum ex Regno Sclavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio*,²⁰⁸ koje je nepotpisano objavio u izdanju prigodom sve-

²⁰⁶ Usp. Dragoljub Pavlović, *Đorđe Bašić, dubrovački biograf 18. veka*, Biblioteka »Priloga« 1 (Beograd, 1931), »primljeno kao teza za doktorski ispit u sednici Saveta Filozofskog Fakulteta Univerziteta u Beogradu 17 aprila 1931 godine«, o Lukareviću na p. 38.

²⁰⁷ Usp. Miroslav Pantić, *Sebastijan Slade-Dolči dubrovački biograf XVIII veka* (Beograd: SAN, 1957), p. 47.

²⁰⁸ [Baltazar Adam Krčelić], *Scriptorum ex Regno Sclavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio publico. & auditoribus oblata* (Varasini: Typis Joan. Thomae Nobilis de Trattner, 1774). Dokaz da je Krčelić autor djelca tj. Krčelićevo pismo Coletiju 7. kolo-

čane obrane tezarija Adalberta Barića u Zagrebu 1774. Premda niže 31 kratku biografiju od Augustina Kažotića do Pavla Vitezovića, u njemu su očitovanja za filozofsku historiografiju rijetka, ali utoliko dragocjenija: da je Ivan Vitez bio učenik Guarina iz Verone; da na popisu spisa Jurja Draškovića na prvom mjestu stoji naslov *Philosophus verus*; da o spisima Andrije Dudića ima samo to da ih je više tiskano, a da pritom nije naveden nijedan naslov, očitno zbog Dudićeva istupa iz Katoličke crkve; da se među objavljenim djelima Ivana Tomka Mrnavića nalazi i *Oratio in Laudem Fausti Verantii Sibenicensis*. Na kraju djelca nalazi se popis pisaca i njihovih djela iz 17. i 18. stoljeća, koje Krčelić nije dospio obraditi onako kako je to bio nakanio u svom »zborniku pisaca iz slavonskog kraljevstva«. Među tim je pridodanim podacima i *Philosophia* Franje Jambrehovića.

Drukčiji interes za filozofsku historiografiju iskazao je Dominik Martinović uključujući u svoj tezarij iz cijele filozofije *Systema universae philosophiae* i teze o povijesti filozofije od Kaldejaca i Egipćana do 18. stoljeća.²⁰⁹ Premda ograničen žanrom tezarija, on je u tom sažetom povijesnom pregledu neizravno izložio kako treba razumijevati povijest filozofije i kako se treba odnositi prema velikim hrvatskim filozofima. U subtezarij »*Historia philosophiae*« uključeni su samo najveći filozofski novatori 17. i 18. stoljeća, postavljeni ravnopravno uz bok znanstvenicima: Bacon, Pascal, Galilei, Gassendi, Descartes, Leibniz i Newton. Njima je priključeno i ime jednog hrvatskog filozofa i znanstvenika – Ruđera Boškovića. Dapače, s tvrdnjom da je od svih filozofskih sustava najsuvremeniji onaj newtonovsko-boškovićeovski (*systema Newtoniano-Boscovichianum*) Martinović je i zaključio svoj subtezarij iz povijesti filozofije.²¹⁰

Biografski leksikoni potekli iz pera Dubrovčana o Dubrovčanima, Krčelićev rodoljubni pokušaj zbornika pisaca iz slavonskog kraljevstva i Martinovićev subtezarij iz povijesti filozofije upućuju na historiografski interes koji je znao iznjedrati nove spoznaje o hrvatskim filozofima, nekad u liku uspjele natuknice, nekad u liku blistave teze o značenju djela kojega hrvatskog filozofa u europskim razmjerima. Promotreni zajedno, ti su historiografski žanrovi ostvarili uspon hrvatske filozofske historiografije u 18. stoljeću, nažalost dosad neocijenjen u svojoj punini.

Dva su se isusovca na hrvatskom sjeveru odlučila za žanrovsku *novost* pri izricanju svojih filozofskih stavova. U nakani da ocijeni Newtonovu filozofiju znanosti, Kazimir Bedeković je u djelcu *Exercitatio philosophica in primam Newtoni regulam* (1758) smislio novi žanrovski postupak koji duguje modelu skolastičke vježbe: dija-

voza 1774. vidi u: Matija Mesić, »Korespondencija Krčelićeva i nješto gradje iz njegove velike pravde.«, *Starine* 8 (1876), pp. 93–242, na pp. 100 i 232. Usp. i Tadija Smičiklas, »Životopis Baltazara Adama Krčelića«, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 30 (1901), pp. I–LXX, na pp. XXXIX–XL, XLIV–XLV.

²⁰⁹ »*Historia philosophiae*«, nn. 9–36, pp. 10–20, u: Dominicus Martinovich, *Systema universae philosophiae*. Pars I. complectens logicam, historiam philosophiae, et metaphysicam (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781).

²¹⁰ Dominicus Martinovich, »*Historia philosophiae*«, n. 36, p. 20.

log, u kojem se kasnije okušao kao dramski pisac, reducirao je na završnicu suđenja, na izmjenu završnih riječi branitelja i tužitelja Newtonova istraživačkog programa. Ispitivanju postojanosti ili nepostojanosti Newtonova »prvoga pravila filozofiranja« prvo pristupa *Newtonianus*, a potom uzima riječ *Anti-Newtonianus*. Piščev »Conclusio« ima značenje presude koja ne ide u prilog Newtonovoj znamenitoj izreci »Hipoteze ne izmišljam.«, jer izriče da hipoteze, uvedene s oprezom i uz obdržavanje četiriju pravila, mogu korisno poslužiti u prirodnoj filozofiji.²¹¹

Juraj Mulih svoje je najbolje etičke stranice napisao na kajkavskom narječju hrvatskog sjevera, u Zagrebu, u sklopu velikog katekizma *Poszel apostolszki* (1742). Mulihovu obradbu Božjih zapovijedi s druge ploče, od četvrte do desete, valja smatrati prvom socijalnom etikom napisanom na hrvatskom jeziku.²¹² U poglavlju *Od Dusnoszti Navuchitelov Detcze sažeto* je izložio i jednu profesionalnu etiku – etiku odgojitelja djece. Peti dio Mulihova katekizma, naslovljen *Od dusnoszti pravicze kerschanszke*, u središte je razglabanja postavio slobodu čovjekova djelovanja.

Galantno stoljeće zaključuje negativna ocjena Kantova djela *Critik der reinen Vernunft*, temeljnog filozofskog djela epohe. Napisao ju je Ivan Krstitelj Horvath iz Kisega, gradišćanski Hrvat, naslovivši je *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani* *Critik der reinen Vernunft*.²¹³ Zamišljena je prvotno kao dopuna (*supplementum*) njegovu sveučilišnom udžbeniku *Institutiones metaphysicae*,²¹⁴ koji se pojavio u više izdanja i primjenjivao na mnogim filozofskim učilištima u drugoj polovici 18. stoljeća te u stanovitom smislu moralno obvezao pisca da odgovori na Kantov izazov; sam ju je pisac više puta, prvi put u predgovoru, skromno nazvao *opusculum*; u svom objavljenom obliku na skoro 200 stranica ona je pokušala Kantovim polazištima odgovoriti po modelu 'knjigom na knjigu'! Prosudbu je Horvath izradio služeći se prvim izdanjem Kantove *Kritike*, ali je u rukama imao i njezino

²¹¹ [Casimirus Bedekovics], *Exercitatio philosophica in primam Newtoni regulam* (Zagrabiae: Typis Antonii Reiner, [1758]). Usp. Miroslav Vanino, *Povijest filozofijske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1633–1773*. (Zagreb: Hrvatska Bogoslovska Akademija, 1930), pp. 32a–32e; Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod: Rad u XVI stoljeću i Zagrebački kolegij I* (Zagreb: Filozofsko-teološki institut, 1969), osobito poglavlje »Filozofija«, pp. 141–197, na pp. 192–196.

²¹² Juraj Mulih, *Poszel apostolszki po navuku kerschanszkom posztavljen*, Knjiga Druga (Zagreb: Stampan vu Collegiumu Zagrebeckom T.J. po Adalbertu Wessely, 1742), pp. 774–903.

²¹³ Joannes Baptista Horváth, *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani* *Critik der reinen Vernunft*. (Budae: Typis Regiae Universitatis Pestiensis, 1797). Usp. o »najranijem susretu s Kantom u filozofiji u Hrvata« u: Franjo Zenko, »Kant u hrvatskoj filozofiji«, *Godišnjak za povijest filozofije* 2 (1984), pp. 157–185, na pp. 161–166. Vidi i raščlambu Horvathova djela iz perspektive rane recepcije logičkih aspekata Kantove filozofije u hrvatskih filozofa u: Srećko Kovač, *Logika kao 'demonstrirana doktrina'* (Zagreb: HFD, 1992), pp. 201–219.

²¹⁴ Na naslovnici izrijekom stoji: »(in supplementum *Metaphysicae* suae) elaborata«.

drugo poboljšano izdanje prije negoli je tekst poslao u tisak tako da je važne Kantove navode providio paginacijom i prvoga i drugoga izdanja.²¹⁵

Horvath je svoju kritiku Kantove *Kritike* usmjerio na njezine temelje (*fundamenta*), a pod temeljima je razumijevao ovo četvoro: 1. uvod; 2. prvi paragraf transcendentale estetike; 3. nauk o prostoru i vremenu; 4. kategorije. Mimo naslovljene teme, *Anti-Kantianus* s Peštanskog sveučilišta suprotstavio se još i Kantovim stavovima o ontološkom i kozmološkom dokazu o Božjoj opstojnosti. Pritom nije bio čitatelj samo jedne Kantove knjige niti se osvrtao jedino na Kantove tvrdnje. Opoprgavajući temelje »novog filozofskog sustava« (*novum Systema philosophicum*), Horvath je osobito nastojao osporiti prigovore Davida Humea protiv pojma uzročnosti (*notio causalitatis*),²¹⁶ a u Boškoviću je potražio saveznika protiv Kanta!²¹⁷ Uporište je pronašao u Boškovićevu prirodno-filozofskom izvodu da protežno tijelo grade neprotežne točke tvari »s pomoću privlačnih i odbojnih sila, kojih se opstojnost dokazuje nepobjedivim razlozima«. Premda je nakanio sustavno pobijati Kanta, Horvath je, gotovo zapanjen, redovito upozoravao čitatelja na novost Kantova mišljenja: posve novi filozofski jezik, novi nazivci, nova značenja starih nazivaka, novi način izlaganja o operacijama našega uma, novi nauk o prostoru i vremenu, novi filozofski sustav.

Filozofskoj produkciji u drugoj polovici 18. stoljeća, koja je, motreći i iz genološke perspektive, doživjela puni procvat, dva su događaja zadala udarce od kojih se hrvatska filozofija nikad nije oporavila. Ukinuće Družbe Isusove g. 1773., provedeno voljom carice Marije Terezije i u Hrvatskoj, značilo je ukidanje triju njihovih filozofskih učilišta u Zagrebu, Rijeci i Požezi s ustaljenim prokušanim programom, otvorenim prema novim filozofskim strujanjima (Descartes, Gassendi, Newton, Bošković). U sklopu svoje reforme školstva, 'prosvijećeni' Josip II ukinuo je g. 1783. sve samostanske škole, time i franjevačka filozofska žarišta u malim hrvatskim gradićima u slavonskoj ravnici: od Broda i Našica do Iloka. Dvjesto vladarskim odlukama jaka i tradicionalna filozofska učilišta hrvatskih isusovaca (Zagreb), pavlina (Lepoglava) i franjevača (Slavonski Brod), koja su skupa s mnogim drugim manjim redovničkim učilištima premrežavala hrvatske zemlje, zamijenjena su jednim državnim učilištem – Kraljevskom akademijom u Zagrebu i središnjim bogoslovijama u udaljenim središtima Habsburške Monarhije. Država je uspjela disciplinirati Crkvu i u filozofiji. Nova pak građanska tradicija filozofske nastave, uza sva nastojanja državnih vlasti, nikad nije uspjela ostvariti misaonu živost i žanrovsku raznovrsnost, kakva se u hrvatskim zemljama od Dubrovnika i Zadra do Vukovara i Iloka očitovala do g. 1783.

²¹⁵ Immanuel Kant, *Critik der reinen Vernunft* (Riga: verlegt Johann Friedrich Hartknoch, 1781); Immanuel Kant, *Critik der reinen Vernunft*, zweyte hin und wieder verbesserte Auflage (Riga: bey Johann Friedrich Hartknoch, 1787). Kako se Horvath poslužio prvim dvama izdanjima Kantova djela *Critik der reinen Vernunft* vidi u: Horváth, *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani*, pp. 1–3.

²¹⁶ Horváth, *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani*, pp. 56–58.

²¹⁷ Horváth, *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani*, pp. 109–111.

Filozofska proizvodnja galantnog stoljeća crpila je s triju glavnih izvora: iz nastavnih zaduženja, pjesničkog nadahnuća i historiografskog interesa. U okviru tih triju žanrovskih usmjerenja, a posve rijetko mimo njih, otvoren je prostor za žanrovske inovacije u oblikovanju filozofskih uvida.

Nastava, koju su tijekom 18. stoljeća hrvatski filozofi izvodili na filozofskim učilištima crkvenih redova u domovini i izvan nje, urodila je književnim vrstama tipičnima za sveučilišnu sredinu, kakve su tezariji i udžbenici. Među radovima koje su profesori filozofije tiskali najbrojniji su bili upravo ispitni tezariji, koji su zbog redovitosti objavljivanja najbolje dokumentirali promjene u nastavi filozofije. Primjerice, zabilježili su kako se prvi odjek Descartesove ili Boškovićeve prirodne filozofije zbio na trima najutjecajnijim filozofskim učilištima u Hrvatskoj: isusovačkom u Zagrebu, franjevačkom u Slavonskom Brodu i pavlinskom u Lepoglavi. Hrvatski profesori filozofije posve su se rijetko znali odvažiti na tiskanje udžbenika iz cijele filozofije. Djelujući na inozemnim učilištima, takve su udžbenike tiskali Josip Zanchi, Stjepan Bašić i Dominik Martinović. Drukčije su se filozofi iz Hrvatske odnosili prema žanru rasprave. U objavljivanju rasprava iz prirodne filozofije i njezinih graničnih područja prednjačio je Ruđer Bošković, a temama iz drugih filozofskih disciplina pozabavili su se Josip Zanchi u Beču te dva franjevačka profesora u domovini: Antun Tomašević i Terencijan Buberleé.

Uz žanrove standardne za sveučilišnu nastavu, hrvatski eruditi 18. stoljeća svoja su umovanja počesto izražavali stihom. Pritom u svakom pojedinom primjeru treba odvagnuti što je bilo važnije: filozofirati u stihu ili pjesnikovati na filozofske teme. Među pjesničkim žanrovima pjesnike filozofe ili filozofe pjesnike osobito su privlačile dvije krajnje forme: didaktički ep (Benedikt Stay, Bošković, Bernard Zamagna) i epigram (Bošković, Rajmund Kunić).

Stihove i prepjeve pratili su novi žanrovi: traduktološka rasprava (Rajmund Kunić, Zamagna), estetički ogleđ (Kristo Stay), bilješka uz stihove (Bošković) i dopuna uz stihove (Bošković). U žanrovske inovacije galantnoga doba treba svakako uvrstiti i književne postupke koji su poslužili za dijalošku filozofsku vježbu Kazimira Bedekovića, izlaganje socijalne etike na kajkavskom u sklopu velikog katekizma Jurja Muliha i knjigu Ivana Krstitelja Horvatha uperenu protiv temelja Kantove *Critik der reinen Vernunft*.

Kroz čitavo 18. stoljeće gotovo u kontinuitetu, ali bez dokazana uzajamnog utjecaja, nastajali su doprinosi hrvatskoj filozofskoj historiografiji. U tom su poslu prednjačili dubrovački biografi a pridružili su im se Krčelić u Zagrebu i Dominik Martinović u Budimu i Slavonskom Brodu. Nakon dvaju začetaka, ostvarenih poslanicom Ambroza Ranjine iz 1540. i biografskim leksikonom Ambroza Gučetića iz 1605., tu su novu dionicu hrvatske filozofske tradicije oblikovala tri historiografska žanra: biografski leksikoni koji su sadržavali natuknice o hrvatskim filozofima (Ignjat Đurđević, Serafin Cerva, Sebastijan Dolci, Baltazar Adam Krčelić, nekrologij (Đuro Bašić) i tezarij iz povijesti filozofije (Dominik Martinović).

Zaključak

U razdoblju od 15. do 18. stoljeća hrvatski su se filozofi poslužili mnogim književnim vrstama. Pisali su djela koja su u potpunosti slijedila kanone odabranog žanra, ali i djela koja su svojim književnim obilježjima nadrastala ili zaobilazila zadane žanrovske okvire. Iznimno, nastajali su i tekstovi kojima je prilično teško odrediti književnu vrstu. Da spomenem samo tri takva izdanja. Kako žanrovski odrediti Petrićevo mladenačko djelce *La città felice*? Kako ustanoviti narav žanrovski raznorodnog projekta *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* Pavla Skalića? Kako žanrovski opisati neujednačenosti u ustroju Križanićevih *Razgowóra ob wladátelystwu*?

Ponekad su spisi hrvatskih filozofa istodobno očitovali više žanrovskih oblića, pripremajući tako zamke budućim tumačiteljima. Takvi su, primjerice, mješanci između komentara i rasprave, između udžbenika i rasprave, između dijaloga i rasprave, između ocjene i polemike.

Drukčiji interpretativni izazov za povjesničare filozofije ponudit će spisi koji nisu filozofski u cijelosti nego u nekom svom važnom, makar i malom dijelu ili sloju, ali time nisu ništa manje sastavnim dijelom hrvatske filozofske baštine. Filozofsko obrazloženje različite snage, opsega i žanrovske odredbe pojavljuje se kao umetak u trgovačkom djelu (Kotruljević), u egzemplariju i repertoriju (Marulić), u propovijedi (Klement Ranjina), u vojnoteorijskom djelu (Petrić), u prirodoznanstvenim raspravama (de Dominis, Gradić, Bošković), ali najznačajniju povijest ono postiže ugradnjom u teološku raspravu (Stojković, Dragišić, Benković, Marulić, de Dominis).

Većina spisa hrvatskih filozofa od Ivana Stojkovića do Ruđera Boškovića pripadala je čistim žanrovskim rješenjima. Najžu jezgru hrvatskog filozofskog naslijeđa tvore dva žanra: platonovski dijalog i rasprava, žanr koji se može prepoznati i po latinskim nazivcima: *discussio, disputatio, dissertatio, introductio, sententia, tractatus* i *viridarium*, a iznimno ga se može ustanoviti tek po ustroju i krepčini izlaganja.

Među pedagoškim žanrovima valja najprije uočiti sveučilišni udžbenik, a uz njega, manje očekivano, priručnik za nastavnike i udžbenik za vladareve sinove. Među pjesničkim žanrovima zabilježeni su: epigram, elegija, panegirik, ep, ali i oblici gdje stih stoji u nekom složenijem književnom sklopu, primjerice stihovana parafraza proznog predloška (Filip Zadranin) i stihovani dijalog (Marulić). Među historografskim žanrovima najprije su se pojavili poslanica i biografski leksikon, a zatim s velikim vremenskim zaostatom nekrologij i tezarij iz povijesti filozofije, i to u doba kad su biografski leksikoni nicali u nizu. Gotovo svaki genološki prerez kroz hrvatsku filozofsku povjesnicu od 15. do 18. stoljeća otkriva trajniji, bogatiji i slojevitiji poklad od onoga koji posreduju dosadašnji sintetički pregledi.

Isti zaključak vrijedi ogleda li se žanrovska dinamika filozofske baštine pojedina noga razdoblja, ujedno i stoljeća. Jer rana se renesansa omeđuje vremenskim granicama 15. stoljeća, a kasna se renesansa zaključuje naraštajem koji je svoje važne filozofske uvide ostvario krajem 16. stoljeća, premda su neki iz tog naraštaja nastavili

djelovati i u 17. stoljeću. Barok se podudara s vremenskim okvirima 17. stoljeća, dok se nazivkom *galantno doba* opisuje filozofsko zbivanje u eruditskom 18. stoljeću.

Rana renesansa u Hrvata započela je govorom (*sermo*) Ivana Stojkovića u dubrovačkoj katedrali (1424). Benedikt Kotruljević napisao je prvu raspravu (1458) a Nikola Modruški prvi dijalog (1464). Jan Panonije svoje je filozofske stavove iskazao stihovima (panegirik, epigrami, elegije). Potkraj 15. stoljeća zabilježena su dva žanra konzolacijske književnosti: priručnik za tješitelje, koji je ugledajući se osobito na Ciceronove *Tusculanae disputationes* sastavio Nikola Modruški, i stihovana parafraza Boetijeva djela *De consolatione philosophiae* iz pera Filipa Zadranina. Juraj Dragišić učinio je obranu (*defensio*) najutjecajnijom književnom vrstom hrvatske rane renesanse tiskajući svoje obrane Girolama Savonarole (1497) i Johanna Reuchlina (1517). Uz to, okušao se u nizu drugih žanrova (dijalog, udžbenik priređen za vladareve sinove, polemika).

Kasna renesansa ponudila je žanrovsko obilje. Tri glavna žanra u spisima hrvatskih filozofa tijekom 16. stoljeća bila su: duhovno štivo, platonovski dijalog i komentar. U duhovnom pismu s filozofskom sastavnicom osobito su se istaknuli Marko Marulić i Klement Ranjina, ali s različitim žanrovskim odabirom. Dok se Marulić odlučio za asketski primjer, parabolu i raspravu iz moralne teologije, Ranjina se poslužio propovijedu da bi obradio teme u graničnom području filozofije i teologije. Tijekom 16. stoljeća hrvatski su filozofi najčešće pisali platonovske dijaloge (Marulić, Andreis, Petrić, Skalić, Sagroević, Nalješković, Gučetić, Monaldi) da bi im se početkom 17. stoljeća pridružio i de Dominis. Zadaća komentiranja važnih filozofskih djela imala je svoje privrženike i među hrvatskim filozofima, osobito dominikancima (Polikarp, Budisalić, Klement Ranjina). U posljednjoj četvrtini 16. stoljeća pojavili su se prvi komentari Aristotelove *Meteorologike* (Gučetić) i *Metafizike* (Medo). Na temelju komentiranja Aristotelova *Organona* Matija Vlačić ml. napisao je *Opus logicum* (1593), prvi sveučilišni udžbenik.

Filozofska sastavnica hrvatske književnosti o ratu raslojila se na govore, poslanice, stihove, rasprave, polemike i dijaloge. Prvi pristupi hrvatskih filozofa, govori Frana Trankvila Andreisa i poslanica Marka Marulića, pripadali su tematskom kompleksu *Antiturcica*. Tri filozofa koja su opravdavala osvajački rat razlikovala su se ne samo po argumentaciji nego i po žanru: Mavro Vetranović skladao je pjesance, Vinko Paletin napisao raspravu a Frane Petrić istu je temu obradio u ulomcima/poglavljima triju žanrovski različitih djela.

Uz tri glavna žanra i temu s najvećom žanrovskom raslojenošću, u filozofskoj se produkciji kasne renesanse mogu uočiti još neke žanrovske osobitosti. Federik Grizogon izdavao je samo zbornike svojih spisa; Pavao Skalić uložio je ogroman napor u multidisciplinarni znanstveni projekt *Encyclopaediae ... Epistemon*; Andrija Dudić sastavio je *commentariolus*. Frane Petrić napisao je ocjenu (*censura*) Aristotelove filozofije i dvije sume (*summa*), prvu iz poetike a drugu za svoj novi filozofski sustav. U devetom desetljeću 16. stoljeća ponovno su učestale obrane (Maruša Gundulić, Nikola Vitov Gučetić, Petrić). Žanr polemike dosegnuo je svoju zrelost u Petrićevim

sporenjima s Teodorom Angeluccijem (1584), Torquatom Tassom (1585) i Giacomom Mazzonijem (1587). Potkraj stoljeća sastavljeni su prvi rječnici s važnim slojem hrvatske filozofske terminologije (Faust Vrančić, Bartol Kašić). Spisi Marka Antuna de Dominisa, posljednjeg prvaka hrvatske kasne renesanse, odlikovali su se žanrovskom raznolikošću: rasprava (*tractatus*), mišljenje (*sententia*), prosudba (*recensio*), manifest i prijevod.

U 17. stoljeću uvedeni su novi žanrovi: peripatetičke rasprave (Juraj Dubrovčanin, Matija Frkić), priručnik za nastavu retorike (Ivan Lukarević) i didaktički ep (Benedikt Rogaćić). U Zagrebu je otisnut prvi sveučilišni udžbenik iz cijele filozofije (Franjo Jambrehović). Njima treba pridodati i hibridne žanrove (Stjepan Gradić, Juraj Križanić). Vinko Brattuti je s turskog prijevodnog predloška na španjolski preveo *Kalila wa-Dimna*, »dragocjenu knjigu« indijske etike i političke filozofije. Koncem 17. stoljeća objavio je Đuro Baglivi programatsku raspravu o metodologiji i filozofiji medicine.

18. stoljeće iznjedrilo je žanrove tipične za nastavu na sveučilišnoj razini. Najbrojniju skupinu tiskanih filozofskih radova činili su ispitni tezariji, a najznačajniji među njima potjecali su s triju najutjecajnijih filozofskih učilišta u Hrvatskoj: isusovačkog u Zagrebu, franjevačkog u Slavonskom Brodu i pavlinskog u Lepoglavi. Udžbenike iz cijele filozofije tiskali su Josip Zanchi, Stjepan Bašić i Dominik Martinović. Češće su se počele pojavljivati filozofske rasprave u strogom smislu riječi (Ruder Bošković, Josip Zanchi, Antun Tomašević, Terencijan Buberleé).

Uz te standardne žanrove, hrvatski su filozofi posegnuli i za mnogim drugim žanrovima: didaktički ep iz prirodne filozofije (Benedikt Stay, Bošković, Bernard Zamagna), epigram (Bošković, Rajmund Kunić), traduktološke rasprave (Kunić, Zamagna), estetički ogled (Kristo Stay) i bilješka uz stihove (Bošković). Tijekom 18. stoljeća učestali su historiografski žanrovi: biografski leksikoni koji su uključivali natuknice o hrvatskim filozofima (Ignjat Đurđević, Serafin Cerva, Sebastijan Dolci, Baltazar Adam Krčelić), nekrologij (Đuro Bašić) i tezarij iz povijesti filozofije (Dominik Martinović). Među žanrovske inovacije spadaju *exercitatio philosophica* Kazimira Bedekovića, socijalna etika napisana na hrvatskom jeziku u sklopu velikog katekizma Jurja Muliha i negativna ocjena Kantove *Critik der reinen Vernunft*, koju je u obliku zasebne knjige objavio Ivan Krstitelj Horvath.

Uz druge odrednice, i žanrovi obilježuju četiri razdoblja hrvatske filozofske baštine od rane renesanse do galantnoga doba. Na temelju istraživanja odnosa između filozofa i žanra njegova spisa napisana je kratka žanrovska povijest hrvatske filozofije od 15. do 18. stoljeća, koja, i kad se unaprijed odustane od pukog nabranjanja svih imena i spisa, uključuje 64 imena, 162 djela i 63 žanra.

SPOMENUTA VRELA

Andreis, Fran Trankvil

Oratio Tranquilli Parthenii Andronici contra Thurcas ad Germanos habita. (Augustae Vindelicorum: In officina excusoria Johannis Miller, 1518).

Tranquillus, *Dialogus Sylla* (1527).

Tranquillus Andronicus Dalmata, *Oratio ... ad Germanos de bello suscipiendo contra Thurcos.* (Excusum Viennae Pannoniae per Io. Singrenium, 1541).

Tranquillus Andronicus, *Dialogus philosophandumne sit?* (Cracoviae: Ex officina Hieronymi Vietoris, 1545).

Tranquillus Andronicus Dalmata, *Ad Optimates Polonos admonitio* (Cracoviae: In Officina Lazari, 1584). Prvi put objavljeno u Krakovu 1545.

Armeno Baglivi, Đuro

Georgius Baglivi, *De praxi medica ad priscam observandi rationem revocanda libri duo* (Romae: Typis Dominici Antonii Herculis, 1696). Prinosi filozofiji medicine u prvoj knjizi u cc. I–IX na pp. 1–50 i u cc. X–XII na pp. 87–110.

Georgius Baglivi, »De praxi medica«, pp. 1–236, osobito pp. 1–33 i 119–134, u: Georgius Baglivi, *Opera omnia medico-practica et anatomica*, sexta editio (Lugduni: Sumptibus Anisson, & Joannis Posuel, 1704).

Bakranin, Luka

Luca Bakranin, *Assertiones ex universa physica generali* (In Almo Caesareo, Regioque Societatis Jesu Gymnasio Zagrabiensi ... Mense Augusto, die 28. M. DCC. XXV.), u: Franciscus Wagner, *Mensis chronologicus seu Universa Chronologia lectionibus, nunc duabus supra triginta, perspicuâ facillique methodo comprehensa*, editio secunda conjuncta & aucta (Zagrabiae: Typis Joannis Bartholomaei Pallas, 1725), ff. 3v–5v.

Bašić, Đuro

Elogia Jesuitarum Ragusinorum a P. Georgio Bašić S.J. conscripta, u: Đuro Bašić D.I., *Elogia Jesuitarum Ragusinorum*, sa uvodom i napomenama Dr. Dragoljuba Pavlovića, *editio princeps* prema Bašićevu autografu (Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare, 1933), pp. 113–218, na pp. 116–218. Posebni otisak iz časopisa *Croatia sacra*.

Bašić, Stjepan

[Stjepan Bašić], *Synopsis universae philosophiae quam in Pratensi Collegio Ciconino ad disputandum proponit Comes Cajetanus Boari ejusdem Collegii convictor* (Florentiae: Typis Joannis Baptistae Stecchi, & Antonii Josephi Pagani ad insigne Lillii, 1771).

Bedeković, Kazimir

[Casimirus Bedekovics], *Exercitatio philosophica in primam Newtoni regulam* (Zagrabiae: Typis Antonii Reiner, [1758]).

Beneša, Damjan

Damianus Benessius, »Ad Georgeum Benignum Salviatum«, u: *Georgius Benignus, De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus* (Florentiae, 1498), f. q8rb.

Benković, Benedikt

Benedictus Benedicti, *Navigium beate Marie virginis* ([Lugduni: Johannes Trechsel, ca. 1498]).

Benedictus Benkovich, *Scoticae subtilitatis epidicticon* (Papie impresse per solertem virum Iacob Paucidrapium de Burgofranco, 1520).

Bošković, Ruđer Josip

Rogierius Josephus Boscovich, *De viribus vivis* (Romae: Typis Komarek in Via Curus, 1745).

Josephus [sic!] Rogierius Boscovich, »Notae in Iridem«, pp. 19–48, i »Notae in auroram borealem«, pp. 89–127, u: Carolus Noceti, *De iride et aurora boreali carmina* (Romae: Ex Typographia Palladis / Excudebant Nicolaus et Marcus Palearini, 1747).

Rogierius Josephus Boscovich, »[Adnotationes]«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus I. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1755), bilješke na pp. 1–324.

»In Planetarum dispositione Terra inter Martem, & Venerem.«, epigram u: Rogierius Josephus Boschovichius [sic!], »Carmina«, u: *Arcadam carmina: Pars altera* (Romae: de Rubeis, 1756), pp. 195–216, na pp. 214–215.

Rogierius Josephus Boscovich, »Supplementa«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus I. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1755), pp. 331–490, nn. 1–670.

Rogierius Josephus Boscovich, »[Adnotationes]«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus II. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1760), pp. 1–297.

Rogierius Josephus Boscovich, »Supplementa«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus II. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1760), pp. 299–504, nn. 1–680.

Rogierius Josephus Boscovich, *De Solis ac Lunae defectibus libri V*, editio Veneta prima (Venetiis: Typis Antonii Zatta, 1761).

Rogierius Josephus Boscovich, *Theoria philosophiae naturalis* (Venetiis: Ex Typographia Remondiniana, 1763).

Rogierius Boscovich, »[Adnotationes]«, u: *Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X*, Tomus III. (Romae: Typis, et sumptibus Nicolai, et Marci Palearini, 1792), pp. 1–512.

Brattuti, Vinko

[Berhemenio Bidpay], *Espejo politico, y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas*. Traducido de la lengua Turca en la Castellana. Por Vicente Bratuti Raguseo interprete de la lengua Turca, de Felipe Quarto el Grande Rey de las Españas, &c. Parte primera (En Madrid: Por Domingo Garcia y Morrás, Año 1654), ff. 1–8, pp. 1–224. Posveta: Vicente Bratuti, »Al potentissimo, y invictissimo Monarca Felipe Quarto el Grande Rey de las Espanas, &c. Señor clementissimo«, ff. 2r–2v. Predgovor: [Vicente Bratuti], »Al benigno Lector«, ff. 7r–8v.

[Berhemenio Bidpay], *Espejo politico, y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas*. Traducido de la lengua Turca en la Castellana. Por Vicente Bratuti Raguseo interprete de la lengua Turca, de Felipe IV. el Grande, Rey de las Españas, &c. Segunda parte (En Madrid: Por Joseph Fernandez de Buendia. Año 1658), ff. 1–8, pp. 1–254. Posveta: Vicente Bratuti, »Al potentissimo, e invictissimo Monarca Felipe Quarto el Grande, Rey de las Españas, &c.«, ff. 2r–2v. Predgovor: [Vicente Bratuti], »Al Benigno Lector.«, ff. 8r.

Buberleé, Terencijan

Terentianus Buberleé, *Positiones ex universa philosophia*, u: Terentianus Buberleé, *Brevis confutatio pantheismi, politheismi et atheismi* (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, [1781]), ff. a1r–b3r.

Terentianus Buberleé, *Brevis confutatio pantheismi, politheismi et atheismi* (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, [1781]).

Cerva, Serafin

Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, editionem principem curavit et prooemium conscripsit Stephanus Krsić, tomus primus [Ragusii, 1740] (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1975).

Seraphinus Maria Cerva, »Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur«, tomus alter [Ragusii, 1740], u: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, tomus alter et tertius (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1977), pp. 1–343.

Seraphinus Maria Cerva, »Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur«, tomus tertius [Ragusii, 1741], u: Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, tomus alter et tertius (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1977), pp. 345–590.

Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, tomus quartus [Ragusii, 1742] et index generalis brevi interpretatione instructus (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1980).

De Dominis, Marko Antun

Marcus Antonius de Dominis, *De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride tractatus*. Per Ioannem Bartolum in lucem editus (Venetiis: Apud Thomam Baglionum, 1611).

Marcus Antonius de Dominis suae projectionis consilium exponit. (Hagae Comitibus: In Officina Hildebrandi Jacobi, 1616).

[R. D. Archiepiscopus], »Contra logicam R. D. Episcopi Canadensis [sic!], ab amico amicè observata«, u: Faustus Verancius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616), pp. 47–59.

Marcus Antonius de Dominis, *De Republica ecclesiastica libri X.*, Pars I. continens libros I–IV. (Londini: Ex officina Nortoniana / Apud J. Billium, 1617); Pars II. continens libros V–VI (Francofurti ad Moenum: Sumptibus Rulandiorum / Typis Joan. Friderici Weiss, 1620); Pars III. continens libros VII, IX. (Hanoviae: Sumptibus haeredum Levini Hulsii, 1622).

Saggi morali del Signore Francesco Bacono, Cavagliero Inglese, Gran Cancelliere d'Inghilterra con un' altro trattato Della Sapienza degli Antichi. Tradotti in Italiano (London: John Bill, 1617).

Marcus Antonius de Dominis, *Euripus seu de fluxu et refluxu maris sententia* (Romae: Apud Andream Phæum, 1624).

Marko Antun de Dominis, »Martellino. Dialogo sopra li dispareri tra il sommo Pontefice Paulo Papa V. e la serenissima Republica di Venetia.«, pp. 2–18, u: S. Ljubić, »Prilog k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu«, *Starine* 4 (1872), pp. 1–18.

»Martellino: Dialogo sopra li dispareri tra il Sommo Pontefice Paulo Papa V. et la Serenissima Republica di Venetia.«, pp. 65–87, u: Marc'Antonio de Dominis, *Scritti giurisdizionalistici inediti*, a cura di Antonio Russo (Napoli: Luigi Loffredo, 1965).

Dorotić, Andrija

Andreas Dorotich, *Philosophicum specimen de homine* (Venetiis: Typis Simonis Cordella, 1795).

Dragišić, Juraj

Georgius Benignus, »Fridericus, De animae regni principe« [1475], kritičko izdanje prema rukopisu *Vat. Urb. lat. 995* iz Vatikanske knjižnice priredio Zvonimir Šojat, u: Zvonimir Cornelius Šojat, *De voluntate hominis eiusque praeeminentia et dominatione in anima secundum Georgium Dragišić (c. 1448–1520): Studium historico-doctrinale et editio Tractatus »Fridericus, De animae regni principe«*, *Studi e testi Francescani* 50 (Vicetiae: LIEF, 1972), pp. 129–219.

Georgius Benignus de Salviatis, *Dialectica nova secundum mentem Doctoris subtilis. Et beati Thomae Aquinatis aliorumque realistarum* (Impressum Florentiae, 1488).

Georgius Benignus de Salviatis *septem et septuaginta in opusculo Magistri Nicolai de Mirabilibus reperta mirabilia praesenti opere annotavit.* (Impressum Florentiae, [1489]).

Georgius Benignus, *Propheticae solutiones* (Florentiae: Impressae per Ser Laurentium de Morgianis, 1497).

Georgius Benignus, *De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus* (Florentiae, 1499).

Georgius Benignus, *Defensio praestantissimi viri Ioannis Reuchlin* ([Agrippinae Coloniae], 1517).

Georgius Benignus Argentinensis, *Artis dialecticae praecepta vetera ac nova* (Excusum in Alma urbium principe Roma: Apud Iacobum Mazochium Romanae academiae bibliopolam. Anno 1520. XI. Kal. Ianuarias).

Dudić, Andrija

Andreas Duditus, *De cometarum significatione commentariolus. In quo non minus eleganter, quam docte et verè, mathematicorum quorundam in ea re vanitas refutatur.* (Basileae: Ex officina Petri Perne, 1579).

Đurđević, Ignjat

Ignatius Georgius, »Illustrissimo Domino & Consanguineo suo Marino Slatarićchio Nobili Ragusino«, u: Ignazio Gjorgi, *Saltjer slovin[fs]ki* (Venetiis: Apud

Christophorum Zane, 1729), ff. a2r-a4v, b1r-b4v, c1r-c4v. Vidi i izdanje: »Posveta *Saltijera slovinskoga*« [1729], u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića* (Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1935), pp. 121–138.

»Lettera di Ignazio Giorgi a D. Rado Miličić« [1707], u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića*, izdao i objasnio Petar Kolendić, uvod napisao Pavle Popović (Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1935), pp. 1–8.

Ignatius Georgius, »Vitae illustrium Rhacusinorum« [1707–1716], u: *Biografska dela Ignjata Đurđevića* (Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1935), pp. 9–120.

Filip Zadranin

Boethius, *De consolatione philosophiae*. University of Notre Dame Library, Notre Dame, Indiana, Ms. 53, ff. 84.

Frkić, Matija

Matthaeus Ferchius, *Apologia pro Ioanne Duns Scoto, in Fridericum Matenesium* (Coloniae, 1619).

Matthaeus Ferchius, *Apologia pro Ioanne Duns Scoto, in Abrahamum Bzovium* (Camberii, 1619).

Matthaeus Ferchius, *Apologia pro Ioanne Duns Scoto, in Paulum Iovium Novocomensem* (Bononiae, 1620).

Matthaeus Ferchius, *Vita Ioannis Dunsii Scoti, Franciscani, Doctoris Subtilis* (Bononiae: Typis N. Tebaldini, 1622).

Matthaeus Ferchius Veglensis, *Istri seu Danubii ortus aliorumque fluminum ab Aristotele in primo Meteoro inductorum. Accessit Lacus Asphaltitis confirmatio*. (Patavii: Ex Typographia Bartholomaei Carectoni, 1632).

Matthaeus Ferchius, *Discussiones Scoticae* (Patavii: Per Joannem Bapt. Pasqualem, 1638).

Matthaeus Ferchius, *Vestigiones peripateticae de quibusdam philosophicis ad mentem Aristotelis* (Patavii: Ex Typographia Pauli Frambotti / Impensis authoris, 1639).

Mattheo Ferchie da Veglia, *Osservationi sopra il Goffredo del Signor Torquato Tasso* (In Padova: Per Gio. Batt. Pasquati, 1642).

Matthaeus Ferchius Veglensis, *De caelesti substantia, et eius ortu, ac motu in sententia Anaxagorae philosophi celeberrimi*. (Venetiis: Apud Haeredes Ioannis Salis, 1646).

Matthaeus Ferchius Veglensis, *Defensio vestigationum peripateticarum ... ab offensionibus Belluti, et Mastrii*. (Patavii: Typis Io. Baptista Pasquati, 1646).

Matthaeus Ferchius, *Vita Ioannis Dunsii Scoti, Doctoris Subtilis, Ord. min.* (Patavii, 1671).

Gradić, Stjepan

Stephanus Gradius, *Disputatio de opinione probabili cum P. Honorato Fabri Societatis Iesu theologo* (Romae: Typis Francisci Tizzoni, 1678).

Stephanus Gradius, *Dissertationes physico-mathematicae quatuor* (Amstelodami: Apud Danielelem Elsevirium, 1680).

Grizogon, Federik

»Oratio in Achademia Patavina publice habita«, u: *Speculum Astronomicum terminans intellectum humanum in omni scientia Federici Chrysogoni Jadertini*. (Impressum Venetiis per Lazarum de Soardis, 1507), ff. A3r-B2v.

»Plusquam expositio. Quia totalis resolutio. In librum elementorum Euclidis.«, u: *Speculum Astronomicum terminans intellectum humanum in omni scientia Federici Chrysogoni Jadertini*. (Impressum Venetiis per Lazarum de Soardis, 1507), ff. E1v-H2v.

»Speculum Astronomicum terminans intellectum humanum in omni scientia«, u: *Speculum Astronomicum terminans intellectum humanum in omni scientia Federici Chrysogoni Jadertini*. (Impressum Venetiis per Lazarum de Soardis, 1507), ff. B2v-E1v.

»De summa felicitate et suprema perfectione humana«, u: Federicus Chrisogonus, *De modo collegiandi, pronosticandi, et curandi febres necnon de humana felicitate ac denique de fluxu et refluxu maris lucubrationes nuperrime in lucem edit[a]e* (Et Venetiis impressum a Joan. Anto. de Sabbio et fratribus, 1528), ff. 22r-23v.

»Tractatus de occulta causa fluxus et refluxus maris«, u: Federicus Chrisogonus, *De modo collegiandi, pronosticandi, et curandi febres necnon de humana felicitate ac denique de fluxu et refluxu maris lucubrationes nuperrime in lucem edit[a]e* (Et Venetiis impressum a Joan. Anto. de Sabbio et fratribus, 1528), ff. 23v-27v.

Gučetić, Ambroz

Ambrosius Gozzeus Rhagusinus, *Catalogus virorum ex familia Praedicatorum, in literis insignium* (Venetiis: Apud Franciscum Barilettum, 1605).

Gučetić, Nikola Vitov

Nicolaus Viti Gozzius, »Commentaria in sermone Averrois Cordubensis de substantia orbis«, u: Nicolaus Viti Gozzius, *Commentaria in sermone Aver.[rois] de substantia orbis, et in propositiones de causis* (Venetiis: Apud Bernardum Iuntam, 1580), ff. 1-125.

Nicolaus Viti Gozzius, »Commentaria in propositiones authoris de causis«, u: Nicolaus Viti Gozzius, *Commentaria in sermone Aver.[rois] de substantia orbis, et in propositiones de causis* (Venetiis: Apud Bernardum Iuntam, 1580), ff. 126-170.

Nicolò Vito di Gozze, *Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1581).

Nicolò Vito di Gozze, *Dialogo d'amore, detto Antos, secondo la mente di Platone* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1581).

Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, & divisi in quattro giornate*. (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1584).

Nicolò Vito di Gozze, *Governo della famiglia* (In Venetia: Presso Aldo, 1589).

Nicolò Vito di Gozzi, *Dello stato delle Republiche seconde la mente di Aristotele con essempli moderni giornate otto* (In Venetia: Presso Aldo, 1591).

Nicolò Vito di Gozzi, »Apologia dell'honor civile«, u: Nicolò Vito di Gozzi, *Dello stato delle Republiche seconde la mente di Aristotele con essempli moderni giornate otto* (In Venetia: Presso Aldo, 1591), pp. 438-446.

Gundulić, Maruša

Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele* (In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, 1584), ff. *2r-*4v, **1r-**4v, datirana na f. **4v: »Di Raugia, alli 15. di Luglio. 1582.«

Maria Gondola, »Alla non men bella, che virtuosa, e gentil donna, Fiore Zuzori, in Ragugia.«, u: Nicolò Vito di Gozze, *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele* (In Venetia, Appresso Francesco Ziletti, 1585), ff. *2r-*4v, **1r-**4r, datirana na f. **4r: »Di Raugia, alli 27. Marcio 1585.«

Horvath, Ivan Krstitelj

Joannes Baptista Horváth, *Declaratio infirmitatis fundamentorum operis Kantiani Critik der reinen Vernunft*. A Joanne Bapt. Horváth, ... (in supplementum Metaphysicae suae) elaborata. (Budae: Typis Regiae Universitatis Pestiensis, 1797).

Jan Panonije

Ioannes Pannonius, *Sylva panegyrica in Guarini Veronensis Praeceptoris sui Laudem condita* (Bononiae: Hieronymus Plat. impressit, 1513), ff. B1r-G1v.

Ianus Pannonius, »Epigrammatum liber primus«, u: *Iani Pannonii poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia* (Traiecti ad Renum: Apud Barthol. Wild, 1784), pp. 451-640.

Ianus Pannonius, »Epigrammatum liber secundus«, u: *Iani Pannonii poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia* (Traiecti ad Renum: Apud Barthol. Wild, 1784), pp. 641-660.

Juraj Dubrovčanin

Georgius Raguseius Venetus, *Peripateticae disputationes, in quibus difficiliores Naturalis Philosophiae Quaestiones examinantur, praecipua, obscurioraque Aristotelis loca illustrantur*. (Venetiis: Apud Petrum Dusinellum, 1613).

Georgius Raguseius, *Epistolarum mathematicarum seu de Divinatione libri duo* (Parisiis: Sumptibus Nicolai Buon, 1623).

Kačić-Miošić, Andrija

Andraeas Cacich Miossich, *Elementa peripatethica iuxta mentem subtilissimi doctoris Ioannis Duns Scoti* (Venetiis: Apud Bartholomaeum Baronchelli, 1752). Sadržava »Tractatus unicus in parvam Aristotelis logicam.«, pp. 1-499.

Kašić, Bartol

Bartol Kašić, *Hrvatsko-talijanski rječnik s konverzijskim priručnikom*, prema rukopisu RKP 194 [u Arhivu Male braće u Dubrovniku] priredio Vladimir Horvat (Zagreb: Kršćanska sadašnjost / Zavod za jezik IFF, 1990).

Kotruljević, Benedikt

Benedetto Cotrugli Raugéo, *Della mercatura et del mercante perfetto* (In Vinegia: All'Elefenta, 1573). Uredio i izdao Frane Petrić.

Benedetto Cotrugli Raugseo, *Il libro dell'arte di mercatura* [1458], a cura di Ugo Tucci (Venezia: Arsenale Editrice, 1990).

Benedictus de Cotrullis, *De navigatione* [1464]. Yale University Library, Beinecke Rare Book and Manuscript Library Ms. 557.

Krčelić, Baltazar Adam

[Baltazar Adam Krčelić], *Scriptorum ex Regno Sclavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio publico, & auditoribus oblata* (Varasini: Typis Joan. Thomae Nobilis de Trattner, 1774).

Križanić, Juraj

Jurij Križanić, *Politika*, tekst za štampu priredio V. V. Zelenjin, preveo i bilješke napisao A. L. Goldberg (Moskva: Nauka, 1965). Cjelovito izdanje Križanićevih *Razgovôra ob wladâtelystwu* priređeno prema rukopisu »v Centralnom gosudarstvenom arhive drevnih aktov v Moskve (fond 381, ed. hr. 1799)«.

Kunić, Rajmund

Raymundus Cunichius, »Operis ratio« u: *Homeri Ilias Latinis versibus expressa a Raymundo Cunichio* (Romae: Excudebat Joannes Zempel, 1776), pp. XVII–XLIV.

Lukarević, Ivan

Eloquentia, sive de inventione, et disposit.[ione] rhetorica. Complectens tres libros in quibus ea omnia quae ad Docentem, Delectantem, & Triumphantem partem spectant, clarè dilucideque enodantur. Auctore Patre Luccharo à Societate Iesu. Conscripta a Patre Benedicto Romano strictioris observantiae S. Francisci in Conventu Sancti Francisci Castrì Gandulphi. In praesentia Artium Lectore [1674]. Arhiv Male braće u Dubrovniku, rkp. 159.

Martinović, Dominik

Dominicus Martinovich, *Systema universae philosophiae*, Pars I. complectens logicam, historiam philosophiae, et metaphysicam (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781), pp. 1–30. »Historia philosophiae«, nn. 9–36, pp. 10–20.

Dominicus Martinovich, *Systema universae philosophiae*, Pars II. complectens practicam universalem, ius naturae, ethicam, et politicam (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781), pp. 1–24.

Dominicus Martinovich, *Systema universae philosophiae*, Pars III. complectens physicam theoreticam, et mathesim applicatam (Essekini: Typis Joannis Martini Diwalt, 1781), pp. 1–44.

Marulić, Marko

Marcus Marulus Spalatensis, *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (Impressit Venetiis presbiter Franciscus Lucensis de consortibus Cantor ecclesiae S. Marci et Bernardinus de Vitalibus Venetus, 1506).

Marcus Marulus, *Quinquaginta parabolae* (Venetiis: Per Laurentium de Rosis Tervisinum, [1510]).

Marcus Marulus, *Evangelistarium* (Venetiis: Industria ac summa diligentia Francisci de consortibus Lucensis Sacerdotis integerrimi in aedibus Iacobi Leuci, impressoris accuratissimi / Impensis vero Melchioris Sessae, 1516).

Marcus Marulus Spalatensis, *Epistola ... ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem* (Impressa Romae per B.[ernardinum de] V.[italibus], 1522), ff. A2r-B2v.

Marcus Marulus Spalatensis, *Liber de laudibus Herculis* (Venetiis: Per Bernardinum de Vitalibus Venetum, 1524).

Marcus Marulus, »Dialogus de Hercule a Christicolis superato« [1524], u: Marko Marulić, *Latinska manja djela I* (Split: Književni krug, 1992), pp. 103–133.

Marko Marulić, »Stumačen'je Kata«, u: Marko Marulić, *Pisni razlike*, priredio i popratio bilješkama Josip Vončina (Split: Književni krug, 1993), pp. 102–118.

Marko Marul, »Utiha nesriće: Lipo prigovaran'je Razuma i Človika«, u: Marko Marulić, *Dijaloški i dramski tekstovi*, priredio Nikica Kolumbić (Split: Književni krug, 1994), pp. 101–116.

Marcus Marulus, *Repertorium I. (A-F)*, e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1998).

Marcus Marulus, *Repertorium II. (G-O)*, e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 1998).

Marcus Marulus, *Repertorium III. (P-Z)*, e codice Romano in lucem edidit Branimir Glavičić (Split: Književni krug, 2000).

Medo, Antun

Antonius Medus Ragusinus, *In librum duodecim Metaphysicae Aristotelis expositio* (Venetiis: Apud Franciscum Barilletum, 1598).

Antonius Medus Ragusinus, *In librum septimum Metaphysicae Aristotelis expositio* (Venetiis: Apud Franciscum Barilletum, 1599).

Monaldi, Miho

»Irene, overo della bellezza del Signor Michele Monaldi.«, u: *Irene, overo della bellezza, dialogo del Signor Michele Monaldi di nuovo ristampato, & ricorretto* (In Venetia: Presso Altobello Salicato, 1604), ff. 1–183.

»Dialogo dell'havere, del Sig. Michele Monaldi« [1604], ff. 3r–10r, u primjerku bez naslovnice, pohranjenom u Državnom arhivu u Dubrovniku sa signaturom R 726.

»Compendio breve della metafisica. Dialogo di Michele Monaldi.« [1604], ff. 10v–14v, u primjerku bez naslovnice, pohranjenom u Državnom arhivu u Dubrovniku sa signaturom R 726.

Nalješković, Augustin

Prima Pars Summe sacre Theologie Angelici Doctoris sancti Thome Aquinatis Ordinis Predicatorum per fratrem Augustinum Natalem Raguseum nuperrime castigata cum permultis allegationibus textui insertis: quae tam per numeros arithmeticos: quam per literas exprimuntur ut in epistola Tabule Alphabetice huiusce operis prefixa studiosus lector lucide cognoscat. (Lugduni in edibus Jacobi Giunti in vico mercuriali.). Izdanje najvjerojatnije objavljeno 1534. ili 1535. Uredničko slovo »frater Augustinus Natalis Raguseus Theologie professor ordinis Predicatorum Marco Gradonico Bartholomei filio Patrio Veneto artium Doctori eminentissimo. S.«, f. a1v.

Prima Secunde Summe sacre Theologie Angelici Doctoris sancti Thome Aquinatis Ordinis Predicatorum per fratrem Augustinum natalem [= Natalem] Raguseum nuperrime castigata cum permultis allegationibus textui insertis: quae tam per numeros arithmeticos: quam per literas exprimuntur ut in epistola Tabule Alphabetice huiusce operis prefixa studiosus lector lucide cognoscat. (Lugduni impressa per solertem virum Joannem crespinum Anno ab incarnatione domini 1535. 12 Mensis februarii.)

Secunda secunde sacre Theologie angelici doctoris sancti Thome de Aquino Ordinis predicatorum per fratrem Augustinum Natalem de Ragusia novissime recognita: ac plurimis utilissimisque annotationibus et allegationibus pro margine appositis ornata. Adiceto [= adiecto] insuper alphabetico indice quo facilius proposita questio inveniri queat. (Lugduni impressus per Joannem crespinum impensis vero Jacobi giunti. Anno domini. M.cccccxxxiiij.)

Nalješković, Nikola

Nicolò di Nale, *Dialogo sopra la sfera del mondo* (In Venetia: Appresso Francesco Ziletti, 1579).

Nikola Modruški

Nicolaus Modrussiensis, *De mortalium felicitate dialogus* [1464], editio princeps u: Serafin Hrkač, »Nicolai Modrusiensis De mortalium felicitate dialogus«, *Dobri pastir* 25 (Sarajevo, 1975), pp. 141–200, na pp. 156–200.

Nicolaus Modrussiensis, *De consolatione*, Cod. vat. lat. 5139.

Nicolaus Modrussiensis, *Defensio ecclesiasticae libertatis* [1479], Cod. Vat. lat. 8092, ff. 1–68. Odabrani odlomci objavljeni u: G. Mercati, »Note varie sopra Niccolò Modrussiese«, u: G. Mercati, *Opere minori IV*, Studi e testi 79 (Città del Vaticano, 1937), pp. 208–267, na pp. 249–258.

Paletin, Vinko

Vincentius Paletinus Corzulensis, *Tractatus de iure et iustitia belli, quod habent reges Castellae et Leonis in regionibus occidentalis Indiae. quam quidam novum appellant orbem* [1557/1558]. Bloomington, Indiana University Library, Ms. Phillips 11798. Nepotpuni latinski izvornik Paletinove rasprave.

Vinko Paletin / Vicente Paletino, *Rasprava o pravu i opravdanosti rata što ga španjolski vladari vode protiv narodā Zapadne Indije (1559) / Tratado del derecho y justicia dela guerra que tienen los reyes de España contra las naciones dela Yndia Occidental (1559)*, priredili Franjo Šanjek i Mirjana Polić-Bobić (Zagreb: Globus, 1994). Editio princeps španjolskog prijevoda Paletinove rasprave.

Petrić, Frane

Francesco Patritio, »La città felice.« [1551], u: Francesco Patritio, *La città felice* (In Venetia: Per Giovan Griffio, 1553), ff. 4r-19r.

Francesco Patritio, »Il Barignano. Dialogo dell'honore.« [1552], u: Francesco Patritio, *La città felice* (In Venetia: Per Giovan Griffio, 1553), ff. 20–43.

Francesco Patritio, *Della historia dieci dialoghi* (In Venetia: Appresso Andrea Arrivabene, 1560).

Francesco Patritio, *Della retorica dieci dialoghi* (Venetia: Appresso Francesco Senese, 1562).

Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi primi libri XIII*. (Venetiis: Apud Dominicum de Franciscis, 1571).

Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*. (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581).

Franciscus Patricius, *Apologia contra calumnias Theodori Angelutii eiusque novae sententiae quòd Metaphysica eadem sint, quae Physica. Eversio* (Ferrariae: Apud Dominicum Mamarellum, 1584).

Francesco Patrici, »Parere del Signor Francesco Patrici, in difesa di Lodovico Ariosto«, u: *Apologia del S. Torquato Tasso* (In Mantova: Per Francesco Osana, 1585), pp. 162–188.

Della Poetica di Francesco Patrici la Deca istoriale (In Ferrara: Per Vittorio Baldini stampator ducale, 1586).

Della Poetica di Francesco Patrici la Deca disputata (In Ferrara: Per Vittorio Baldini stampator ducale, 1586).

Francesco Patrizi, *Risposta di Francesco Patrizi; a due opposizioni fattegli dal Sig. Giacompo Mazzoni* (In Ferrara: Appresso Vittorio Baldini Stampator Ducale, 1587), ff. A1r-A5r.

Francesco Patrizi, *Difesa di Francesco Patrizi dalle cento accuse dategli dal Signor Iacopo Mazzoni* (In Ferrara: Appresso Vittorio Baldini, 1587).

Francesco Patrici, *Della nuova geometria ... libri XV.* (In Ferrara: Per Vittorio Baldini Stampator Ducale, 1586).

Franciscus Patricius, *Philosophiae de rerum natura libri II. priores. Alter de spacio physico, alter de spacio mathematico* (Ferrariae: Excudebat Victor Baldinus Typographus Ducalis, 1587).

Franciscus Patricius, *Nova de universis philosophia* (Ferrariae: Apud Benedictum Mammarellum, 1591).

Francesco Patrizi, *Paralleli militari*. [Parte I.] Ne' quali si fa paragone delle Milizie antiche, in tutte le parti loro, con le moderne. (In Roma: Appresso Luigi Zanetti, 1594).

Francesco Patrizi, *De paralleli militari*. Parte II. Della militia riformata. Nella quale s'aprono, i modi, e l'ordinanze varie degli Antichi. Accomodate a nostri fuochi per potere secondo la vera arte di guerra, con pochi vincere in battaglia la gran moltitudine de Turchi e di varie figure militari adorna. (In Roma: Appresso Guglielmo Faciotto, 1595).

Francesco Patrizi da Cherso, *Della Poetica*, edizione critica a cura di Danilo Aguzzi Barbagli, volume II (Firenze: Istituto Nazionale di studi sul Rinascimento, 1970). Sadržava »La deca ammirabile« [1587], *editio princeps* na pp. 231–368.

Francesco Patrizi da Cherso, *Della Poetica*, edizione critica a cura di Danilo Aguzzi Barbagli, volume III (Firenze: Istituto Nazionale di studi sul Rinascimento, 1971). Sadržava prvi put izdane dijelove *Della Poetica*: »La deca plastica«, pp. 1–131; »La deca dogmatica universale« [1587], pp. 133–264; »La deca sacra« [1588], pp. 265–378; »La deca semisacra« [1588], pp. 379–444.

Patricio, *Risposta del Patricio alle opposizioni del Signor Cremonino*, Archivio di Stato di Lucca, Archivio Buonvisi, filza n. 62, ff. 28r-34v.

Pilippen, Antun

Antonius Pilippen, *Assertiones ex universa philosophia* (Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1770).

Polikarp Severitan, Ivan

M.[agister] Jo.[annes] Policarpus Severitanus Sibenicensis dalmata, »In quatuor ethycorum libros Senece Junioris Catonis Cordubensis Commentarius.«, u: *Dionisii apollonii donati de octo orationis partibus libri octo ad novam et optimam limum deducti et Senece Junioris catonis cordubensis ethycorum libri quattuor cum commentarijs M. Jo. Policarpi Severitani Sibenicensis dalmate predica-*

torum ordinis opus aureum nuper ad unguem excussum. (Impressum fuit hoc opus Perusie apud Leonem per Cosmum cognomine Blanchinum Veronensem, 1517), ff. 112v–142r.

M. Io. Policarpi Severitani Sibenicensis Dalmate ... monoregiae ex qua conijcitur totius humanae vitae modus libri quatuor (Impressum Venetijs per Ioannem Franciscum et fratrem eius filios quondam Georgij de Rusconibus, 1522).

M. Io. Policarpi Severitani Sibenicensis Dalmate ... pro Isocratis, moralis Philosophie commentariis vernacula interpretatio (Stampata in Venetia per li heredi de Zorzi Rusconi, [1522–1523]).

Radić, Antun

Antonius Radics, *Introductio in philosophiam naturalem, theoriae P. Rogerii Boscovich e Societate Jesu accommodata, et in usum auditorum philosophiae conscripta* (Budae: Typis Leopoldi Francisci Landerer, [1765]).

Ranjina, Ambroz

Ambrosius Araneus, »Epistola: Frater Ambrosius araneus ragusinus ordi. predi. venerabili patri fratri Bernardo de gethaldis ragusino eiusdem professionis, salutem & ss. consolationem.«, ff. 96r-96[a]v prve folijacije, u: Clemens Araneus de Ragusio, *Quodlibet declamatorium cum suis figuris et attestationibus ex sacris literis*, in tribus libris distinctum (Impressum Venetiis arte ... Nicolai Bascarini, Sumptibus illustrium dominorum Ragusii, 1541). S nadnevkom na f. 96[a]v: »Dat. ragusii die. 20. Augusti. 1540.«

Ranjina, Klement

Clemens Araneus de Ragusio, *Quodlibet declamatorium cum suis figuris et attestationibus ex sacris literis*, in tribus libris distinctum (Impressum Venetiis arte ... Nicolai Bascarini, Sumptibus illustrium dominorum Ragusii, 1541). Pismo Klementa Ranjine Knezu i Senatu Dubrovačke Republike »Frater Clemens araneus Ragusinus ordi. predicatorum illustribus eiusdem civitatis dominis, in utroque homine salutem & SS. consolationem.« s datacijom »dat. Ragusii in conventu sancti Dominici die prima Iunij M.D.XL.«, f. +iir.

Clemens Araneus Ragusinus, *Commentaria in quatuor libros Sententiarum* [1549]. Arhiv Male braće u Dubrovniku, rkp. 595/I i 595/II, rukopis restauriran 1979. *Incipit* prve knjige glasi: »Incipit primus liber magistri sententiarum de mysterio trinitatis cum quaestionibus vel articulis fratris Clementis aranei ragusini congregationis regularis observantiae.«, na f. 15r prve folijacije. *Explicit* četvrte knjige glasi: »Explicit scriptum super quartum, et ita super omnes quatuor libros sententiarum, editum per fratrem Clementem araneum ragusini congregationis, eiusdem civitatis, ordinis praedicatorum vitae regularis, ad gloriam et laudem Sanctissimae trinitatis a qua omnis intelligentia procedit, et est compillatum [sic!] Ragusii in aedibus sancti dominici 1549. die ultima Januarii anno aetatis suae sexagesimo septimo, et ab ingressu in ordine sancti dominici anno quinquagesimo primo.«, na f. 36r četvrte folijacije rukopisa.

Clemens Araneus Raguseus, *Sacri sermones* (Brixiae: Apud Petrum Mariam Marchettum, 1586).

Rogačić, Benedikt

Benedictus Rogaccius, *Euthymia sive de tranquillitate animi carmen didascalium* (Romae: Typis, & expensis Io. Iacobi Komarek Bohemi, propè S. Angelum Custod., 1690).

Sagri, Nikola

Nicolo Sagri, *Ragionamenti sopra le varietà de i flussi et riflussi del mare oceano occidentale*. Raccolti da Nicolo Sagri, & in un Dialogo dall'istesso ridotti (In Venetia: Appresso Domenico, & Gio. Battista Guerra, fratelli, 1574).

Skalić, Pavao

Paulus Scalichius de Lika, »Conclusiones mille quingentae quinquaginta tres, in omni genere scientiarum, quas olim Paulus Scalichius de Lika ... Bononiae primum, deinde Romae, disputandas proposuit.«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 548–629.

Paulus Scalichius de Lika, »Dialectica contemplativa, ad consequendos scientiarum habitus, perquàm utilis ac necessaria«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 533–547.

Paulus Scalichius de Lika, »Encomium scientiarum«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 688–750.

Paulus Scalichius de Lika, »Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 3–103.

Paulus Scalichius de Lika, »Eulogus, seu de anima separata, eiusque passione«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 146–219.

Paulus Scalichius de Lika, »Occulta occultorum occulta, seu Mysticae philosophiae Theses«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 104–145.

Paulus Scalichius de Lika, »Revolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omnes scientias methodus«, u: Paulus Scalichius de Lika, *Encyclopaediae, seu orbis disciplinarum, tam sacrarum quàm prophanarum, Epistemon* (Basileae: Per Ioannem Oporinum, 1559), pp. 418–532.

Paulus princeps de la Scala et Hun, *Miscellaneorum tomus secundus, sive catholici Epistemonis, contra quondam corruptam ac depravatam Encyclopaediam Libri XV. quibus universus orbis, tam sacrarum quam prophanarum disciplinae, omnisque omnium Sectarum & Philosophiae doctrina catholicè declaratur*. (Coloniae: Ex officina Theodori Graminaei, 1571).

Slade, Sebastijan

Sebastiano Dolci, *Fasti Litterario-Ragusini sive Virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI. in Ragusina claruerunt Ditione, prospectus alphabetico ordine exhibitus, et notis illustratus* (Venetiis: Excudebat Gaspar Storti, 1767). »Index cognominum«, pp. XI–XII. »Virorum litteratorum Ditionis Ragusinae prospectus notis illustratus.«, pp. 1–66.

Statilić, Nikola

Nicolaus Statilius, *Paradoxa* (Venetiis: Bernardinus de Vitalibus, 1500). Na kraju izdanja objavljena korespondencija sina i oca s početka 1499.: Nicolaus Statilius,

»Epistola ad Michaellem patrem suum« i Michael Statilius, »Epistola ad Nicolaum Statilium filium suum«.

Stay, Benedikt

Benedictus Stay Ragusinus, *Philosophiae ... versibus traditae libri sex* (Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1744).

Benedictus Stay, *Philosophiae ... versibus traditae libri sex*, editio tertia juxta secundam editionem Romanam (Venetiis: Excudabat Franciscus Storti, 1749).

Benedictus Stay, *Philosophiae recentioris ... versibus traditae libri X*, Tomus I. (Romae: Typis et sumptibus Nicolai et Marci Palearini, 1755).

Benedictus Stay, *Philosophiae recentioris ... versibus traditae libri X*, tomus II. (Romae: Typis et sumptibus Nicolai et Marci Palearini, 1760).

Benedictus Stay, *Philosophiae recentioris ... versibus traditae libri X*, tomus III. (Romae: Typis et sumptibus Nicolai et Marci Palearini, 1792).

Stay, Kristo

C.[hristophorus] S.[tay], »Benedicto fratri salutem.«, u: Benedictus Stay Ragusinus, *Philosophiae ... versibus traditae libri sex* (Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1744), pp. 3–9.

Christophorus Stay, »Benedicto fratri salutem.«, u: Benedictus Stay, *Philosophiae ... versibus traditae libri sex*, editio tertia juxta secundam editionem Romanam (Venetiis: Excudabat Franciscus Storti, 1749), pp. XI–XX.

Christophorus Stay, »Ad Benedictum fratrem epistola.«, u: Benedictus Stay, *Philosophiae recentioris ... versibus traditae libri X*, Tomus I. (Romae: Typis et sumptibus Nicolai et Marci Palearini, 1755), pp. XIV–XXIX; također u: *Philosophiae recentioris versibus traditae a Benedicto Stay libri decem* (Romae: In Typographia Paleariniana, 1792), pp. VII–XXII.

Christophorus Stay, »De poesi didascalica dialogus«, pp. I–XXX, privez sa samostalnom paginacijom u: *Philosophiae recentioris versibus traditae a Benedicto Stay libri decem* (Romae: In Typographia Paleariniana, 1792).

Stojković, Ivan

»Collatio pro gratiarum actione post reditum de Parisiis et pro laude sapientiae«, održana 1. listopada 1424. u Dubrovniku. Basel, Universitätsbibliothek, cod. A VI 35, pp. 443–469, autograf.

»Oratio qua Joannes de Ragusio ordinis praedicatorum procurator generalis respondit per octo dies in concilio Basileensi ad articulum primum Bohemorum, de communione sub utraque specie propositum a M. Joanne Rogkzana XVI Januarii [1433].«, u: Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova, et amplissima collectio*, Vol. 29 (1431–1434) (Florentiae et Venetiis, 1757; pretisak: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1961), coll. 699–868, u coll. 715–728.

Johannes [Stojković] de Ragusio, *Tractatus de Ecclesia*, editionem principem curavit Franjo Šanjek, textum recensuerunt et notis instruxerunt Alois Krchňák, Franjo Šanjek et Marijan Biškup (Zagreb: Hrvatska dominikanska provincija et Kršćanska sadašnjost, 1983).

Švagelj, Andrija Zerard

Andreas Zoerardus Svagell, *Doctrina universae philosophiae, sub finem Anni Academici M.DCCLXXXI. ... in perantiquo Lycaeo Lepoglau.[ensi] (Zagrabiae: Typis Joan. Thomae Nob. de Trattnern, [1781])*.

Tomašević, Antun

Antonius Thomassevich, *Viridarium philosophicum complectens breves Præfatiunculas, Argumenta, ac Dubia è celebrioribus Universæ Philosophiæ Controversiis proposita ad disputandum juxtà genuinum Sensum Joannis Duns-Scoti Doctoris Subtilis*. (Zagrabiae: Typis Antonii Reiner, [1758]).

Vetranović, Mavro

Dio od Spievania i schladania Gospara Dum Mavra Ciavcichja Dubrovčanina. Libro drugo. Arhiv Male braće u Dubrovniku, rkp. 437.

Pjesme Mavra Vetranića Čavčića, dio I., skupili V. Jagić i I. A. Kaznačić, Stari pisci hrvatski 3 (Zagreb: JAZU, 1871).

Vlačić, Matija

[Matthias Flacius Illyricus], *Paralipomena dialectices* (Basileae: Apud Iacobum Parcum, 1558).

Matthias Flacius Illyricus Albonensis, *Altera pars Clavis Scripturae, seu de Sermone Sacrarum literarum, plurimas generales Regulas continens* (Basileae: Per Paulum Quecum, 1567). Sadržava: »De ratione cognoscendi sacras literas, tractatus primus«, pp. 1–93.

Vlačić, Matija ml.

Matthias Flacius, *Opus logicum in Organon Aristotelis Stagiritae* (Francoforti: Ex officina Typographica Nicolai Bassaei, 1593), 1102 pp. Djelo Matije Vlačića ml., nezabilježeno u Jurićevoj bibliografiji hrvatskog latiniteta.

Volković, Franjo Ksaver

Franciscus Xav. Wolkovich, *Assertiones ex universa philosophia* (Zagrabiae, Anno 1771 mense Augusto), privez uz izdanje: Antonius Werntle, *Controversiae Ecclesiae Orientis et Occidentis* (Zagrabiae: Typis Antonii Jandera, 1754).

Vrančić, Faust

Faustus Verantius, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (Venetiis: Apud Nicolaum Morettum, 1595).

Yustus Verax Sicensus, *Logica suis ipsius instrumentis formata* (Venetiis: Apud Joannem de Albertis, 1608).

Yustus Verax Sicensus, *Ethica christiana* (Romae: Apud Jo. Baptistam Roblectum, 1610).

Faustus Verancius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616).

»Ethica christiana auctore. Fausto Verantio, episcopo Canadiensi.«, u: Faustus Verancius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616), pp. 60–78.

»Politica decem praecepta.«, u: Faustus Verancius, *Logica nova, suis ipsius instrumentis formata et recognita* (Venetiis: Apud Ambrosium et Bartholomaeum Dei, 1616), pp. 78–79.

Zamagna, Bernard

Bernardus Zamagna, *Echo libri duo* (Romae: Ex Typographia Francisci Bizzarini Komarek, 1764).

Bernardus Zamagna, *Navis aëria* (Excudebat Romae Paulus Giunchius, 1768).

Bernardus Zamagna, »Ratio operis lectori ab interprete reddita«, u: *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa a Bernardo Zamagna Ragusino* (Senis: Excudebant fratres Pazzinii Carlii, 1777), pp. XIX–XXXV.

Zanchi, Josip

Josephus Zanchi, *Dissertatio de mutuo commercio, inter mentem humanam, et corpus*. ([Viennae Austriae]: Ex Typographia Kaliwodiana, 1748).

Josephus Zanchi, *Philosophia mentis, et sensuum ad usus academicos accommodata*. Tomus primus logicam, et metaphysicam complectens (Viennae Austriae: Sumptibus Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1750); Tomus secundus physicam generalem, secundis curis auctam, et emendam, continens (Viennae Austriae: Literis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1750); Tomus tertius physicam particularem secundis curis auctam et emendam comprehendens (Viennae Austriae: Literis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1750).

ŽANROVI HRVATSKE FILOZOFSKE BAŠTINE OD 15. DO 18. STOLJEĆA

Sažetak

U razdoblju od 15. do 18. stoljeća hrvatski su se filozofi poslužili mnogim književnim vrstama. Hrvatska je renesansa započela govorom (*sermo*) Ivana Stojkovića u dubrovačkoj katedrali (1424). Benedikt Kotruljević napisao je prvu raspravu (1458) a Nikola Modruški prvi dijalog (1464). Jan Panonije svoje je filozofske stavove iskazao stihovima (panegirik, epigrami, elegije). Potkraj 15. stoljeća zabilježena su dva žanra konzolacijske književnosti: priručnik za tješitelje, koji je ugledajući se osobito na Ciceronove *Tusculanae disputationes* sastavio Nikola Modruški, i stihovana parafraza Boetijeve djela *De consolatione philosophiae* iz pera Filipa Zadrana. Juraj Dragišić učinio je obranu (*defensio*) najutjecajnijom književnom vrstom hrvatske rane renesanse tiskajući svoje obrane Girolama Savonarole (1497) i Johanesa Reuchlina (1517). Uz to, okušao se u nizu drugih žanrova (dijalog, udžbenik priređen za vladareve sinove, polemika).

Kasna renesansa ponudila je žanrovsko obilje. Tri glavna žanra u spisima hrvatskih filozofa tijekom 16. stoljeća bila su: duhovno štivo, platonovski dijalog i komentar. U duhovnom pismu s filozofskom sastavnicom osobito su se istaknuli Marko Marulić i Klement Ranjina, ali s različitim žanrovskim odabirom. Dok se Marulić odlučio za asketski primjer, parabolu i raspravu iz moralne teologije, Ranjina se poslužio propovijedu da bi obradio teme u graničnom području filozofije i teologije. Tijekom 16. stoljeća hrvatski su filozofi najčešće pisali platonovske dijaloge (Marulić, Andreis, Petrić, Skalić, Sagroević, Nalješković, Gučetić, Monaldi) da bi im se početkom 17. stoljeća pridružio i de Dominis. Zadaća komentiranja važnih filozofskih djela imala je svoje privrženike i među hrvatskim filozofima, osobito dominikancima (Polikarp, Budisaljčić, Klement Ranjina). U posljednjoj četvrtini 16. stoljeća pojavili su se prvi komentari Aristotelove *Meteorologike* (Gučetić) i *Metafizike* (Medo). Na temelju komentiranja Aristotelova *Organona* Matija Vlačić ml. napisao je *Opus logicum* (1593), prvi sveučilišni udžbenik.

Filozofska sastavnica hrvatske književnosti o ratu raslojila se na govore, poslanice, stihove, rasprave, polemike i dijaloge. Prvi pristupi hrvatskih filozofa, govori Frana Trankvila Andreisa i poslanica Marka Marulića, pripadali su tematskom kompleksu *Antiurcica*. Tri filo-

zofa koja su opravdavala osvajački rat razlikovala su se ne samo po argumentaciji nego i po žanru: Mavro Vetranović skladao je pjesance, Vinko Paletin napisao raspravu a Frane Petrić istu je temu obradio u ulomcima/poglavljima triju žanrovski različitih djela.

Uz tri glavna žanra i temu s najvećom žanrovskom raslojenošću, u filozofskoj se produkciji kasne renesanse mogu uočiti još neke žanrovske osobitosti. Federik Grizogon izdavao je samo zbornike svojih spisa; Pavao Skalić uložio je ogroman napor u multidisciplinarni znanstveni projekt *Encyclopaediae ... Epistemon*; Andrija Dudić sastavio je *commentariolus*. Frane Petrić napisao je ocjenu (*censura*) Aristotelove filozofije i dvije sume (*summa*), prvu iz poetike a drugu za svoj novi filozofski sustav. U devetom desetljeću 16. stoljeća ponovno su učestale obrane (Maruša Gundulić, Nikola Vitov Gučetić, Petrić). Žanr polemike dosegao je svoju zrelost u Petrićevim sporenjima s Teodorom Angeluccijem (1584), Torquatom Tassom (1585) i Giacopom Mazzonijem (1587). Potkraj stoljeća sastavljeni su prvi rječnici s važnim slojem hrvatske filozofske terminologije (Faust Vrančić, Bartol Kašić). Spisi Marka Antuna de Dominisa, posljednjeg prvaka hrvatske kasne renesanse, odlikovali su se žanrovskom raznolikošću: rasprava (*tractatus*), mišljenje (*sententia*), prosudba (*recensio*), manifest i prijevod.

U 17. stoljeću uvedeni su novi žanrovi: peripatetičke rasprave (Juraj Dubrovčanin, Matija Frkić), priručnik za nastavu retorike (Ivan Lukarević) i didaktički ep (Benedikt Rogačić). U Zagrebu je otisnut prvi sveučilišni udžbenik iz cijele filozofije (Franjo Jambrehović). Njima treba pridodati i hibridne žanrove (Stjepan Gradić, Juraj Križanić). Vinko Brattuti je s turskog prijevodnog predloška na španjolski preveo *Kalila wa-Dimna*, »dragocjenu knjigu« indijske etike i političke filozofije. Koncem 17. stoljeća objavio je Đuro Baglivi programatsku raspravu o metodologiji i filozofiji medicine.

18. stoljeće iznjedrilo je žanrove tipične za nastavu na sveučilišnoj razini. Najbrojniju skupinu tiskanih filozofskih radova činili su ispitni tezariji na glavnim hrvatskim filozofskim učilištima (isusovci u Zagrebu, franjevci u Slavonskom Brodu, pavlini u Lepoglavi). Tiskana su samo tri udžbenika cijele filozofije (Josip Zanchi, Stjepan Bašić i Dominik Martinović). Češće su se počele pojavljivati filozofske rasprave u strogom smislu (Ruđer Bošković, Josip Zanchi, Antun Tomašević, Terencijan Buberleć).

Uz te standardne žanrove, hrvatski su filozofi posegnuli i za mnogim drugim žanrovima: didaktički ep iz prirodne filozofije (Benedikt Stay, Bošković, Bernard Zamagna), epigram (Bošković, Rajmund Kunić), traduktološke rasprave (Kunić, Zamagna), estetički ogled (Kristo Stay) i bilješka uz stihove (Bošković). Tijekom 18. stoljeća učestali su historiografski žanrovi: biografski leksikoni koji su uključivali natuknice o hrvatskim filozofima (Ignjat Đurđević, Serafin Cerva, Sebastijan Dolci, Baltazar Adam Krčelić), nekrologij (Đuro Bašić) i tezarij iz povijesti filozofije (Dominik Martinović). Među žanrovske inovacije spadaju *exercitatio philosophica* Kazimira Bedekovića, socijalna etika napisana na hrvatskom jeziku u sklopu velikog katekizma Jurja Muliha i negativna ocjena Kantove *Critik der reinen Vernunft*, koju je u obliku zasebne knjige objavio Ivan Krstitelj Horvath.

Uz druge odrednice, i žanrovi obilježuju rana razdoblja hrvatske filozofije. Na temelju istraživanja odnosa između filozofa i žanra njegova spisa napisana je kratka žanrovska povijest hrvatske filozofije od 15. do 18. stoljeća, koja uključuje 64 imena, 162 djela i 63 žanra.

GENRES OF CROATIAN PHILOSOPHICAL HERITAGE
FROM THE FIFTEENTH TO THE EIGHTEENTH CENTURY

Summary

Diverse literary genres characterized the work of Croatian philosophers in the period from the fifteenth until the eighteenth century. Ivan Stojković's sermon (*sermo*), delivered at the Dubrovnik Cathedral (1424), marked the beginning of the Croatian Renaissance. Benedikt Kotruljević wrote the first treatise (1458), while Nikola Modruški produced the first dialogue (1464). Ianus Pannonius chose verse as an ideal tool for expressing his philosophical views (panegyrics, epigrams, elegies). The end of the fifteenth century saw the emergence of two genres of the consolatory literature: a manual for consolers by Nikola Modruški, drawn on Cicero's *Tusculanae disputationes*, and a versified paraphrase of Boethius' work *De consolatioe philosophiae*, the author of which was Philippus Iadrensis. Juraj Dragišić introduced defence (*defensio*) as an influential literary genre by printing his defences of Girolamo Savonarola (1497) and Johannes Reuchlin (1517). He also showed keen interest in a variety of other genres (dialogue, manual of logic specially prepared for the sons of Duke of Urbino, polemic).

Late Renaissance witnessed a vast outpouring of genres. Three were the principal genres of the writings of the sixteenth-century Croatian philosophers: religious prose, Platonic dialogue, and commentary. Religious writings imbued with philosophical elements were best composed by Marko Marulić and Klement Ranjina, but of distinct genre options. While Marulić decided on the ascetic example (*exempla sanctorum*), parable, and treatise on moral theology, Ranjina tended towards sermon as a most suitable form that provided the opportunity to combine the topics on philosophy and theology. Platonic dialogue seemed to have been the most popular genre of the Croatian philosophers of the sixteenth century (Marulić, Andreis, Petrić, Skalić, Sagroević, Nalješković, Gučetić, Monaldi) and of the beginning of the seventeenth (de Dominis). Commentaries on the great works of philosophy found their followers among the Croatian philosophers too, among the Dominicans in particular (Polikarp, Budisajlić, Klement Ranjina). The last decades of the sixteenth century saw the emergence of the first systematic commentaries on Aristotle's *Meteorology* (Gučetić) and *Metaphysics* (Medo). Matija Vlačić Jr. was to write the first university manual, *Opus logicum* (1593), based on the commentary of Aristotle's *Organon*.

Philosophical component of the Croatian literature on war expressed itself in different genres: orations, epistles, poetical writings, treatises, polemics, and dialogues. The first approaches of the Croatian philosophers – orations of Fran Trankvil Andreis and an epistle of Marko Marulić – belonged to the *Antitursica*. Three philosophers who legitimized war in terms of expansionism, differed not only in their argumentation but in the genre as well: the poems of Mavro Vetranović, a treatise (*tratado*) of Vinko Paletin, and three works of Frane Petrić, all of which belong to distinctive classifications.

Apart from the three principal genres and the topic most extensively diversified by the genre forms, the philosophical production of the Late Renaissance exhibited a variety of other forms as well. Federik Grizogon was to publish the collected papers only; Pavao Skalić invested enormous energy in the multidisciplinary scholarly project of *Encyclopaediae ... Epistemon* (1559); Andrija Dudić wrote *commentariolus*; Frane Petrić's evaluation (*censura*) of Aristotle's philosophy, along with two *summae*, one on poetics and the other on the new philosophical system stand out. In the 1580s apologia gained on popularity (Maruša Gundulić, Nikola Vitov Gučetić, Petrić). Petrić's polemics with Teodoro Angelucci (1584), Torquato Tasso (1585), and Giacomo Mazzoni (1587) constitute some of the foremost prose of this genre. The turn of the century saw the first dictionaries with a considerable coverage of the Croatian philosophical terminology (Faust Vrančić, Bartol Kašić). The writings of Marko Antun de Dominis, the greatest yet last flowering of the Croatian Late Renaissance, varied in their genre: tractate, sententia, recension, manifesto, and translation.

The seventeenth century introduced several new genres: peripatetic dispute (Juraj Dubrovčanin, Matija Frkić), university manual of comprehensive philosophy (Franjo Jambrehović), teacher's manual of rhetoric (Ivan Lukarević), and didactic epic (Benedikt Rogaćić). In addition to these distinctive genres, blending forms were also composed (Stjepan Gradić, Juraj Križanić). Vinko Brattuti contributed with the Spanish translation of *Kalilah wa-Dimnah* from Turkish, the »precious book« of Indian ethics and political philosophy. The close of the seventeenth century saw the publishing of a programmatic treatise on the methodology and philosophy of medicine by Đuro Baglivi.

The eighteenth century marked the appearance of genres typical of the academic scholarship. The bulk of the printed philosophical writings included the examination thesauri at the major Croatian schools of philosophy (the Jesuits in Zagreb, the Franciscans in Slavonski Brod, the Paulines in Lepoglava). Only three comprehensive manuals of philosophy were printed (Josip Zanchi, Stjepan Bašić, and Dominik Martinović). Philosophical treatises in the strict sense of the word also characterized this period (Ruder Bošković, Josip Zanchi, Antun Tomašević, Terencijan Buberleć).

In addition to the standard genres, Croatian philosophers composed a number of other forms: didactic epic in natural philosophy (Benedikt Stay, Bošković, Bernard Zamagna), epigram (Bošković, Rajmund Kunić), treatise on the art of translating (Kunić, Zamagna), aesthetical essay (Kristo Stay), and annotations of verse (Bošković). Historiographic genres frequently emerged in the course of the eighteenth century: biographical lexicons, which included entries on Croatian philosophers (Ignjat Đurđević, Serafin Cerva, Sebastijan Dolci, Baltazar Adam Krčelić), *eulogia* (Đuro Bašić), and the history of philosophy (Dominik Martinović). Among the genre novelties, one should point to *exercitatio philosophica* of Kazimir Bedeković, social ethics written in Croatian as part of the great catechism of Juraj Mulih, and a hostile approach to Kant's *Critik der reinen Vernunft* in a book form by Ivan Krstitelj Horvath.

Apart from other qualities, the early periods of Croatian philosophy were marked by a considerable diversity of genres. Having examined the relationship between philosopher and genre, this much-needed genre history of Croatian philosophy from the fifteenth to the eighteenth century, including 64 names, 162 works, and 63 genres, has seen the light.